

2

P·L·E·T·E·R

PLETER

ISSN 2459-8623

2018

BROJ II.
 GODINA 2018.
 ISSN 2459 - 8623

PLETER

Časopis

Udruga studenata povijesti „Toma Arhiđakon“ – ISHA-e Split

Udruga studenata povijesti „Toma Arhiđakon“ – ISHA Split

Godina II., br. 2

Split, 2018.

Pleter, časopis Udruge studenata povijesti „Toma Arhidakon“ – ISHA-e Split

Broj 2, godina II.

Izdavač:

Udruga studenata povijesti „Toma Arhidakon“ – ISHA
Split

Put iza nove bolnice 10c, 21000 Split

<http://tomaarhidjakon.ffst.unist.hr/>

e-mail: tomaarhidjakon1200@gmail.com

Za izdavača:

Luka Uršić

Glavni urednik:

Luka Uršić

Urednici:

Magdalena Vuković, Luka Marković, Toni Dukić,
Anamarija Bašić

Recenzenti:

doc. dr. sc. Tonija Andrić (Split), doc. dr. sc. Ivan Basić (Split), prof. dr. sc. Aleksandar Jakir (Split), dr. sc. Nikša Varezić (Split), dr. sc. Albert Bing (HIP, Zagreb), doc. dr. sc. Mateo Bratanić (Zadar), dr. sc. Davor Kovačić (Zagreb, ISP), dr. sc. Martina Grahek Ravančić (Zagreb, ISP), mag. hist. Branko Kasalo (Zadar), prof. dr. sc. Stjepan Ćosić (Split), mag. hist. Luka Pejić (Osijek), dr. sc. Nikica Barić (HIP, Zagreb), dr. sc. Hrvoje Čapo (Zagreb, HIP), doc. dr. sc. Dubravka Božić Bogović (Osijek), dr. sc. Zdravka Jelaska Marijan (Zagreb, ISP)

Lektura i korektura:

Anamarija Bašić, Blaž Ševo

Grafički dizajn:

Lucija Ečim (naslovnica)

Anamarija Bašić, Martina Bašić (časopis)

Tisak:

Dalmacija papir d. o. o, Split

Naklada:

200 primjeraka

Časopis je besplatan.

Časopis je objavljen uz financijsku potporu

Studentskog zbora Sveučilišta u Splitu

(Zrinsko-frankopanska 38, 21000 Split), Općine

Podstrana (Trg dr. Franje Tuđmana 3,

21312 Podstrana), Općine Trilj (Poljičke Republike 15,

21240 Trilj) i Splitsko-dalmatinske županije

(Domovinskog rata 2, 21000 Split).

Mjesto i godina izdanja:

Split, 2018.

Lektura sažetaka na engleskom jeziku:

Nikola Marunić

ISSN 2459-8623

© Udruga studenata povijesti „Toma Arhiđakon“ – ISHA Split

Nijedan dio ovog časopisa ne smije se umnožavati, fotokopirati ni na bilo koji drugi način reproducirati bez nakladnikova pisanog dopuštenja.

Činjenice i mišljenja iznesena u radovima ovog časopisa nužno ne odražavaju mišljenje uredništva.

SADRŽAJ

RIJEČ UREDNIŠTVA	7
UDRUGA STUDENATA POVIJESTI „TOMA ARHIĐAKON“ – DJELOVANJE	9
Euroclio: Pristupi u poučavanju i učenju osjetljivih tema iz nacionalne povijesti.....	9
Splitski studenti povijesti dobili svoj časopis.....	10
Sudjelovanje u radionici za turističke zajednice i udruge.....	12
Ekскурzija u Osijek.....	14
U Banjoj Luci predstavljen časopis <i>Pleter</i>	16
Treći okrugli stol studija povijesti u Republici Hrvatskoj.....	18
Novo vodstvo Udruge studenata povijesti „Toma Arhiđakon“.....	22
Kliofest: „Kako se odnosimo prema našoj kulturno-povijesnoj baštini?“.....	23
Projekcija povijesti „Ždralovi lete“.....	25
Vodstvo po marjanskim crkvicama i botaničkom vrtu.....	26
„Dealing with the Past“.....	27
ISHA Split na ljetnom seminaru u Helsinkiju.....	30
Uskočki boj za Klis.....	34
Posjet kolegama iz USP „Toma Arhiđakon“ – ISHA-e Split.....	36
Obilježavanje 800. godišnjice polaska Andrije II. u Peti križarski rat.....	39
Spomen na žrtvu Vukovara i Škabrnje.....	41
Turnir u streličarstvu: Zlatna uskočka strijela.....	43
Filmska večer: <i>Denial</i>	45
RADOVI	47
TOMISLAV ČANKOVIĆ: Kristijanizacija Slavena kao istraživački problem.....	49
DORA TOT: Klovićeva minijatura kao diplomatsko sredstvo.....	63
MARIJA LUKETIĆ i TAMARA MAZUR: Kasnostaleško društvo Banske Hrvatske u 19. stoljeću.....	73
ANAMARIJA BAŠIĆ: Hrvatski studenti u Pragu krajem 19. i početkom 20. stoljeća.....	99
TONI DUKIĆ: Katolička Crkva od 1918. do 1945. godine.....	145
FRANO RAMLJAK: Fra Leo Petrović.....	161
IVANA ČVEK: Goli otok.....	175
MATEA MIHALJEVIĆ JURKOVIĆ: Mediteranske igre u Splitu 1979. godine.....	191
SAIMA LOJIĆ: Europska unija – od ideje do osnivanja.....	213

RIJEČ UREDNIŠTVA

Dragi čitatelju,

u ruci držiš drugi broj časopisa *Pleter*. Ovo je nastavak ostvarenog sna mnogih prijašnjih članova Udruge; nastavak sna koji je velikim trudom ostvarila glavna urednica prvog broja, Anamarija Bašić. Ovaj je broj plod suradnje, truda i upornosti raznih članova Udruge i velikog broja stručnjaka s raznih institucija diljem Lijepa Naše. Prije svega, želio bih zahvaliti svim urednicima – Magdaleni Vuković, Luki Markoviću i Toniju Dukiću, uz posebnu zahvalu Anamariji Bašić koja je djelovala kao mentorica i svojevrsna „majka“ svima nama. Bez njezinih uputa i savjeta, ovog časopisa ne bi ni bilo. Usto, zahvale idu i Luciji Ečim koja je pokazala izniman talent i dočarala na naslovnici časopisa dva najveća simbola našeg „Cvita Mediterana“, Peristol i zvonik sv. Duje. Spomenut ću i lektore članaka, Blaža Ševu i Anamariju Bašić te lektora za sažetke na engleskom jeziku, Nikolu Marunića.

Zahvaljujemo i nizu profesora i stručnjaka koji su sudjelovali kao recenzenti radova – s Filozofskog fakulteta u Splitu tu su: doc. dr. sc. Tonija Andrić, doc. dr. sc. Ivan Basić, prof. dr. sc. Aleksandar Jakir, dr. sc. Nikša Varezić i prof. dr. sc. Stjepan Ćosić. S Filozofskog fakulteta u Zadru doc. dr. sc. Mateo Bratanić i mag. hist. Branko Kasalo, s Filozofskog fakulteta u Osijeku mag. hist. Luka Pejić i doc. dr. sc. Dubravka Božić Bogović, te s Hrvatskog instituta za povijest u Zagrebu dr. sc. Albert Bing, dr. sc. Davor Kovačić, dr. sc. Martina Grahek Ravančić, dr. sc. Nikica Barić, dr. sc. Hrvoje Čapo i dr. sc. Zdravka Jelaska Marijan. Iste zahvale idu i onima koju su uložili trud i recenzirali radove koji, nažalost, nisu objavljeni: dr. sc. Inga Vilogorac Brčić s Filozofskog fakulteta u Zagrebu i doc. dr. sc. Zrinka Serventi s Filozofskog fakulteta u Zadru. Svi su oni svojom pomoći omogućili da radovi u ovom časopisu budu ispravni i točni.

Na financijskoj pomoći zahvaljujemo Općini Trilj, Općini Podstrana, Studentskom zboru Sveučilišta u Splitu i Splitsko-dalmatinskoj županiji.

Pleter je zapravo svojevrsni zbornik radova iz raznih polja povijesti i povijesti umjetnosti. Njegova je osnovna ideja jako jednostavna – promoviranje hrvatske historiografije i podizanje svijesti javnosti o važnosti povijesti. Naša je povijest nezanemariv dio našeg identiteta – danas ona definira tko smo, definira društvene odnose i ljudsku svakodnevicu, tako da zadatak jednog historiografa nije nimalo lagan. Pri svom radu on mora ustrajati u istini, vjerodostojnosti i činjenicama. Stoga nam je velika čast u

ovom broju objaviti radove svojih kolega, budućih baštinika povijesti. Nadamo se da će se ova tradicija nastaviti i u idućem, trećem broju *Pletera*, i da ćemo u njemu imati mogućnost surađivati s još više studenata, stručnjaka i povijesnih entuzijasta. Do tada, nadamo se da ćete uživati u ovom izdanju.

Luka Ursić, glavni urednik

Uredništvo i lektori drugog broja Pletera

UDRUGA STUDENATA POVIJESTI „TOMA ARHIĐAKON“ – DJELOVANJE¹

Euroclio: Pristupi u poučavanju i učenju osjetljivih tema iz nacionalne povijesti

Anamarija Bašić

Dana 31. siječnja naš su Fakultet posjetile gđa Clara Ramírez-Barat, predstavница nevladine organizacije *Auschwitz Institute for Peace and Reconciliation* sa sjedištem u New Yorku i gđa Olesya Skrypnyk iz nevladine organizacije Novo Doba iz Lavova. Preko projekta koji rade za Euroclio (Europsko udruženje nastavnika povijesti) *Pristupi u poučavanju i učenju osjetljivih tema iz nacionalne povijesti* tri su dana boravile u Hrvatskoj. Drugog dana zajedno s nama, članovima Udruge, prisustvovala su predavanju profesora Mladenka Domazeta o toj temi, nakon čega je uslijedila rasprava. U poslijepodnevnom smo satima zajedno s gđom Ramírez-Barat i Skrypnyk posjetili OŠ „Visoka“ i I. gimnaziju u kojima smo s učenicima raspravljali o istoj temi.

Sudjelovanje u radionici Pristupi u poučavanju i učenju osjetljivih tema iz nacionalne povijesti

(izvor: Olesya Skrypnyk, 31. siječnja 2017.)

---

¹ Svi tekstovi i fotografije u ovom poglavlju preuzeti su s internetske stranice Udruge: <http://tomaarhidjakon.ffst.unist.hr>.

Splitski studenti povijesti dobili svoj časopis

Nikola Marunić

U ponedjeljak, 27. veljače, u prostorijama Filozofskog fakulteta u Splitu svjedočili smo predstavljanju dugo očekivanog, prvog broja studentskog časopisa *Pleter*. Radi se o plodu mukotrpnog i samostalnog rada skupine studenata Filozofskog Fakulteta u Splitu iz Udruge studenata povijesti „Toma Arhiđakon“ – ISHA-e Split pod vodstvom predsjednice Udruge, Anamarije Bašić. Uz sam časopis, objavljena je i *Knjižica sažetaka 10. jadranskih susreta* koji su se u njihovoj organizaciji odvijali 27. – 30. rujna 2016. godine u Splitu.

Nakon pozdravne riječi glavne urednice, Anamarije Bašić, predstavljanje je započelo uvodnim govorom dekana Filozofskog fakulteta u Splitu, prof. dr. sc. Aleksandra Jakira. Profesor Jakir osvrnuo se na trenutno stanje u društvu u kojem se od povijesti zazire umjesto da se od nje uči i uzima najbolje kao što su to učinili ovi mladi studenti. Također, istaknuo je svoje osobno zadovoljstvo kvalitetnim i argumentiranim pristupom rada svih studenata uključenih u ovaj izrazito hvalevrijedan projekt.

Za njim je na govornici slijedio prof. dr. sc. Josip Vrandečić, pročelnik Odsjeka za povijest. Profesor Vrandečić povukao je paralelu s razdobljem svog studija te pozdravio interes i inicijativu studenata da se upuste u projekt ovakvih razmjera. Ujedno je pohvalio i profesore jer su ipak oni ti koji potiču studente na ovakve projekte.

Časopis *Pleter* predstavio je doc. dr. sc. Ivan Basić. Naveo je sadržaj časopisa koji je podijeljen na dva dijela: povijest i aktivnosti same Udruge u prvom dijelu – te drugi, kako ga je profesor Basić opisao, stručniji dio časopisa koji se odnosi na radove studenata. Profesor Basić ujedno je, u kratkim isječcima, prikazao svaki zastupljeni rad pojedinačno. Radovi pokrivaju široko razdoblje i područje interesa. Od antike do modernog doba, kako hrvatske, tako i svjetske povijesti.

U *Knjižicu sažetaka Jadranskih susreta* (Split, 2016.) uputio nas je doc. dr. sc. Ivan Matijević. Osim lijepih riječi i čestitki za trud studenata, profesor Matijević ukratko je dočarao što čeka čitatelje ove knjižice, odnosno čime su se bavili studenti na *10. jadranskim susretima*.

Za kraj, glavna urednica časopisa *Pleter* i *Knjižice sažetaka*, Anamarija Bašić, opisala je svoj, kao i put ostalih sudionika u ovom projektu. Njihov su put pratili usponi i padovi,

ali i sva divna i nezaboravna iskustva. Također, upoznala nas je s nadolazećim projektima te planovima za budućnost Udruge te najavila natječaj za novi broj časopisa *Pleter*. Na kraju, kako i priliči, slijedile su zahvale svima koji su pomogli u izradi i realizaciji ovog projekta.

*Predstavljanje prvog broja časopisa Pleter
(izvor: Udruga studenata povijesti „Toma Arhiđakon“, 27. veljače 2017.)*

Sudjelovanje u radionici za turističke zajednice i udruge „Connecting Separated“

Luka Marković i Duje Pavela

Od 8. do 10. ožujka 2017. godine u Međugorju je održana radionica za turističke zajednice i udruge u sklopu projekta „Connecting Separated“. Poziv na sudjelovanje dobila je i naša Udruga studenata povijesti „Toma Arhiđakon“. Radionica je služila za upoznavanje turističkih i raznih drugih udruga s projektom „Connecting Separated“, upoznavanje s EU fondovima te međusobno upoznavanje i povezivanje udruga iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine.

Projekt „Connecting Separated“ polazi od rimske ceste koja je spajala Salonu, današnji Solin, preko Bigeste (Ljubuški), te završavala u Naroni (Vid kod Metkovića). Preko tog je projekta označeno i mapirano 49 točaka kulturne i prirodne baštine. Projekt je većinom sufinanciran EU fondovima, dok su njegovi nositelji Grad Solin i Općina Ljubuški. Cilj je stvaranje nove, prepoznatljive turističke ponude – ruta rimske ceste s baštinom nastalom uz nju, sve u svrsi poboljšanja konkurentnosti lokalnog turizma prekograničnog područja.

Tijek same radionice započeo je putem iz Solina do Međugorja uz prometnice slične trasi rimske ceste. To je uključivalo zaustavljanje na nekoliko lokaliteta sa stećcima te kod Zadužbine u Cisti Velikoj gdje se nalazi plitka vrtača s bunarom. Slijedio je dolazak u Međugorje i smještaj u hotel *Quercus* u kojem su se održala sva predavanja i radionice. U poslijepodnevnom satima održana su predavanja sa svrhom upoznavanja programa i projekta te upoznavanja kulturne i prirodne baštine duž rute. Predavač Zrinski Pelajić (koji vrši studiju o programu) održao je predavanje o destinacijskom i event-menadžmentu te trendovima u turizmu, nakon čega je uslijedila radionica s ciljem osmišljavanja novih projekata za daljnji razvitak ove rute. Večer je bila rezervirana za slobodne aktivnosti – odmor i samostalno razgledavanje Međugorja. Drugi dan radionice bio je posvećen EU fondovima. U prvom je dijelu održano predavanje o osnovama europskih fondova i izrade projekta, dok je u drugom dijelu uslijedila radionica sa svrhom primjene ranije stečenog znanja. Pri završetku radionice, organizirana je zajednička večera u etno-kući. Zadnji dan bio je predviđen za razgledavanje raznih lokaliteta u Bosni i Hercegovini kao što je kula hercega Stipana, slapovi Kravica, iskopine kod Ljubuškog i

franjevački samostan na Humcu u sklopu kojeg se nalazi muzej s arheološkim ostacima iz okolnog područja. Nakon toga uslijedio je povratak u Solin. Na radionici su sudjelovali autori ovog članka.

*Izlet u sklopu radionice „Connecting Separated“
(izvor: Udruga studenata povijesti „Toma Arhiđakon“, 8. – 10. ožujka 2017.)*

Ekskurzija u Osijek

Blaž Ševo

Šlag na tortu ispitnih rokova bio je zadnji položen predmet da bi dan nakon, na šlag sjela trešnja u vidu posjeta kolegama iz ISHA-e Osijek. Uputili smo se u petak ujutro, a u hrvatsku metropolu smo dospjeli kada je sunce već bilo u zenitu nad nama. Presjevši u drugi autobus i napokon stigavši na jedan od najljepših kolodvora u Hrvatskoj, kolege povjesničari iz Osijeka su nas prijateljski dočekali i primili u svoje domove.

Večernje druženje i upoznavanje najavili su odličan provod. Sutradan smo obišli centar Osijeka i stigli na Sajam antikviteta u Tvrđi. Dojmila nas se osječka katedrala, najveća građevina u Hrvatskoj odmah nakon zagrebačke katedrale. Nakon posjeta studentskom centru i kušanja čari slavonske menze, u lokalnom smo kafiću razmijenili iskustva studiranja u Splitu i Osijeku, savjetovali se oko konferencija i seminara u organizaciji ISHA-e, razmijenili podatke i pričali o ciljevima sljedećeg Okruglog stola koji se održava upravo u Osijeku. Navečer je slijedio „pub crawl“ u kojem se testiralo naše znanje o Osijeku uz čašicu i odličnu atmosferu.

Sljedećeg dana *corpus delicti* bilo je Đakovo koje smo obišli unatoč upornom pljusku koji nas je spriječio da posjetimo tamošnju ergelu. Navečer smo se svi skupili i uz palačinke i razne društvene igre oprostili jedni od drugih budući da je autobus iz Osijeka kretao sutradan ujutro.

S odličnim dojmovima i novostečenim prijateljstvima stigli smo u Zagreb koji smo temeljito razgledali te se napokon uputili kući. Cijelim putem su razmjenjivana znanja i iskustva, analizirani profesori, vođene polemike o aktualnim i povijesnim temama. Uistinu fantastično iskustvo koje je tek uvertira za već spomenuti *Treći okrugli stol u Osijeku* na kojem će se steći nova i učvrstiti stara prijateljstva te održati kontakt s hrvatskim članicama ISHA-e.

Razgledavanje Osijeka (izvor: Udruga studenata povijesti „Toma Arhiđakon“, 3. – 6. ožujka 2017.)

Ispred Filozofskog fakulteta u Zagrebu

(izvor: Udruga studenata povijesti „Toma Arhiđakon“, 3. – 6. ožujka 2017.)

U Banjoj Luci predstavljen časopis *Pleter*

Ines Čačinović i Franka Škoro

Dana 24. ožujka 2017. godine u Banjoj Luci održani su *Susreti* studentskih časopisa iz cijele regije u organizaciji Saveza studenata Filozofskog fakulteta u Banjoj Luci. Na tome su događaju sudjelovala uredništva raznih studentskih časopisa iz Zagreba, Novog Sada, Beograda, Banje Luke i Splita. Prilikom sastanka grad domaćin, Banja Luka, predstavila je svoj časopis za humanističke znanosti i filozofiju *Noema*, predstavnici iz Zagreba bili su s Fakulteta političkih znanosti s časopisom *Mali Levijatan*, iz Beograda su stigli studenti s kulturno-društvenim časopisom *Vesna*, a iz Novoga Sada časopis *Kult* s istom tematikom kao i kod kolega Beograđana, dok je *Pleter* bio jedini časopis povijesne tematike. *Pleter* su predstavile Ines Čačinović i Franka Škoro, inače autorice ovog teksta.

Tema *Susreta* bili su problemi s kojima se susreću studenti prilikom objavljivanja svojih časopisa. Pored toga, bilo je riječi i o načinu prikupljanja sredstava i pisanih radova za jedan studentski časopis. Također, postavljeno je pitanje bi li se, u bližoj budućnosti, mogla stvoriti *online* baza podataka sa studentskim časopisima iz cijele regije, a kao privremeno rješenje predložilo se stvaranje jedne zajedničke internetske stranice na kojoj bi studenti međusobno razmjenjivali informacije o svojim časopisima, međutim, ostalo je otvoreno pitanje za daljnju suradnju i stvaranje regionalne baze podataka u skorijoj budućnosti.

Domaćini su se jako potrudili, odlično su sve ugostili i sve je bilo do najmanjeg detalja organizirano i isplanirano. Drugi dan *Susreta*, 25. ožujka, Banjolučani su svoje goste proveli gradom i pokazali glavne znamenitosti, a bilo je prilike i probati poznate banjolučke ćevape. U budućnosti se nadamo ponovnom susretu s našim kolegama i da će se *Susreti* pretvoriti u tradiciju svake nadolazeće godine u nekome drugom gradu, a možda dogodne i u Splitu.

*Razgledavanje Banje Luke u sklopu seminara Susreti
(izvor: Udruga studenata povijesti „Toma Arhiđakon“, 24. – 25. ožujka 2017.)*

*Sudionici seminara Susreti u Banjoj Luci
(izvor: Udruga studenata povijesti „Toma Arhiđakon“, 24. – 25. ožujka 2017.)*

Treći okrugli stol studija povijesti u Republici Hrvatskoj

Blaž Ševo

Od 22. do 25. ožujka Osijek je bio domaćin *Trećeg okruglog stola studija povijesti u Republici Hrvatskoj*. Predstavnici osječkog ogranka ISHA-e u svom su gradu ugostili studente i bivše studente povijesti iz Zagreba (FFZG, Hrvatski studiji i KBS), Rijeke, Zadra, Splita i Mostara da bi prezentirali svoje matične fakultete, kurikulum nastave povijesti, nastavničko osoblje i probleme koji muče studente u pojedinim gradovima. Osim tog formalnog razloga, također smo se okupili da međusobno razmijenimo iskustva, upoznamo nove ljude, učvrstimo stara i steknemo nova prijateljstva, poznanstva i kontakte s mogućnošću eventualne suradnje u budućnosti.

S tako otvorenim umom kolegica Anamarija Bašić i moja malenkost jutarnjim smo se autobusom uputili prema antičkoj Mursi. U ugodnoj atmosferi i suncem zalivenom danu naš je dvojac prohujao cestom A1 te se iz metropole oko tri poslijepodne uputio preko ravne daske Lijepa Naše. Specifični krajolici Slavonije su nas, zagrižene majstore s mora podsjetili kako more nećemo vidjeti još barem četiri dana. Iako pomalo potreseni tom činjenicom, tješili smo se da kolege iz Zadra i Rijeke vjerojatno prolaze kroz istu kalvariju te smo ubacili u petu i iznenadili Osječane stigavši pola sata ranije. Koliko god mi uranili, svejedno smo zajedno s Panoramixom okruglih stolova, Ivanom Šeguljom, stigli posljednji. Dočekala nas je simpatična mlada djevojka Nikolina, članica Organizacijskog odbora ovogodišnjeg Stola za koju sam na prvi pogled bio uvjeren da je prva godina preddiplomskog. Bio sam u pravu da je prva godina, no diplomskog u što su nas uvjerile njezine organizacijske sposobnosti i specifičan izraz lica koje imaju osobe s velikom odgovornošću. Doprativši nas do hostela lišila nas je deviza i dokumenata od kojih nam prvospomenute nije vratila jer smo i Anamarija i ja željeli posjedovati majicu s logom *Trećeg okruglog stola*. Iznenadila nas je srdačnost kako domaćina tako i kolega iz ostalih gradova. Međusobno razmijenivši imena i stiske ruku zaputili smo se u menzu pa u lokalni pub gdje se održavao povijesni kviz. Anamarija je obnovila staro prijateljstvo s Lidijom s FFZG-a te smo nauštrb vječitom animozitetu formirali blitvarsko-purgerski tim pod nazivom *8. mart*. Emancipiranost je dosegla vrhunac. Na odlično organiziranom i provedenom povijesnom kvizu koji je uz puno deranja i još više znoja vodio Stjepan bili smo trećeplasirani. Izvrсна provedba i polivalentnost povijesnih razdoblja u kvizu

natjerala su me na razmišljanje da sličan povijesni kviz napravimo i u Splitu. Iako smo bili umorni od puta, nismo se libili ostati budni do jutarnjih sati da razmijenimo životne priče i auditivno upoznamo velikane osječke glazbene scene.

Sljedećeg je dana na dnevni red došao onaj formalni, akademski dio u kojem je trebalo braniti, odnosno blatiti boje svojeg fakulteta, svakom po zaslugama. Izlaganja i prezentacije bili su prošarani tempiranim pauzama na koje se, zbog uživanja u rasprave, često nismo ni obazirali. Jedan ogroman diverzitet mišljenja, problema, aktivnosti, časopisa, tema i odjevnih kombinacija svoje je mjesto tog dana našao pod krovom FFOS-a. Polivalentnost, odlična dikcija, jedna akademska stručnost, zabrinutost i odlučnost za rješavanje problema zajedno s istančanim smislom za humor i simpatičnošću, stvorila je takvu jednu atmosferu kojoj sam rijetko gdje svjedočio. Dovoljno je reći da smo dvoranu napustili vidno izmoreni i iscrpljeni, ali ispunjeni novim iskustvima i saznanjima. Probili smo i vremenske okvire jer su nas organizatori poticali na raspravu što su kasnije požalili. Šalu na stranu, smatram kako su organizatori napravili jedan prometejevski posao, iznijevši zajedno sa sudionicima metode rješavanja određenih problema poput recenzure časopisa, suradnje na projektima, pasivnosti studenata na koju je stavljen dugosilazni naglasak jer tromost tog naglasaka slikovito opisuje koliko je teško pokrenuti studente i zainteresirati ih za udruge. Bilo kako bilo, te večeri smo zajednički izašli u Tvrđu gdje smo u (pre)opuštenoj atmosferi prakticirali onu renesansnu; *carpe diem!*

Poučeni iskustvom, Osječani su pomaknuli vrijeme jutarnjeg buđenja te smo se u podne uputili u obilazak Osijeka, a neki stariji građani su s nama podijelili svoje viđenje povijesti. Nakon u najmanju ruku zanimljivog obilaska, uputili smo se prema središtu Vučedolske kulture, gradu heroju i hrvatskom „melting potu“ Vukovaru. Posjetili smo Memorijalni centar žrtava Domovinskog rata, slavni Vodotoranj, Muzej Vučedolske kulture, a na sebe sam preuzeo odgovornost da ocijenim čari „Vukovarskog piva“. Položilo je s odličnim kao i *fetivi* Vukovarac, naš vodič Stjepan. Vrativši se u Osijek malo smo odmorili, a navečer pođosmo i iskusismo „pub crawl“. Podijelivši se u tri ekipe obišli smo osječke pubove i rješavali zagonetke. Naši vodiči bili su Dunja i Leopold. Finalna destinacija bio je klub *Cadillac* gdje smo testirali pjevačke sposobnosti na karaokama.

Puni dojmova Anamarija i ja uputili smo se prema hostelu jer nam je bus kretao u 8 ujutro. Srdačno smo se oprostili sa svim sudionicima Stola i organizatorima. U ta 4 dana tako temeljito ispunjena aktivnostima stekli smo nove poglede na svijet, nova prijateljstva

i mudrosti čime je naša misija u Osijeku uspješno obavljena. Puno hvala Adamu, Dunji, Sonji, objema Monikama, Nikolini, Miroslavu, Vjeranu, Stjepanu i svim drugim organizatorima kao i svim ostalim studentima povijesti koji su prisustvovali ovogodišnjem Okruglom stolu.

Vidimo se najkasnije u Zadru na sljedećem sastanku nas povijesnih vitezova Okruglog stola.

Predstavnici Udruge studenata povijesti „Toma Arhiđakon“ na Trećem okruglom stolu studija povijesti u Republici Hrvatskoj

(izvor: Udruga studenata povijesti „Toma Arhiđakon“, 22. – 25. ožujka 2017.)

Razgledavanje Osijeka u sklopu Trećeg okruglog stola studija povijesti u Republici Hrvatskoj

(izvor: ISHA Osijek, 22. – 25. ožujka 2017.)

Novo vodstvo Udruge studenata povijesti „Toma Arhiđakon“

Na izbornoj sjednici Skupštine održanoj 4. travnja 2017. godine naša Udruga izabrala je **ново водство** u sljedećem sastavu:

Predsjednik: **Blaž Ševo**

Tajnik: **Luka Marković**

Upravni odbor: **Luka Marković, Nikola Marunić i Ivan Rubić**

Nadzorni odbor: **Anamarija Bašić i Magdalena Vuković**

Čestitamo svima i želimo puno uspjeha našem vodstvu na čelu s Blažom Ševom i punom parom naprijed u nove akcije!!!

Novo vodstvo Udruge studenata povijesti „Toma Arhiđakon“

(izvor: Udruga studenata povijesti „Toma Arhiđakon“, 4. travnja 2017.)

Izborna sjednica Skupštine Udruge studenata povijesti „Toma Arhiđakon“

(izvor: Udruga studenata povijesti „Toma Arhiđakon“, 4. travnja 2017.)

Kliofest: „Kako se odnosimo prema našoj kulturno-povijesnoj baštini?“

Blaž Ševo

Udruga studenata povijesti „Toma Arhiđakon“ je u sklopu festivala povijesti „Kliofest“ u petak, 12. svibnja organizirala javnu tribinu pod nazivom „Kako se odnosimo prema našoj kulturno-povijesnoj baštini?“. Na ideju organiziranja tribine upravo o toj temi došli smo zahvaljujući kolegi Ivanu Rubiću, rođenom Salonitancu kojeg je u prvom redu Salona zainteresirala za studij povijesti, a potom i nagnala da predloži upravo temu odnosa prema kulturno-povijesnoj baštini budući da je svjedok lošeg postupanja s istom.

Na tribinu smo pozvali brojne izlagače, a htjeli smo pokriti sve aspekte odnosa prema kulturno-povijesnoj baštini. Na tribinu su se odazvali doc. dr. sc. Ivan Basić s Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu, mr. sc. Luka Baričić, univ. spec. oec. Lino Ursić (vanjski suradnik na projektima arheološkog turizma TZ SDŽ-e, suradnik na tečaju za Turističke vodiče Ekonomskog fakulteta u Splitu, djelatnik Centra za integralni razvoj srednjodalmatinskih otoka) i Emin Sarajlić iz kulturno-umjetničkog društva „Jedinstvo“, koji su tim redom izlagali stavove o zaštiti i iskorištavanju kulturno-povijesne baštine s povijesnog, arheološkog, političkog, turističkog aspekta i aspekta nematerijalne kulturne baštine.

U živoj raspravi sudjelovalo je oko 15 posjetitelja, uglavnom studenata povijesti Filozofskog fakulteta u Splitu. Nakon uvodnog govora predsjednika Udruge Blaža Ševe i predstavljanja prvog izlagača od strane moderatora Luke Ursića započela je dvosatna tribina u kojoj nije nedostajalo pitanja, komentara, prijedloga i oduševljenja popraćenog pljeskom usred inspirativnih govora naših izlagača.

Zaključili smo kako je kulturno-povijesna baština u Dalmaciji jedan veliki nebrušeni dijamant te kako u drugim državama (Austrija, Velika Britanija) puno manji dijamanti bivaju stručno izbrušeni i iskorišteni u vidu kulturnog turizma. Ideja Luke Ursića da se pokrene slična priča na ovim prostorima zaintrigirala je mnoge sudionike tribine te se nadamo kako ćemo moći pridonijeti njezinoj realizaciji. Također smo zaključili da je potrebno osigurati provedbu zakona o zaštiti kulturno-povijesnih spomenika, pokušati dovesti strane ulagače koji bi financirali očuvanje lokaliteta poput Salone te zaustaviti trend zanemarivanja baštine. Za kraj smo se suočili s tužnom činjenicom o nematerijalnoj baštini za koju se izdvaja minimalan novac iz proračuna Grada. Otvorili smo mnoge fronte,

mnoge od njih ostavili otvorenima, a za neke predložili rješenja koja će, nadamo se, naići na plodno tlo.

Poučeni pozitivnim iskustvom i pozitivnom reakcijom publike sigurni smo da ovo nije posljednja tribina koju će naša Udruga organizirati.

Moderatori tribine „Kako se odnosimo prema našoj kulturno-povijesnoj baštini?“ u sklopu Kliofesta (izvor: Udruga studenata povijesti „Toma Arhiđakon“, 12. svibnja 2017.)

Projekcija povijesti „Ždralovi lete“

U Klubu mladih Split, u ponedjeljak, 15. svibnja 2017. godine, Udruga studenata povijesti „Toma Arhiđakon“ organizirala je filmsku večer pod nazivom „Projekcija povijesti“.

Gledali smo film „Ždralovi lete“, a komentar iz povijesne perspektive dao je naš kolega Ive Verić.

„Ždralovi lete“ (eng. *The Cranes are Flying*, rus. *Letjat žuravli*) je sovjetski crno-bijeli film snimljen 1957. godine u razdoblju poetskog realizma u sovjetskoj kinematografiji. Scenarij filma potpisuje Viktor Rozov, a režiju Mihail Kalatozov. Godine 1958. film je nagrađen Zlatnom palmom u Cannesu.

Projekcija povijesti „Ždralovi lete“ (izvor: Klub mladih Split, 15. svibnja 2017.)

Vodstvo po marjanskim crkvicama i botaničkom vrtu

Početak lipnja organizirali smo edukativnu šetnju Marjanom te smo posjetili neke od kulturnih marjanskih crkvicama kao i botanički vrt pod vodstvom profesora Ivana Basića s Odsjeka za povijest, profesorice Ane Torlak s Odsjeka za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta u Splitu te Danijele Bogner s Instituta za oceanografiju kao i profesora Mirka Ruščića s Prirodoslovno-matematičkog fakulteta u Splitu.

Vodstvo po marjanskim crkvicama

(izvor: Udruga studenata povijesti „Toma Arhiđakon“, 3. lipnja 2017.)

„Dealing with the Past“

- sudjelovanje u studijskoj razmjeni u Rožajama i posjet Sarajevu

Anamarija Bašić

Radionica „Dealing with the Past“ održana je 23. – 25. lipnja 2017. godine u Crnoj Gori u organizaciji Inicijative za ljudska prava. U ime naše Udruge u njoj je sudjelovala naša članica, Anamarija Bašić, ujedno i autorica ovog teksta. Cilj radionice bio je upoznati mlade iz regije o zločinima koji su se dogodili u Crnoj Gori tijekom 90-ih, dok Crna Gora službeno ne priznaje sudjelovanje u ratu. Na radionici su sudjelovali mladi iz Hrvatske, Srbije, Crne Gore, Bosne i Hercegovine te Kosova.

Nakon što smo u Rožaje stigli preko Sarajeva (hrvatska i bosanska „delegacija“), susret je započeo otvorenjem u zgradi Općine Rožaje i pozdravnim govorom Edina Nurkovića, načelnika Općine Rožaje, dok je u ime podružnice Inicijative za ljudska prava u Crnoj Gori to učinio koordinator radionice Edin Koljenović.

Sutradan je Ajša Hadžibegović, menadžerica Građanskog saveza u Crnoj Gori održala predavanja o ratnim zločinima u kojima su sudjelovali građani Crne Gore. Riječ je o napadu na Dubrovnik, odvođenju ljudi iz Dubrovnika u logor Morin, zločinu u Kaluđerskom Lazu u kojoj je tadašnja Jugoslavenska vojska 1999. godine ubila 22 albanska civila koji su tu prebjegli s Kosova te zločin u Bukovici protiv Bošnjaka 1992./1993. godine. Predavanje je bilo interaktivno te se svatko od sudionika trebao predstaviti i reći razloge prijave za sudjelovanje u ovoj radionici te u ime koje organizacije dolazi.

Nakon predavanja uslijedio je posjet Ganića kuli tj. njezinoj rekonstrukciji u kojoj je smješten svojevrsni etnografski muzej tog dijela Crne Gore. U popodnevnim satima posjetili smo Kaluđerski Laz, točnije mjesto na kojem se 18. lipnja 1999. godine dogodio navedeni zločin. To je selo smješteno na samom izvoru rijeke Ibar prema kojem se lokalno stanovništvo ne odnosi ponajbolje jer je s druge strane mosta niknulo divlje odlagalište otpada. Na navedenom mjestu nema nikakva spomenika, već samo nasumično ovješena albanska zastava s datumom zločina i vijencem cvijeća. Tamo su nam svoja svjedočanstva o navedenom zločinu ispričali tadašnji zapovjednik policije Šemso Dedeić i novinar tj. ratni izvjestitelj Sead Sedaković.

Nakon ovog povratka u prošlost uslijedio je posjet Ahmici i planinarenje. Ipak, do vrha smo stigli džipovima zahvaljujući Džip-klubu Rožaje koji su nam na toj predivnoj planini priredili obilati i jako ukusni ručak. Dio naše grupe u džipovima je otišao na još veće visine, ali nažalost nije bilo mjesta za sve da bismo došli do vrha.

Posljednjeg dana razmjene pogledali smo dokumentarni film *Bukovica* koji je tematizirao zločin nad Bošnjacima 1992./1993. godine. Nakon filma uslijedila je rasprava s Milanom Radovićem, također članom Građanskog saveza Crne Gore o stavu Crne Gore o zločinu te o tome što Savez poduzima da se ta situacija promijeni i da se odgovorni privedu.

Program je završio predstavljanjem Ureda za regionalnu suradnju mladih (*Regional Youth Cooperation Office* tj. *RYCO*) u izvedbi Jovane Prusine, članice Inicijative iz Srbije. Ured je s radom započeo u srpnju ove godine, a cilj mu je razmjena mladih iz regije koja će se ostvarivati kroz različite projekte iz različitih područja (kultura, znanost, obrazovanje, sport itd.). Ured ima središte u Tirani, a tajništvo u Beogradu. U njegovu radu sudjeluju predstavnici Ministarstva obrazovanja te mladih Srbije, Crne Gore, Bosne i Hercegovine, Makedonije, Kosova i Albanije. Svaka od Vlada navedenih država izdvojila je dio novaca u te svrhe dok će se proračun s godinama povećavati. Hrvatska još nije potpisala pristupnicu RYCO-u te podružnica Inicijative iz Hrvatske radi na tome.

Po završetku programa hrvatska i bosanska „delegacija“ uputile su se natrag u Sarajevo, dok se naš kolega Ante Pereža uputio u Zagreb preko Beograda. Tamo su nas dočekale naše kolege povjesničari iz ISHA-e Skopje, Nikola Kjirikj i Borche Nikolov, koji su u Sarajevu studirali turski jezik te Nikola Puharević, predstavnik Inicijative iz Hrvatske. Naš dragi Nikola Kjirikj bio je kolegici iz Zagreba Emini Đurašević, Nikoli i meni lokalni vodič. Posjetili smo centar Sarajeva, Baščaršiju, i popili smo vodu sa Sebilja i s česme ispred Gazi Huserbegove džamije kako bismo se opet vratili u Sarajevo. Također, obišli smo Muzej sevdaha, aškenašku i sefardsku sinagogu, Ali-pašinu džamiju, katedralu Srca Isusova i Muzej Srebrenice. Popeli smo se na Žutu tabiju odakle puca pogled na cijelo Sarajevo i posjetili grob Alije Izetbegovića. Vidjeli smo i Latinsku ćupriju ispred koje je Gavrilo Princip izvršio atentat na Franju Ferdinanda i njegovu Sofiju te brojna druga mjesta i zanimljivosti jer je Nikola zaista bio detaljan vodič. U gradu spoju islamske tradicije, austrijske secesije i socijalističke arhitekture isprobali smo i tradicionalne specijalitete: burek, sirnicu, zeljanicu i krumpirušu te ćevape koji su bili „Čista petica“ kao što i sam naziv ćevabdžinice kaže.

Nakon zanimljivog vikenda, pune dojmova, naši su se putevi razišli na autobusnom kolodvoru u Sarajevu: kolegica je krenula za Zagreb, a ja sam se uputila prema Splitu. Hvala Inicijativi i Nikoli Puhareviću na pozivu našoj Udruzi za sudjelovanje na ovoj razmjeni i na nezaboravnom iskustvu koje je rodilo neka nova poznanstva i prijateljstva te dragom kolegi Nikoli Kjirikju na vremenu, strpljenju i odličnom provodu u Sarajevu. Vidimo se opet!

Sudionici radionice „Dealing with the Past“

(izvor: Inicijativa za ljudska prava Crna Gora, 23. – 25. lipnja 2017.)

ISHA Split na ljetnom seminaru u Helsinkiju

Blaž Ševo

Od 24. do 29. srpnja u finskoj prijestolnici Helsinkiju održao se ljetni seminar u organizaciji ISHA-e Helsinki na kojem su osim ISHA-e Split sudjelovale ISHA sekcije iz cijele Europe, a koje su došle u pomlađenim sastavima uz uvijek prisutne veterane ISHA događanja. Tema seminara bila je historijska svijest koja je bila podijeljena na četiri radionice s dodatnom *PhD* radionicom. Radionice su se bavile historijskom sviješću u obrazovanju, mjestu, medijima i politici. Za razliku od ISHA-e Gent, ISHA-e Budimpešta i ISHA-e Kalinjingrad koje su imale po pet predstavnika svojih sekcija, boje ISHA-e Split branila je moja malenkost, dok mi se na nacionalnoj fronti pridružio kolega Ante Skelin, Šibenčanin koji je predstavljao ISHA-u Zadar i s kojim sam obnovio prijateljstvo nakon susreta na *Trećem okruglom stolu studija povijesti u Osijeku* održanom u ožujku ove godine. Kao predsjednici dotičnih udruga našli smo zajednički jezik i prije samog putovanja do Skandinavije.

Ljudi često kažu da putovanje počinje prvim korakom, no ja kažem da počinje prvom rezervacijom leta koja je bila izvršena u zadnji čas, zbog čega sam nauštrb dogovora da Ante i ja idemo istim letom za Finsku, letio sam preko Stockholma. Krenuo sam iz voljenog Segeta za Trogir iz kojeg je bus za Zagreb krenuo u 5.30 sati. Prešavši u Zagreb, zadovoljstva svega rad, na letu za Stockholm na Finkinju naletio sam tad. Ni sam Johnny ne zna koliko sam imao sreće što sam naletio na Jessicu jer da nisam, vjerojatno bih lutao bespućima skandinavskih aerodroma, a ovako sam slijedio iskusnu svjetsku putnicu koja me naučila nekoliko korisnih finskih fraza i nešto finske povijesti kako na letu za Stockholm, tako i na letu za Helsinki. S novostečenim prijateljstvom i elanom na aerodromu Helsinki Vantaa dočekala me je voditeljica radionice za koju sam se prijavio (Historijska svijest u obrazovanju) Johanne Norppe koja me je uputila u program i podijelila svoja očekivanja od nadolazeće radionice. Došavši napokon u hostel, nakon 20 sati putovanja rekao sam sâm sebi: „Bravo čovječe, nisi se izgubio i živ si stigao!“. Nažalost, zbog kasnog dolaska nisam mogao prisustvovati zabavi dobrodošlice za „ISHA ljude“ te sam poput padobranca bauljao od vrata do vrata dok nisam začuo glasove omladine. Odmah mi je sinulo da bi to mogli biti „ISHA ljudi“ koji se vraćaju sa zabave te sam ih na filmskom engleskom upitao jesu li to oni. Njihov potvrđan odgovor moja je usta natopio okusom još jedne putničke pobjede te mi nije trebalo mnogo da se uklopim u ISHA

mentalitet i započnem upoznavati razne varijante njihovih engleskih jezika. Prijateljska atmosfera me odmah obradovala te nisam mogao dočekati jutro da upoznam „face“ u ISHA svijetu. Osim „faca“, tog jutra sam upoznao i čari finskog doručka te ostatak sudionika tog ljetnog seminara. Oblizavši usne, uputili smo se u Hamalais-osakuntu kako bismo čuli pozdravni govor predsjednika ISHA-e Helsinki Onnija Karija te osnivača udruge *Historians without borders* i bivšeg ministra vanjskih poslova, dr. sc. Erkkija Tuomioje. Nakon lijepih govora imali smo priliku razmijeniti međusobna životna i akademska iskustva. Moram priznati da se čovjek obraduje kad vidi progresivna i otvorena mišljenja mladih europskih kolega i njihovo poznavanje dijelova hrvatske povijesti. Nakon ručka smo obišli Helsinki koji je 1812. godine postao središte Velike finske kneževine i morsku utvrdu Suomenlinna, popularno zvanu Gibraltar sjevera, do koje smo došli brodom. Navečer smo, podijelivši se u manje grupe, iskusili ljepote finskih pubova i napitaka od hmelja gdje sam imao priliku testirati i unaprijediti svoje znanje finskog jezika.

Sljedećeg dana na red je stigla akademska strana ovog seminara. Na prekrasnom novoizgrađenom kampusu upoznao sam i drugu voditeljicu svoje radionice Tanju Taivalantti te smo se uputili u lijepo opremljen kabinet u kojem je nas petero, svatko iz svoje perspektive govorio o historijskoj svijesti u obrazovanju. U istoj sobi su se našli Tom iz Velike Britanije, na račun kojeg se konstantno mogla čuti mnoga upadica i šala o *Brexitu*, a koji je pričao o pristranosti u britanskim povijesnim udžbenicima što se tiče kolonijalizma, zatim Emma iz Belgije, koja je govorila o pristranosti u belgijskim školama u kojima se ne uči o belgijskim zločinima u Kongu, nadalje, ja sam pričao o pristranosti u hrvatskim osnovnoškolskim udžbenicima s kraja devedesetih što se tiče prikaza Srba. Vidljivo je i zapravo fascinantno da smo obradili istu temu s varijacijama iz Velike Britanije, Belgije i Hrvatske. Drugo dvoje sudionika imalo je ponešto drukčiji pristup te su govorili o tome kako učenje kroz igru pomaže u oblikovanju historijske svijesti. Miha iz Slovenije prikazao je kako, dovodeći učenike na mjesto nekog povijesnog događaja kroz igre koje uprizoruju tijek bitke, učenici dobivaju bolje shvaćanje tog dijela gradiva. Naposljetku, Noemi iz Mađarske predstavila nam je različite metode podučavanja povijesti učenicima, opet kroz prizmu igara. Nakon iscrpnog akademskog dijela otišao sam na prezentaciju pod nazivom „How to ISHA“ na kojoj su nam pojašnjeni ciljevi i djelovanja *ISHA-e International* te struktura udruge, a navečer smo otišli u saunu na obali Baltika.

Dan nakon na red je došao Turku, bivši glavni grad Finske za vrijeme švedske vladavine kroz koji nas je provela ekipa iz ISHA-e Turku te smo posjetili boravište zanatlija s kraja 18. stoljeća koje je preživjelo veliki požar 1827. godine koji je progutao veći dio grada. Nakon razgledavanja i slobodnog vremena vratili smo se u hostel te ubrzo krenuli na kombinaciju NDP-a (*National drinks party*) i „sitsita“ (finske studentske zabave uz večeru) na kojoj smo Ante i ja predstavili tradicionalne dalmatinske proizvode poput pršuta i Maraskinih pića. U obilju raznolikih „ića i pića“, pjesme i smijeha mogu reći da se uistinu osjetilo ISHA zajedništvo te je prisutna atmosfera nešto što će biti ustaljeni standard za nadolazeće seminare u organizaciji ISHA sekcija.

Nakon duuuge noći jutro je stiglo nekoliko sati ranije nego što smo priželjkivali, ali smo se junački otarasili umora i otišli se prisjetiti o čemu smo pričali prije dva dana te se pripremili za finalne zaključke koji su bili na rasporedu kasno popodne. Sudjelovao sam na generalnom sastanku ISHA sekcija na kojem sam glasovao i komentirao stavke dnevnog reda, a koje su se ticale ISHA-e Split kao članice *ISHA-e International*. Ponovno je do izraza došla ozbiljnost i spremnost predstavnika sekcija na dijalog i suradnju. Lansirao se postupak premještanja sjedišta *ISHA-e International* iz Züricha u Berlin te se pričalo o povećanju akademskih kriterija za ljetne seminare kao i nadolazećim seminarima. Nakon trosatnog sastanka slušali smo panel-diskusiju četvero istaknutih profesora sa Sveučilišta u Helsinkiju. Porazgovarao sam s profesoricom emeritom povijesti i društvenih znanosti; Sirkkom Ahonen kojoj je specijalnost poslijeratno društvo i njihove interpretacije povijesti, zbog čega je posjetila i Mostar te sa mnom podijelila svoja viđenja situacije nakon Domovinskog rata na temelju podataka što ih je prikupila na terenu. Nakon panel-diskusije, svaka je radionica dala sažetak o čemu su pričali i koji je zaključak radionice nakon čega su svi članovi ISHA-e Helsinki pobrali gromoglasan pljesak od strane sudionika radi odlično obavljene organizacije seminara i predanosti da nam boravak u Finskoj učine što ljepšim. To se posebno ogledalo u činjenici da mi je predsjednik ISHA-e Helsinki, Onni Kari osigurao smještaj dodatna dva dana u svojem stanu budući da mi je let bio tek 30. srpnja popodne, a morali smo se odjaviti iz hostela 29. do 11 sati. Na kraju dana smo, naravno, imali oproštajnu zabavu koja je bila trešnja na vrhu sladolednog kupa u Kupalli.

Budući da se nisam odvažio lutati sam po predgrađima Helsinkija jednostavno sam cijeli dan listao fotografije i razmišljao kako dugo neću doživjeti tako uzbudljiv, zanimljiv i sadržajem ispunjen tjedan. Dosta sam naučio o finskoj povijesti, ljudima i navikama, ali

sam i u razgovoru s ostalim sudionicima prikupio interesantne povijesne informacije o Belgiji, Grčkoj, Velikoj Britaniji, Sloveniji, Mađarskoj te skinuo kapu Dariju, talijansko-njemačkom ISHA dinosauru koji barata hrvatskim bolje od nekih mojih kolega s godine. Stekao sam nova prijateljstva, nove pratitelje na Instagramu i što je najvažnije; iskustvo koje ću implementirati u buduće povijesne bitke Udruge studenata povijesti „Toma Arhiđakon“. Do siječnja i novogodišnjeg seminaru u Zagrebu; *moi moi kaverit*.

*Sudionici međunarodnog ljetnog seminaru studenata povijesti u Helsinkiju
(izvor: ISHA International, Udruga studenata povijesti „Toma Arhiđakon“, 24. – 29. srpnja 2017.)*

Uskočki boj za Klis

Anamarija Bašić

U organizaciji povijesne postrojbe „Kliški uskoci“ 28. – 29. srpnja 2017. godine na kliškoj je tvrđavi održana manifestacija *Uskočki boj za Klis* kojom se već sedmu godinu rekonstruira Bitka za Klis protiv Turaka iz 1532. godine. Prvog dana održano je postrojavanje postrojbi na Megdanu te sajam starih zanata i obrta uz demonstraciju izrade lana. Sutradan, nakon spektakularnog boja, program je nastavljen nastupom trbušnih plesačica i plesom s bakljama te koncertom grupe *Kries*. Na ovom povijesnom spektaklu sudjelovale su povijesne postrojbe iz Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Slovenije i Slovačke: *Dubovački streličari* (Karlovac), *Red vitezova Ružice grada* (Orahovica), *Vitezovi hercega Stjepana Kosače* (Stolac, BiH), *Ursus* (Slovačka), *Beli volki* (Slovenija), *Koprivnički mušketiri i haramije* (Koprivnica), *Dubrovački trombonjeri* (Dubrovnik), *Družba vitezova zlatnog kaleža* (Donja Stubica), *Gradska straža Bakar* (Bakar), *Gradska straža Šibenik* (Šibenik), *Red Srebrnog Zmaja* (Zagreb), *Red Čuvara grada Zagreba* (Zagreb), *Kravat pukovnija* (Zagreb), *Zrinska garda* (Čakovec), *Križevačka djevojačka straža 1848.* (Križevci), *Vitezovi vranski* (Pakoštane), *Ordo Sancti Viti – Red vitezova sv. Vida* (Rijeka), *Vitezovi kralja Zvonimira* (Knin), *Hajduci Mijata Tomića* (Tomislavgrad), *Kulturno-umjetnička udruga sv. Kliment* (Sitno Gornje), *Plesna udruga Kontea* (Konjščina), *Društvo Poljičana sv. Jure* (Priko), *KUD Čiče* (Novo Čiče), *Turopoljski banderij* (Velika Gorica), *Koma Kaštela* (Kaštela), *Domagojevi strijelci* (Vid), *Žumberački uskoci* (Samobor), *Senjski uskoci* (Senj) i *Kliški uskoci* (Klis). Naše kolegice volontirale su na ovoj manifestaciji prodajući karte odjevene kao renesansne dame.

Uskočki boj za Klis (izvor: Udruga studenata povijesti „Toma Arhiđakon“, 28. – 29. srpnja 2017.)

Posjet kolegama iz USP „Toma Arhiđakon“ – ISHA-e Split

Miroslav Kujundžić

Ljetno vrijeme uglavnom je rezervirano za zabavu, razonodu i odmor (posebno odmor od fakulteta). No, za nas iz Udruge ISHA Osijek to nije značilo i odmor od dragih prijatelja iz Splita, koji su nas posjetili u trećem mjesecu ove godine te smo im u kolovozu uzvratili posjet. Iz osječkog ogranka ISHA-e u Splitu su od 14. do 18. kolovoza 2017. godine boravili Dunja Tomić, Stjepan Leko i Miroslav Kujundžić (osoba koja škraba ove retke). U prvom planu bilo je neformalno druženje i opuštanje, ali ništa manje nije bilo zastupljeno uživanje u znamenitostima i obilazak tog prekrasnog kraja, sve pod čuvenom krilaticom: „Pomalo“.

Naša ionako mala družina nije na putovanje krenula zajedno. Dunja se spustila iz nešto sjevernijeg dijela Dalmacije te se kasnije tog ponedjeljka smjestila kod Anamarije, dok smo se Stjepan i ja na autobus u Osijeku ukrkali 13. kolovoza uvečer. Kako obojica nismo mogli spavati tijekom noći, tako je barem pola putnika u autobusu moglo uživati u našim pričama o povijesti, geografiji, rezultatima utakmica, budućnosti koja je pred nama itd. U Zadru smo brzinski natočili pogonsko gorivo (čitaj: kavu) te je Split bio sve bliže i bliže. Iako mi ovo nije prvi put da sam išao tamo, opet je bio prisutan poseban osjećaj koji se javlja kada stižem u taj grad. Na kolodvoru prepunom turista dočekaao nas je domaćin Ive te nas otpratio do apartmana u kojem smo bili smješteni sljedećih dana. Ubrzo nam se pridružila i legenda splitskog ogranka ISHA-e (gore spomenuta) Anamarija, te smo osvježeni maestralom na terasi obližnjeg kafića popili prvu kavu u Splitu i dogovorili plan za nadolazeće dane. Nakon kupanja i nezaobilaznog picigina na Bačvicama pripremili smo se za prvo druženje. Tada je i naša družina napokon okupljena, a srdačnu atmosferu stvorili su Anamarija, Blaž, Antonio, Ive i Ivan. Nije do reklame, ali točeno „Barba“ je prilično dobro *craft* pivo i za svaku preporuku kada se nađete u tom kraju. Idući dan započeli smo, a kako drugačije negoli kavom te nas je Anamarija preuzela i prekrasno ugostila u svom domu u Podstrani, na teritoriju drevne Poljičke Republike. Za uspon do njezine kuće bili smo spremni kao češki turisti za uspon na Velebit u japankama, ali bez obzira na to što smo naviknuti na ravnicu, uspon nije bio veći problem. Popodne je bilo rezervirano za obilazak Trogira, čiju nam je zanimljivu povijest rasvijetlio novopečeni predsjednik USP „Toma Arhiđakon“ i talentirani glazbenik – Blaž. Za kraj obilaska

počastili smo se najboljim sladoledom u gradu, a ako vas zanima gdje je to samo trebate pitati nekoga od domorodaca. U srijedu u podne započeo je obilazak palače, a mnoge zanimljivosti o povijesti Dioklecijanove rezidencije ispričala nam je Marina u pratnji Anamarije, Ivana i kolege Marija iz ISHA-e Zadar (rodom iz ovoga kraja), koji je znao što će nam trebati za vrućinu pa nam je priskrbio čarobni napitak poznat kao „Pipi“. Zanimljivo je bilo spoznati koliko toga možete dodatno obići na *konto*: „Ali mi smo studenti povijesti.“ Kada je sunce započelo svoj put prema zapadu već smo se našli na kliškoj tvrđavi. Ta utvrda, koja nikad nije osvojena vojnom silom (isključivo prepuštena ugovorom, predana i sl.), svaki put ostavi bez daha. Gospodin Andi iz povijesne postrojbe „Kliški uskoci“ detaljno nas je proveo po tvrđavi i iako je to drugi put da sam slušao njegovo vodstvo, bilo je ugodno vidjeti s koliko žara, ljubavi i emocija čovjek može ispričati povijesnu priču. Kao budući nastavnici povijesti puno bismo mogli naučiti od njega (koji je i sam u najboljim godinama student povijesti i povijesti umjetnosti). Sljedeća postaja, zadnja te večeri i prva idućeg jutra bio je stan našeg domaćina Ive. Jedni su pripremali tortilje, drugi odmarali, svi zajedno pojeli, a Blaž je svirao i pjevao sve hitove kojih smo se mogli dosjetiti. Nakon večeri tortilja, vina i gitare, četvrtak je ispunio obilazak ostataka Salone, o čijoj slavnoj povijesti nije potrebno dodatno govoriti. Za razliku od drugih mjesta, na ovom velikom prostoru uvijek je malo posjetitelja. To svakome tko obilazi daje prostora i mira kako bi mogao osjetiti važnost i značaj ovog uspavanog mjesta. Poput Dizdarova „Kamenog spavača“, tako i svaki kamen ovdje priča svoju priču, samo je trebate dobro poslušati. No da se ne pravimo da smo osluškivali kamenje, treba spomenuti kako nam je značaj i zanimljivosti ovog mjesta otkrio domaćin Ivan koji nas je nakon obilaska ugostio u svom domu, odmah iznad dragulja Salone – rimskog amfiteatra. Tu smo naučili kako gradele nisu vezane samo za ribu nego da je to nama dobro znan roštilj, a Ivan je pokazao da jednako odlično priprema meso na vatri kao što gasi požare kao dobrovoljni vatrogasac. Uvečer tog dana Duje (koji je gotovo postao naš službeni vozač) odveo nas je u kafić u kojem smo pratili utakmicu Everton – Hajduk, a dok smo navijali za Hajduk potajice smo pratili i rezultat Osijeka. Nažalost, sreća taj dan nije bila na strani hrvatskih klubova, ali nas to nije spriječilo da se poslije utakmice družimo i zabavljamo sljedećih sati. Idući dan iskoristili smo vrijeme za posljednje kupanje i posljednje druženje s domaćinima. Pri ukrcavanju na autobus, iako svjesni da nas obaveze zovu dalje, svejedno smo otišli s mišlju: „Da je još koji dan duže.“

Posebno hvala želimo reći svim domaćinima i njihovim obiteljima na prekrasnom gostoprimstvu. Hvala što su nas ugostili, nahranili, usmjeravali, vozili, vodili i sve ostalo što je potrebno kako bismo se osjećali kao kod kuće, što je zaista i bilo tako.

*Razgledavanje Splita i Salone s kolegama iz Osijeka
(izvor: Udruga studenata povijesti „Toma Arhiđakon“, 14. – 18. kolovoza 2017.)*

**Obilježavanje 800. godišnjice polaska Andrije II. u Peti križarski rat
(1217. – 2017.)**

Luka Ursić

Kao predstavnik naše Udruge studenata povijesti „Toma Arhiđakon“, naš kolega Luka Ursić sudjelovao je u obilježavanju 800. obljetnice početka Petog križarskog rata (1217. – 1222.) koja se održala 26. kolovoza 2017. godine u 11 sati u Splitu na Rivi u organizaciji Udruge Mađara u Splitu (DZMH).

Naime, upravo je na taj datum daleke 1217. godine hrvatsko-ugarski kralj Andrija II. (1205. – 1235.) krenuo u križarski pohod isplovivši iz Splita. Inicijativa obilježavanja kraljeva polaska u rat pokrenuta je iz Budimpešte, a osim organizatora i našeg predstavnika, prisustvovali su i predstavnicima Grada Splita, konzulica Republike Mađarske u Hrvatskoj te mađarski povjesničar i arheolog Petar Solt. Nakon kratkog uvoda te predavanja, Petar Solt bacio je komemorativni vijenac u more, a našem je predstavniku dana čast nositi zastavu kralja Andrije II.

Bila nam je čast odazvati se pozivu Udruge Mađara u Splitu i prisustvovati jednom ovako važnom događaju.

*Obilježavanje 800. godišnjice polaska hrvatsko-ugarskog kralja Andrije II. u Peti križarski rat
(izvor: Udruga Mađara u Splitu, 26. kolovoza 2017.)*

Spomen na žrtvu Vukovara i Škabrnje

Anamarija Bašić

Svake godine 18. studenoga cijela Hrvatska obilježava dan pada Vukovara i Škabrnje. Na taj dan 1991. godine nakon višemjesečnog odolijevanja ova su dva grada pala u ruke paravojsnih srbočetničkih postrojbi i JNA. Ulaskom u grad, branitelji i civili pali su u ruke krvnika jer zvjerski zločini koje su počinili nad nevinim ljudima pa tako i starcima, ženama, djecom i ranjenicima, nemaju nikakva opravdanja. Nažalost, krvnici ni do danas nisu kažnjeni, a neki Vukovarci još uvijek tragaju za svojim najmilijima.

U spomen na njihovu žrtvu, članovi naše Udruge priključili su se paljenju svijeća u Vukovarskoj ulici u Splitu uz minutu šutnje.

Glavaševićeva „Grad – to ste vi!“ odjekuje ovih dana u različitim medijima, a nadajmo se da je zauvijek urezana u našim srcima i „ako nam je ostalo snage, uložimo je u svoju budućnost“.

Svijeća za Vukovar i Škabrnju

(izvor: Udruga studenata povijesti „Toma Arhiđakon“, 17. studenoga 2017.)

Turnir u streličarstvu: Zlatna uskočka strijela

Blaž Ševo

U subotu, 2. prosinca, naši su članovi sudjelovali na turniru u streličarstvu na kliškoj tvrđavi u organizaciji Damira Žure i „Kliških uskoka“ koji su povrh Megdana između ostalih okupili predstavnike Turističke zajednice srednje Dalmacije, a tu su se našli i voditeljica s TV Jadrana Sandra Grgas i uvijek dobro raspoloženi prof. Lino Ursić koje je snimateljska ekipa s HRT-a uhvatila u svoj objektiv te s više ili manje uspjeha intervjuirala. Članovi naše Udruge podijelili su se u dva tima; „Đakon“ za koji su gađali Blaž Ševo i Zvonimir Šegvić te „Legolas“ za koji su nišani Anamarija Bašić i Ive Verić. Natjecanje je bilo eliminacijskog tipa te su se u finalu našle tri ekipe, među kojima i „Đakon“ koji je u napetoj završnici osvojio drugo mjesto i edukativni strip Ivice Bednjanca o Petru Kružiću i uskocima. Ohrabreni uspjehom članovi planiraju češće dolaziti na Klis gdje će imati prilike naštimati nišanske sprave te u budućim natjecanjima sličnog tipa otići korak dalje te izbaciti „vice“ iz osvojene titule viceprvaka.

*Ekipe „Đakon“ i „Legolas“ na turniru Zlatna uskočka strijela 2017.
(izvor: Udruga studenata povijesti „Toma Arhiđakon“, 2. prosinca 2017.)*

Filmska večer: *Denial*

Anamarija Bašić

U večernjim satima 5. prosinca 2017. godine, u fakultetskim prostorijama s predivnim pogledom na Peristil, naše oči nisu bile uprte u to arhitektonsko zdanje obavijeno mrakom, već na film *Denial*. Riječ je o drugoj ovogodišnjoj filmskoj večeri u organizaciji naše Udruge. Film *Denial* redatelja Micka Jacksona režiran je po istinitom događaju, a riječ je o tome kako američka povjesničarka židovskog porijekla Deborah Lipstadt u svojoj knjizi optužuje svog britanskog kolegu, „samoučenog povjesničara“ Davida Irvinga da je „lažljivac i falsifikator povijesne istine“ jer nije čuo da se holokaust dogodio. Nato je Irving optužuje za klevetu te ona na britanskom sudu mora dokazati da se holokaust zaista dogodio. Genijalna Rachel Weisz u ulozi profesorice Lipstadt po čijoj je knjizi *Povijest na suđenju: moj dan u sudnici s poricateljem holokausta* snimljen, Timothy Spall kao „poricatelj holokausta“ David Irving te Tom Wilkinson kao voditelj Deborahine obrane pružili su nama povjesničarima dvosatno iskustvo „povijesnog događaja na ekranu o povijesnom događaju“ kako je rekao voditelj večeri, naš kolega Ive Verić. Uz Ivin uvijek zanimljivi *modus operandi* te komentiranje *YouTube* komentara, kao pravi povjesničar umjetnosti, Ive nam je održao mini-predavanje o stereotipnom prikazu Židova na nacističkim plakatima čime smo završili ovu edukativno-zabavnu večer.

Filmska večer: Denial

(izvor: Udruga studenata povijesti „Toma Arhiđakon“, 5. prosinca 2017.)

RADOVI

KRISTIJANIZACIJA SLAVENA KAO ISTRAŽIVAČKI PROBLEM

Tomislav Čanković
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za povijest
E-mail: tcankoviczg@gmail.com
Pregledni rad

U radu se ističu brojni problemi na koje nailaze istraživači kompleksnog procesa kristijanizacije, konkretno slavenskog življa, te se ispituju razne varijabilne silnice koje utječu na sam proces, ali i na ono što mu prethodi i na ono što slijedi.

Ključne riječi: *kristijanizacija, pokrštavanje, proces, Slaveni, pogani, pretkršćanstvo*

Uvodna razmatranja

Prije negoli kristijanizacija preuzme svoju glavnu ulogu u kontekstu brojnih, ponekad i zanemarenih problematika, fokus ipak treba nakratko prepustiti samim Slavenima kako bi se na početku izbjegle potencijalne nedoumice i nesporazumi. Uza svu svijest o historiografskim prijeporima o značenju, opravdanosti i adekvatnosti tog pojma, ovdje je njegova upotreba – u nedostatku boljeg rješenja i prostora rezerviranog za pitanje tog „pseudoetničkog konstrukta vrela“² – isključivo uvjetne naravi, na tragu onoga što bi se u općeprihvaćenom diskursu okarakteriziralo kao slavenska društva ili slavenski geografski prostor, ali i dalje s rezervom o Slavenima kao jedinstvenom *etnosu*.

Kako u ovom radu tema obuhvaća potencijalne probleme postavljene pred istraživače kristijanizacije Slavena, a budući da je terminologija, odnosno nedosljednost u njezinoj domeni, prva prepreka koju je potrebno premostiti, sljedeće je pitanje očito: što se točno misli pod pojmom *kristijanizacija*?

Hrvatski jezični portal kristijanizaciju definira kružnom putanjom kao „obraćanje na kršćanstvo, proces pokrštavanja tijekom kojeg se prihvaća kršćanski način života; pokrštavanje“,³ dok Anićev *Rječnik* za pojam *kristijanizirati* nudi objašnjenje: „(u)činiti da tko prijeđe u kršćansku vjeru; pokrstiti/pokrštavati“.⁴ U oba slučaja pojmovi iza točke sa zarezom označavaju sinonime koji se lako mogu provjeriti: Anić izjednačava *pokrstiti* i

---

² Dzino, „Novi pristupi“, 41.

³ Hrvatski jezični portal, <http://hjp.novi-liber.hr/index.php?show=search> (5. 1. 2016.)

⁴ Anić, *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*, 637.

pokrštavati jer za drugi pojam stoji „v. pokrstiti“,⁵ a traženi pogled nas dovodi do sljedećeg: „1. prijeći krštenjem ili prihvaćanjem postulata u kršćansku vjeru, 2. učiniti da tko prijeđe u novu vjeru (kršćansku)“.⁶ Ovaj zadnji prijedlog neznatno se razlikuje od početne točke, odnosno Anićeve ponuđene definicije infinitiva *kristijanizirati*. Literatura također pokazuje nekonzistentnost i neosjetljivost na nijanse, pa tako uvodni sažetak teksta Vitomira Belaja počinje riječima: „pokrštavanje se tumači kao višestoljetni proces, a ne kao jednokratni obredni čin“.⁷

S izrazitom skepsom o apsolutnoj sinonimiji, valja upozoriti da je riječ o opasnoj igri koja i u najopreznijim situacijama može zamagliti ideje i dovesti do pomutnje u interpretaciji. Stoga je potrebno jasno razlučiti pojmove. U njegovu obranu, tome se odazvao sam Belaj u istom radu, pozivajući se na Nevena Budaka, prema kojem *pokrštavanje* zaista jest jednokratni obredni čin (u smislu većeg broja ljudi), dok bi *kristijanizacija* bila proces usvajanja, pri čemu se nudi i zgodan kroatizam – *pokršćanjivanje*.⁸

S jasno utvrđenom terminološkom distinkcijom i odabirom pojma koji će stajati pod istraživačkim reflektorima, konačno treba naglasiti ključ koji se svugdje provlači, a to je *proces*. Kristijanizacija zaista to i jest: dugotrajni, višestoljetni, društveno vrlo složen proces prodiranja kršćanske vjere unutar neke veće zajednice ili društvene grupe. Ta činjenica ima svoje daljnje dimenzije i implikacije.

Prije – proces – poslije

Unatoč istaknutu mjestu koncepta procesa, on ne stoji u zrakopraznom prostoru; dapače, nužno je povezan sa specifičnim i nipošto zanemarivim prethodnim i naknadnim stanjima, odnosno tranzicijski spaja, marketinški rečeno, ono *prije* i ono *poslije*. Takva se trodijelna podjela čini samorazumljivom, ali ujedno je i izvorište nove, periodizacijske problematike. U ovom slučaju, takav smještaj procesa sugerira da kristijanizacija ima svoj početak i kraj, odnosno da se nedvojbeno može smjestiti u neki jasno definirani vremenski

---

⁵ Anić, *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*, 1084.

⁶ Isto

⁷ Belaj, „Postati kršćaninom“, 9.

⁸ Isto, 10.

Terminološku problematiku detaljnije razrađuje: Trpimir Vedriš, „Pokrštavanje i rana kristijanizacija Hrvata“, u: *Nova zraka u europskom svjetlu: hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku (oko 550. – oko 1150.)*, ur. Zrinka Nikolić Jakus (Zagreb: Matica hrvatska 2015), 173-176.

okvir. Međutim, periodizacija će u najboljem i najoptimističnijem slučaju biti stvar simbolike. Oskudica autoreferencijalnih slavenskih pisanih izvora iz pretkršćanskih vremena i usmjerenost kasnijih, najčešće stranih i kršćanskih, izvora na elitne slojeve društava (i to onih najbližih granicama kršćanskih kraljevstva), predstavljaju gotovo nepremostivu prepreku, pogotovo ako uzmemo u obzir različit *modus operandi* te varijable nametnute zatečenim regionalnim i lokalnim posebnostima. Gdje, kada, kako, zašto, odakle i u kojim uvjetima počinje kristijanizacija, esencijalna su pitanja.

Drugi problem pitanje je kraja. Koje povijesne, političke, ekonomske, socijalne, kulturne i druge posljedice kristijanizacija ostavlja za sobom, i to na različitim područjima, te što se zadržava od pretkršćanskih vjerovanja? Kad možemo sa sigurnošću reći da je proces završen i koji uvjeti legitimiraju ili bi trebali legitimirati takav zaključak: određeni, normirani postotak kršćanskog stanovništva; kršćanstvo kao dominantna vjera vladajućih slojeva; prihvaćanje kršćanstva, ne samo na formalnoj razini, već istinskim obraćenjem; prilagodba načina života novom svjetonazoru; ili pak nešto sasvim drugo?

Pretkršćansko razdoblje

U usporedbi s drugim mitologijama, pogotovo rimskom, grčkom pa čak i germanskom, dostupni podaci o slavenskoj mitologiji i opće mogućnosti njezine čvršće rekonstrukcije znatno su siromašniji.⁹ Štoviše, *slavenska mitologija* poprilično je ambiciozna i optimistična sintagma jer pretpostavlja postojanje nekakvog koherentnog i nepromijenjenog sustava vjerovanja homogene općeslavenske zajednice, što izaziva vrlo opravdane sumnje,¹⁰ ili barem minimalan broj mitologema prepoznatljivih u različitim slavenskim zajednicama.

Ipak, bilo je hipoteza i rekonstrukcijskih pokušaja te se valja zadržati na njima. Češki slavist i povjesničar Jan Peisker zaključio je, na temelju topografskih istraživanja, narodne predaje i etimoloških izvedenica na slavenskom, odnosno ponajviše zapadnoslavenskom području, da je slavenska vjera bila dualistička ili, konkretnije, zoroastrička. Posljedično, ta je vjera s pratećom nomenklaturom, iranskog podrijetla.¹¹ Zaključak izvodi na temelju uočenih, specifično geografski smještenih tzv. svetišta: toponimi s lijeve strane voda

---

⁹ Pilar, „O dualizmu“, 91-93.

¹⁰ Barford, *The Early Slavs*, 189.

¹¹ Peisker, „Koje su vjere bili stari Sloveni“, 84.

(jezera, uvala, zaljeva ili nizvodno gledajući, rijeka ili potoka) rezervirani su za bijelog, dobrog boga čije će ime krasiti neku uzvisinu, brdo ili goru, dok će se s desne strane obično naći kakva pećina, klanac ili gudura čiji će naziv dugovati crnom bogu ili zloduhu.¹² U toj jasnoj opreci, mjesto mogu zauzeti i konji koji imaju mitološko značenje te će njihova boja (bijela ili crna) pristajati odgovarajućem bogu, odnosno strani vode.¹³ U odstupanjima od te jednadžbe – kad bogovi zamijene svoja očekivana mjesta na obalama – vidi dokaz da je svetište „očevidno heretičko“¹⁴ te da su lokalni žitelji bili „obožavatelji đavla“.¹⁵

Na plećima Peiskerove metodologije, Ivo Pilar proveo je analogna istraživanja na području Kraljevine Jugoslavije gdje je, oslanjajući se na toponimiju kao indikatora zaboravljene slavenske vjere, uočio jednaka svetišta razdijeljena vodom. Zaključio je da je dualizam glavna i osnovna, čak i imanentna značajka staroslavenske vjere, te mu uzrok također vidi u iranskom, odnosno zoroastričkom utjecaju.¹⁶ Dodatna se važnost daje socijalnoj, crno-bijeloj opreci zoroastrizma između pozitivnih obrađivača zemlje/seljaka i negativnih nomada/ratnika; kako se u izvorima Slaveni najčešće javljaju kao seljaci, a kako su isti na cijeni u zoroastrizmu, to se uzima kao potvrda slavenskog dualizma.¹⁷ Također, pošto nerijetko na terenu nedostaje pozitivno božansko ime Peiskerove jednadžbe, Pilar nalazi rješenje: prodorom kršćanstva, Crkva preuzima prostor dobrog boga kojeg supstituira kršćanskim likom, ideološki analognom ili glasovno sličnog imena, dok prostor zloduha ostaje kao sinonim vruga.¹⁸

Međutim, problem ovih istraživanja jest hrabra upotreba „zoroastrizma“ koji je i dalje točka prijepora u historiografiji i nedovoljno rasvijetljen fenomen s mnogim nedoumicama i nesigurnostima. Također, slavenski folklor ne pokazuje takve jasne tragove dualizma, niti između svakog dualizma i zoroastrizma nužno stoji znak jednakosti, niti ovi tekstovi jasno objašnjavaju, unatoč argumentima o iranskom podrijetlu vjerske terminologije, zašto bi i po kojim kriterijima i teološkim poveznicama navodni slavenski dualizam nužno morao biti vezan upravo uz zoroastričko učenje. Osim toga, pretpostavka, ne samo o koherentnoj slavenskoj vjeri, već i o koherentnom *slavenstvu* uopće, vrlo je diskutabilna i kao takva predstavlja vrlo nestabilan istraživački

---

¹² Peisker, „Koje su vjere bili stari Sloveni“, 82.

¹³ Isto, 73.

¹⁴ Isto

¹⁵ Isto

¹⁶ Pilar, „O dualizmu“, 147.

¹⁷ Isto, 100., 149.

¹⁸ Isto, 104.

temelj. Nesumnjiva je korist toponimije i etimologije u proučavanju društava primarne usmenosti, ali ove je interpretacije kritička znanost odbacila.¹⁹

S druge strane, u Barfordovoj studiji *The Early Slavs* koja je ranoslavensku vjeru označila kao sinkretičku i animističku te ju implicitno podijelila na dvije detaljno opisane faze, nema ni govora o dualizmu. Tako starija pokazuje obilježja snažnog agrarnog kulta i kulta predaka te štovanja (ne)prijateljskih demona i duhova koji obitavaju u „jakim“, svetim mjestima (šumama, stijenama, izvorima, rijekama i sl.), dok drugu čini relativno kasna formulacija dotad slabog koncepta bogova, ali i dalje izvan standardiziranih okvira: kako nema pismenosti, nema ni svetih tekstova, pa vjera počiva na usmenom prijenosu i tradiciji; ona je načelno *aniconic*, što znači simbolička ili sugestivna umjesto doslovne reprezentacije božanstava, iako će se kasnije ipak početi javljati kipovi, kao arheološki i historiografski materijali.²⁰ Spominju se i tri ključna božanstva: Perun, bog (meteorološkog) vremena, oluja, munja, kiše i plodnosti, najprisutniji u izvorima; Svarog, bog sunca, vatre i ognjišta, vjerojatno najrasprostranjeniji među Slavenima; Veles, bog krda i stada. Tu su i druga imena (između ostalih, Stribog, Mokoš, Jarilo), ali o njima – kao i o slavenskim konceptima teogonije, kozmogonije i antropogeneze – malo toga se može sa sigurnošću reći.²¹

Slična se slika javlja i drugdje: Slaveni su prakticirali žrtvovanja te su štovali prirodne sile i kulturna mjesta u prirodi nastanjena duhovima i demonima. Njihovo vjerovanje je teritorijalno limitirano, što će reći da je djelotvornost vjerskih praksi ograničena na neposredno okruženje manjih, individualnih zajednica.²² Religija nije organizirana kao takva, niti poznaje tipičnu formu vjerskih obreda i institucija; dapače, stariji im vokabular ni ne sadrži pojmove poput „hramova“, „kipova“ i „svećenstva“.²³

Iako se ovdje nazire vjerska lokaliziranost kao interpretacijski smjer, ipak se mogu uočiti problemi, prvenstveno formalne naravi. Unatoč proklamiranom oprezu i prisutnoj svijesti o problematici proučavanja pretkršćanske slavenske vjere, Barford instantno i sa zavidnim samopouzdanjem uranja u detalje duhovnog života, iako nije na svim mjestima najjasnije na kojim temeljima gradi argumentaciju i odakle izvlači silne podatke, dok je

---

¹⁹ Belaj, „Postati kršćaninom“, 15.

²⁰ Treba li uzroke tražiti u dodirima s kršćanstvom kojem ikonografija nije nepoznanica? – Barford, *The Early Slavs*, 190-194.

²¹ Isto, 194-196.

²² Lübke, „Christianity and Paganism“, 193.

²³ Urbańczyk, „Slavic and Christian Identities“, 216.

čvrsti dojam koji želi ostaviti oslabljen prekomjernom upotrebom nesigurnih riječi kao što su *possibly, probably, presumably, suggests, it seems* i sl.

Koje su, dakle, prepreke pred istraživačima onoga *prije*? Prvenstveno, pisani su izvori neslavenske provenijencije, a ta je domena obrane nepismenu stanovništvu nedostupna. Riječ je o relativno kasnijim zapisima arapskih trgovaca ili kršćanskih autora čija perspektiva aktere vlastitih tekstova specifično distorzira: upotrebom raspoloživog, često i neadekvatnog kategorijalnog aparata, *a priori* negativnim stavom prema nekršćanima, prešućivanjem običaja smatranih nedostojnim zapisivanja ili pak ideološkim konstruiranjem poželjnoga stanja, u kontekstu kristijanizacije. Gore spomenuta toponimija, skupa s etimologijom, od potencijalne je koristi, kao i etnologija, ali s kolikom sigurnošću možemo znati koliko daleko u prošlost sežu pojedini narodni običaji te u kakvom su odnosu i koliko povezani s etnografskim materijalom prije kršćanske intervencije?²⁴

Oskudicu pisanog materijala prati i oskudica arheoloških ostataka. U ovom kontekstu, oslonac ne mogu pružiti grobni nalazi iz jednostavnog razloga što rani Slaveni prakticiraju – kremaciju. Orobljeni dragocjenih nalaza, što nam ostaje za zaključiti? Spaljeni su ostaci uglavnom nedostupni arheolozima, ali interpretacije su moguće upravo iz činjenice da je kremiranje predominantna forma postmortalnih običaja iz koje se, ako je već duhovna stvarnost nedostižna, mogu nazrijeti obrisi ideologije društva, pa makar i opreznom analogijom i komparativnim pristupom.²⁵ Arheologija će biti rječitija kad kršćanstvo unese šokantnu novost ukopavanja mrtvih u kulturu koja je dotad spaljivanjem oslobađala dušu od tijela,²⁶ ali ne na razini rekonstrukcije svakodnevne duhovnosti, već u okvirima procesualnih istraživanja i pitanjima o materijalnoj manifestaciji kristijanizacije.²⁷ Zasad, slavensko je pretkršćanstvo zamagljeno brojnim preprekama i interpretacijskim neslaganjima koje naizgled ne ostavljaju prostor optimizmu.

---

²⁴ Barford, *The Early Slavs*, 189.

²⁵ Schülke, „On Christianization“, 96.

²⁶ Barford, *The Early Slavs*, 201.

²⁷ Schülke, „On Christianization“, 99.

O kristijanizaciji

Vraćamo se na proces. On je nadgradnja na zatečeno stanje koja zahvaća široki spektar političkih, socijalnih, kulturnih, ekonomskih i, naravno, duhovno-religioznih promjena od ogromnog značaja za srednjovjekovna slavenska društva koja tek trebaju proći ono što se u ostatku Europe uglavnom već dogodilo.²⁸ Pritom odmah valja zaboraviti koncept izoliranosti; dok kristijanizacija obavlja svoje, tzv. poganstvo i prodiruće kršćanstvo „postoje skupa u ovom razdoblju i ne isključuju jedno drugo; utječu jedno na drugo tako da se uspostavljaju hibridna vjerovanja, različite vrste kršćanstva koja postoje negdje-između (*in-between*) tih taksonomijski definiranih krajnosti.“²⁹

Međutim, valja se opet zaustaviti na terminologiji: tko su ti *pogani*, što je uopće *poganstvo* i u kakvom je odnosu s pretkršćanskim identitetima te kršćanima kao izvanjskim i uskoro unutar društvenim faktorom? Vrlo slični *barbarima*, s kojima su ponekad i u sinonimnom odnosu, *pogani* su također nesumnjivo konstrukt vanjskog promatrača, gotovo školski primjer postkolonijalnih teorija o odnosu dominirajućih društava (u ovom slučaju kršćanskih) i dominiranih (nekršćanskih), temeljen na dihotomiji Mi – Oni i osjećaju superiornosti koji se implementira kulturnom metodom kreiranja narativa o koloniziranima, umjesto na uočavanju i opisima prisutnih praksi. Diskurs o nekršćanima pripada kršćanskom kulturnom krugu; on je rezultat vanjske identifikacije koja na promatranom koristi vlastiti kategorijalni aparat koji nije nužno, niti najčešće jest, analogan ili barem adekvatan.³⁰ Taj je nesretni i neprimjeren pojam negativnih konotacija u svojoj rasprostranjenosti uziman zdravo za gotovo, unatoč teretu generalizacije koji nosi: podrazumijeva teško prihvatljivu ideju o formiranoj religiji ili nekakvom generalnom jedinstvu nekršćanskih (ili pretkršćanskih) vjerovanja s pretpostavljenim istim ili sličnim karakteristikama. Umjesto modelu, *poganstvo* više odgovara ideološkom zahvatu koji nam u konačnici više govori o autoru izvora ili „povjesničaru, njegovu/njezinu vremenu, osobnim iskustvima, kulturnom habitatu, ideologiji“,³¹ nego o vjeri ili stanovništvu o kojem se piše.

A kako riješiti delikatno pitanje periodizacije? Čime se može opravdati zaključak da je u danom trenutku kristijanizacija počela, pogotovo kad je apsurdno pretpostaviti

---

²⁸ Barford, *The Early Slavs*, 210.

²⁹ Dzino, „Novi pristupi“, 40.

³⁰ Isto, 35-36.

³¹ Isto, 35.

njezinu kronološku linearnost? Nora Berend kao datacijski okvir uzima datum konverzije vladara kao indikativ priključenja kršćanskoj Europi, u smislu „točke bez povratka“ – iako to ne implicira nužno institucionalizaciju, niti internalizaciju nove vjere – unatoč otporima, pobunama i kasnijim smjenama kršćanskih i nekršćanskih vladara.³² Indikativna bi mogla biti pojava kršćanskih arheoloških materijala u grobnim nalazima, kao što je predložio K. D. Haßler, iako je i sam skeptičan prema mogućnostima izjednačavanja ukopanog pojedinca i kršćanstva.³³ Prema tome, materijali ovise o kontekstu u kojem su nađeni (npr. ovisno o uočenom društvenom sloju, ako ga se uopće može nesumnjivo interpretirati kao takvog) te je nemoguće iz njih izvoditi zaključke na individualnoj razini, ali mogu pomoći pri dataciji, pa makar i u okviru statistike. Međutim, Ludwig Pauli postavio je zanimljivu tezu: kršćanski objekti ne moraju nužno biti demonstracija kršćanske vjere jer mogu predstavljati nove i strane materijale upotrijebljene na „stari“ način kao talismani ili magični objekti, odnosno unutar pretkršćanskih kategorija i koncepata.³⁴ Budući da u tom slučaju ne označavaju kršćanstvo kao takvo, ne mogu ni nedvosmisleno označavati početak kristijanizacije, što će reći da bi od potencijalne koristi bila i revalorizacija tradicionalnih interpretacija određenih nalaza kao kršćanskih u svrhu prevrednovanja jednog cijelog arheološkog sloja, posljedično i historiografskih zaključaka.³⁵ Ili se pak valja vratiti na izvanjski utjecaj, pri čemu bi se početak mogao odrediti pomoću stranih impulsa usmjerenih prema širenju granica kršćanske ekumene? Opet, kako u to uklopiti primjere više-manje autonomnih kristijanizacijskih inicijativa i na koji način, ako je uopće moguće, jasno razlučiti doseljeno kršćansko stanovništvo od domicilnih preobraćenika? Izrazita varijabilnost i regionalne specifičnosti su više nego očite, a kao takve dovode do odviše generalizirajućih zaključaka i onemogućuju *histoire totale* pristup.

Nadalje, pretkršćansko stanovništvo nije *tabula rasa*, već svoj svijet vlastite logike i mentaliteta. Dok je kršćanska ideologija ekskluzivna (u Bogu vidi univerzalnu silu koja vrijedi i djeluje uvijek i svugdje jednako), njihova je gotovo introvertna, bez poriva za širenjem i nametanjem te obično vjerski tolerantna,³⁶ lokalizirana i partikularna, odnosno omeđena prostorno i okvirima određenih identiteta: pretpostavlja i prihvaća kao

---

³² Berend, „Introduction“, 2.

³³ Schülke, „On Christianization“, 85., 87.

³⁴ Isto, 92.

³⁵ Isto, 98-99.

³⁶ Urbańczyk, „Slavic and Christian Identities“, 215.

očevidnu činjenicu da svako područje ili da svaki *gens* ima svoje vlastite, ravnopravne bogove.³⁷ To bi objasnilo zašto je vojni poraz od kršćana bio snažan impuls – kršćanski se Bog tako prezentira kao jači, pa je i razumno služiti njemu, umjesto bogovima koji ne pružaju adekvatnu zaštitu.³⁸

Što se, dakle, događa kada dolazi do prvih dodira? Pošto je apsurdno pretpostaviti da kršćanstvo jednostavno linearno kronološki zamjenjuje postojeće tradicije te da kristijanizacija svoje obavi preko noći,³⁹ očito je postojanje razdoblja određenog suživota, pa makar i u uskom krugu stanovništva. Ovdje lokaliziranost postaje uočljivija: kako su stara vjerovanja inertna sila koja se opire novom, moralo je doći do obostranih utjecaja, serija adaptacija i kompromisa te sinkretizacije vjerskih praksi i rituala. Dakle, ni kršćanstvo nije monolitno i nepromjenjivo: religijska fuzija i izbljeđivanje granica između dopuštenih i nedopuštenih praksi dovodi i do lokalne reinterpretacije kršćanskih paradigmi, pri čemu se preuzimaju i pretkršćanski elementi, legendarij, pa čak i prošlost.⁴⁰ Što se tiče otpora, i oni su višeslojni i nejednaka karaktera: politički, socijalno, teološki, ekonomski i/ili kulturno motivirani te aktivni ili pasivni (poput jačeg naglašavanja tradicionalnih formi ili ukapanja s oskvrnjenim kršćanskim motivima). Oni proizlaze iz tradicije i naravi pretkršćanskih vjerovanja, odnosno koncepta različitih, ali jednakopravnih „panteona“, pri čemu su im djelomični uzroci strah od osvete starih bogova i tradicijska inercija, odnosno odbojnost ideje odbacivanja vjere predaka (što je riješeno maštovitim *rebrandingom* – pretke bi se posthumno priključilo kršćanstvu krštenjem, ponavljanjem ukopa, ovog puta prema kršćanskim pravilima ili pak jednostavnim premještanjem ostataka unutar crkve).⁴¹ Otpor je, dakle, kao i različite adaptivne i sinkretičke formacije, još jedna od varijabilnih silnica u vidljivoj vezi s procesom kristijanizacije.

Načelno, proces se često svodi na dva oprečna modusa: nasilan i miroljubiv, iako ni granica među njima nije uvijek najjasnija, niti su oni uvijek antonimi; izostanak vojnog faktora ne znači nužno i izostanak određenog pritiska. Također, izvorište i smjer tih dvaju modusa bitna su obilježja: nasilna kristijanizacija može biti rezultat vanjske sile, ali i unutar društva kad vladajući sloj nameće novinu stanovništvu koje joj je najčešće manje

---

³⁷ Lübke, „Christianity and Paganism“, 194.

³⁸ Berend, „Introduction“, 19.

³⁹ Dzino, „Novi pristupi“, 39.

⁴⁰ Berend, „Introduction“, 22-23.

⁴¹ Isto, 19., 24.

sklono, jednako kao što i više-manje miroljubive inicijative mogu biti izvanjski i unutarnji faktor. Dakle, različite posljedice proizlaze iz različitih, ne nužno isključivih metoda kristijanizacije poput evangelizacije, pokrštavanja (!), misionarstva, zakonodavnih mjera, vanjskog pritiska, samoinicijativnih nastojanja i sl. Interakcija svih tih elemenata, pa i onih nespomenutih, potencijalno je istraživačko pitanje: između ostalih, kako su povezani nasilje/miroljubivost i ritualno-praktična međureligijska adaptacija; u kakvoj su korelaciji ti modusi i stabilizacija kršćanstva; koliki je intenzitet kristijanizacije u odnosu na udaljenost od njezina centra; kakva je uloga žena u tom procesu; te kako zakonodavstvo utječe na transformaciju religijskih praksi?⁴²

U svakom slučaju, kršćanstvo je, na ovaj ili onaj način, preuzelo slavenski prostor u vremenu kad, ako se već ne može govoriti o jasno profiliranim staležima, postoji određena višeslojnost ili socijalna hijerarhija. Ona otvara stratifikacijsku problematiku prodora nove vjere: različiti slojevi društva nemaju iste motivacije i beneficije, kao ni mogućnosti, autonomiju i kapacitete u odlučivanju o prihvaćanju ili odbijanju vjere radikalno drugačijih ili čak nepoznatih koncepata. Što znači konverzija vladara ili seljaka kao individualaca, te velikaša i seljaštva kao klasa? Niži su slojevi, kao i uvijek za istraživače, teže dokučivi. Vladajući je vidljiviji: upravo je on najčešće propusna membrana kroz koju nova vjera najlakše prodire, odnosno najskloniji je (ili radije, najmanje nesklon) prihvaćanju kršćanstva, prvenstveno jer je u poziciji uopće imati koristi od takve promjene, poticane i od crkvenih struktura i sekularnih vladara.⁴³ Njome se dobiva novi model, unifikacijska ideologija i božanska legitimacija, kao i podrška Crkve (moralna, obrazovna, intelektualna, administrativna i umjetnička), te se istovremeno oduzima *casus belli* potencijalnim napadačima pristupanjem u širu europsku zajednicu.⁴⁴ Osim toga, vanjski kristijanizacijski faktori funkcioniraju na način koji donekle liči principu *cuius regio, eius religio*: u očitom im je interesu ciljanje na vladarsku strukturu koja posjeduje moć za (mirnu ili nasilnu) difuziju primljene vjere prema vlastitom stanovništvu.⁴⁵ Tome je ponešto bliska i ideja o pozitivnoj korelaciji uspješne kristijanizacije i konsolidacije vlasti, odnosno formacije (ili uopće mogućnosti formacije) više-manje centraliziranih

---

⁴² Berend, „Introduction“, 19-24.

⁴³ Barford, *The Early Slavs*, 211.

⁴⁴ Isto, 210-216.

⁴⁵ Isto, 211.

slavenskih država srednjovjekovnog tipa, usporedivih s postojećim europskim primjerima. Ta je tema, pak, vrlo zastupljena u istraživanjima.⁴⁶

Konačno, što se događa kad se iz jednog jezika u druge prenose koncepti dotad slabo ili nikako prisutni u nekoj kulturi, odnosno kad ih jezici ne mogu adekvatno međusobno prenijeti? Tu se javlja lingvistički problem i novi istraživački smjer: kakve posljedice ostavlja prodor latinskog, u manjoj mjeri i grčkog jezika u različitim domenama društva i života uopće, te u kakvom su odnosu s lokalnim jezicima? U tom su kontekstu bitne posljedice tzv. „trojezične hereze“, odnosno jezične isključivosti koja je dopuštala samo latinski, grčki i hebrejski kao liturgijske jezike.⁴⁷ Od slične velike važnosti su i uzroci i posljedice formacije (staro)crkvenoslavenskog, odnosno staroslavenskog ili općeslavenskog književnog jezika.⁴⁸ Prema tome, lingvistika i, u ovom slučaju, slavistika imaju važne, nipošto zanemarive glasove čiju težinu itekako valja uzeti u obzir.

„Postkršćanstvo“ i završne riječi

Kružnom putanjom dolazimo opet do terminologije, odnosno uvjetno nazvanog „postkršćanstva“ čiju svrhu treba objasniti. S pravom bi se zaključilo da označava nešto što dolazi nakon kršćanstva, međutim ovdje je u značenju „postkristijanizacijskog“ kršćanstva te mu je funkcija drugačije, gotovo poetske naravi: inače problematičan, ovdje skoro pa i nasilno umetnut prefiks post- služi kao poveznica s već razrađenim pretkršćanstvom, a kao takav ima svrhu istaknuti ono što se nalazi u sredini – kršćanstvo. Ako bi se i mogla braniti teoretska ili idejna uniformnost srednjovjekovnog kršćanstva, ili barem uniformnost njegove zapadne i istočne inačice, stanje na terenu zapravo više govori o „kršćanstvima“, odnosno lokalnim varijantama proizašlih iz partikularnosti prethodnih uvjeta, nejednakog prodora nove vjere i različitih metoda unutar procesualnih tokova. Iz njih kršćanstvo ne izlazi netaknuto i monolitno, već obilježeno preuzetim specifičnostima pojedinih regija u kojima će izgraditi svoje strukture, opet u nejednakim vremenskim rasponima, unutar kojih će filtracijom nevoljko preuzetih „stranih tijela“ pokušati vratiti se idealnom stanju. Ono je omogućilo, ako ne i formiralo novi sloj

---

⁴⁶ Nora Berend i P. M. Barford zastupaju takva stajališta, dok se slična naziru i kod Urbańczyka. Ipak, navest će se i vrlo brojna odstupanja, doduše izvan slavenskog svijeta, poput Litve i Islanda, što i umanjuje uočenu korelativnost.; Berend, „Introduction“, 30-37. Također, detaljno o problematici kristijanizacije na primjeru ranosrednjovjekovnih Hrvata vidi: Vedriš, „Pokršćavanje i rana kristijanizacija Hrvata“, 173-198.

⁴⁷ Damjanović, *Slovo iskona*, 25.

⁴⁸ Isto, 28-29.

identiteta unutar slavenskih društava te osjećaj zajedništva izvan lokalnih okvira, odnosno integraciju na transregionalnoj razini.⁴⁹

Kristijanizacija Slavena kao istraživački problem, u uvodu je postavljena preuskom i nepravednom definicijom – ona jest proces u tom smislu, ali nije tematska cjelina, koliko je zapravo krovni pojam koji obuhvaća širok i gotovo neobuhvatan spektar varijacija i lokalizama od kojih će dio neizbježno biti previđen. Ovako, totalni se pristup čini slabo izvedivim, ali ni potpuna specijalizacija nije rješenje. Kristijanizacija je izvan isključivog historiografskog dosega, iako se i neke povijesne grane imaju tek s njom obračunati, poput povijesti mentaliteta čiji je fokus usmjeren na, u ovom kontekstu neistražena, kolektivno podsvjesna (ili bolje rečeno, nesvjesna) strujanja. Njezin zahtjev za interdisciplinarnom suradnjom više je nego očit, ali potreban je i korak dalje: ona je nužno transdisciplinarna, ali i iznimno zahvalna problematika, unatoč silnim spomenutim i nespomenutim preprekama koje kao takva postavlja.

Bibliografija

- Anić, Vladimir. *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Priredila Ljiljana Jojić. Zagreb: Novi liber, 2003.
- Barford, P. M. *The Early Slavs: Culture and Society in Early Medieval Eastern Europe*. Ithaca: Cornell University Press, 2001.
- Belaj, Vitomir. „Postati kršćaninom kao proces. Uvodno izlaganje održano na Sveučilištu u Zadru na početku znanstvenoga skupa *Pag u praskozorje hrvatskog kršćanstva* (Zadar – Pag, 26. – 28. 9. 2008.)“. *Studia ethnologica Croatica* 21 (2009): 9-25.
- Berend, Nora. „Introduction“. U: *Christianization and the Rise of Christian Monarchy. Scandinavia, Central Europe and Rus' c. 900-1200*. ur. Nora Berend, 1-46. New York: Cambridge University Press, 2007.
- Damjanović, Stjepan. *Slovo iskona*. Zagreb: Matica hrvatska, 2004.
- Dzino, Danijel. „Novi pristupi izučavanju ranog hrvatskog identiteta“. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 41 (2009): 33-54.
- Lübke, Christian. „Christianity and Paganism as Elements of Gentile Identities to the East of the Elbe and Saale Rivers“. U: *Franks, Northmen, and Slavs: Identities and State Formation in Early Medieval Europe*. ur. Ildar H. Garipzanov, Patrick J. Geary, Przemysław Urbańczyk, 189-203. Turnhout: Brepols, 2008.
- Peisker, Jan. „Koje su vjere bili stari Sloveni prije krštenja“. *Pilar – časopis za društvene i humanističke studije* 3 (2007): 64-89.
- Pilar, Ivo. „O dualizmu u vjeri starih Slovjena i o njegovu podrijetlu i značenju“. *Pilar – časopis za društvene i humanističke studije* 3 (2007): 90-151.
- Schülke, Almut. „On Christianization and Grave-finds“. *European Journal of Archaeology* 2 (1999): 77-106.

---

⁴⁹ Urbańczyk, „Slavic and Christian Identities“, 220-221.

Urbańczyk, Przemysław. „Slavic and Christian Identities during the Transition to Polish Statehood“. U: *Franks, Northmen, and Slavs: Identities and State Formation in Early Medieval Europe*. ur. Ildar H. Garipzanov, Patrick J. Geary, Przemysław Urbańczyk, 205-222. Turnhout: Brepols, 2008.

Vedriš, Trpimir. „Pokrštavanje i rana kristijanizacija Hrvata“. U: *Nova zraka u europskom svjetlu: hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku (oko 550. – oko 1150.)*. ur. Zrinka Nikolić Jakus, 173-200. Zagreb: Matica hrvatska, 2015.

Internetski izvori

Hrvatski jezični portal. <http://hjp.novi-liber.hr/index.php?show=search> (5. 1. 2016.)

SUMMARY

This paper discusses some of the problems that the researcher of christianization of Slavs as a process has to deal with, as well as those regarding pre- and post-Christian(ization) periods. Likewise, several variables that hold influence over clash between Christianity and (so-called) paganism are identified, which indicate rather the existence of „christianities“, instead of sometimes imagined uniformed and victorious Christian faith.

Keywords: *christianization, process, Slavs, pagans, pre-Christian*

KLOVIĆEVA MINIJATURA KAO DIPLOMATSKO SREDSTVO

Dora Tot
Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za povijest
E-mail: dora.tot@gmail.com
Stručni rad

Rad donosi transkripciju koncepta pisma kardinala Alessandra Farnesea od 9. kolovoza 1570. godine s prijevodom s talijanskog jezika upućenog Juliju Kloviću. Na temelju analize potonjeg pisma u kojemu je kardinal iznio zahtjev za izradu minijature namijenjene ženi poslanika španjolskog kralja Filipa II., nastoji se otkriti uloga Klovićevih djela kao diplomatskog poklona posredstvom kojeg su se gradile veze između obitelji Farnese i španjolskog dvora tijekom druge polovice 16. stoljeća.

Ključne riječi: *Julije Klović, minijatura, diplomacija, Alessandro Farnese, Filip II., španjolski dvor, Rimska kurija*

Uvod

Kako bi zadržao španjolski politički utjecaj nad Apeninskim poluotokom koji je u drugoj polovici 16. stoljeća bio uzdrman, kralj Filip II. razvio je novu političko-diplomatsku strategiju. Važnu ulogu pritom su dobili njegovi poslanici u Rimu koji su trebali osigurati podršku španjolskoj politici. Premda je njihov politički uspjeh bio upitan, ambasadori su se izvrsno snašli u ulozi Filipovih umjetničkih agenata. U tom kontekstu valja sagledati i pismo rimskog kardinala Alessandra Farnesea, saveznika španjolskog kralja Filipa II., upućeno proslavljenom minijaturistu Juliju Kloviću. Analizom pisma koje je kardinal Farnese uputio Kloviću 9. kolovoza 1570. godine, ovaj rad pokušat će prikazati ulogu i politički značaj Klovićeve minijature u kontekstu diplomatskih odnosa rimskih kulturno-političkih krugova sa španjolskim dvorom Filipa II. U radu će se nastojati potvrditi teza da su Klovićeve minijature, s obzirom na to da su imale posebno vrijedan značaj za habsburški španjolski dvor, poslužile kao izniman diplomatski poklon, odnosno jedno od sredstava tadašnje diplomacije. Iako konačni ishod narudžbe nije poznat, svrha je ovog rada prikazati razloge zbog kojih je kardinal inzistirao upravo na Klovićevoj minijaturi. U tom slučaju, također bi valjalo ukratko predstaviti kompleksnost talijansko-španjolskih odnosa u 16. stoljeću, ulogu španjolskih ambasadora u Rimu, ali i politički položaj samog kardinala Farnesea.

Transkripcija i prijevod⁵⁰ pisma⁵¹

1. *Amb;{asciato}*^{re}
2. *A Do'{n} Giulio miniator'{e}*
3. *R:{everen}*^d*{issim}*^o *D.{on} Giulio io desidero che la sig.{no}*^{ra} *D.{onna}*
Geronima moglie
4. *dell' A{m}basciator'{e} del Re filippo uenga co'{m}piaciuta d{'}**un*
5. *quadretto colorito di v'{ost}**ra mano et lo desidero di ma –*
6. *niera che se io ne' hauessi piu d'uno non ui lassiarei*
7. *dar'{e} questa briga, che glie le donerei piu che uole'{n}tieri*
8. *onde uorei che andaste a trouar'{e} S.{ua} Ecc.{ellenz}*^a *et intesa*
9. *la sua uolo'{n}ta procuraste di sadisfarla co'{n} quel tempo*
10. *co'{n} quella comodita che ui parera di poterl'{e} promet {-}*
11. *tere facendo conto in questo c{aso}*⁵² *di seruire la persona*
12. *n'{ost}ra propria. Co'{n} seruativi Car{dinale}*⁵³ *Capr:{aro}*^{la} *a VIII d'*
13. *Agosto 1570*

1. *ro./ Capr:{aro}*^{la}
2. *A Do'{n} Giulio miniator'{e}*
3. *VIII di Agosto*⁵⁴

⁵⁰ Premda su transkripcija i prijevod nastali ponajprije na temelju fotoreprodukcije izvora, autorici je djelomično pomogao i prijepis te prijevod pisma na hrvatski jezik Ivana Goluba objavljenog u zbirci izvora o Juliju Kloviću pod nazivom „Fontes Clovianae“; Pelc, *Fontes Clovianae*, 96., 200.

⁵¹ Tekst je napisan crnom tintom na papiru. Pismo je kurzivna humanistika (italika), a jezik je talijanski. Na poledini se nalazi ime primatelja. S obzirom na to da se radi o konceptu pisma, autor koristi poznate abrevijacije i apostrofima kratki riječi. (Vidi Prilog 1.) Epistolario scelto (Giulio Clovio).

⁵² Oštećenje. Prema transkripciji Ivana Goluba, vjerojatno je riječ koja nedostaje *caso* ili *cosa*.; Pelc, *Fontes Clovianae*, 96., 200.

⁵³ Samo ime potpisnika je oštećeno, no nedvojbeno se radi o kardinalu Alessandru Farneseu.

⁵⁴ Ova se tri retka nalaze na poledini pisma.

1. *Veleposlanik{u}*
2. *Donu Juliju minijaturistu*
3. *Prečasni don Julije, želim da gospođi Geronimi, ženi*
4. *veleposlanika kralja Filipa učinite zadovoljstvo jednom*
5. *sličicom u boji od Vaše ruke i želim ju jer*
6. *kad bih imao više od jedne ne bih Vam*
7. *zadavao tu brigu, darovao bih joj ju više nego rado*
8. *stoga želim da odete posjetiti Njenu ekselenciju i*
9. *njezinoj želji nastojite udovoljiti u onom vremenu*
10. *i onim načinom koji Vam se čine da ih možete obećati*
11. *uzimajući u obzir da u ovom slučaju služite*
12. *našoj vlastitoj osobi. S pozdravima kardinal Caprarola 9.*
13. *kolovoza 1570.*

1. *Caprarola*
2. *Donu Juliju minijaturistu*
3. *9. kolovoza*

Sadržaj i kontekst pisma

Riječ je o konceptu pisma koje je napisao sam kardinal Alessandro Farnese, na temelju kojeg je, vrlo vjerojatno, njegov pisar trebao sastaviti pismo naslovljeno na minijaturista Julija Klovića. Premda je sam koncept na mjestu potpisa oštećen, autor pisma može se razaznati iz sadržajnog konteksta.⁵⁵ Naime, Klović je još kao osamnaestogodišnji mladić otišao u Italiju na slikarsko školovanje gdje je dobio patronat

---

⁵⁵ Golub, „Nova vrela“, 46.

kardinala Grimanija u čijoj je službi nastao njegov prvi veći rad – *Evangelistar Grimani* iz 1528. godine. Nakon što je 1539./1540. godine napustio dotadašnju službu u palači Grimani, sad već proslavljeni minijaturist pronalazi novog patrona u osobi rimskog kardinala Alessandra Farnesea.⁵⁶ S obzirom na to da je dvor Farneseovih tad bio iznimno ugledno artistskičko središte u kojem su se okupljali najveći umjetnici onog vremena poput Michelangela,⁵⁷ Tiziana, Brueghela ili pak Parmigianina, ne treba čuditi što je Klović prihvatio poziv i priključio se kardinalovoj umjetničkoj eliti. Sloveći za istinskog humanista i jednog od najvećih mecena likovnih umjetnosti svog doba, Farnese, zvan „il gran Cardinale“, omogućio je Kloviću produktivan rad, iako mu je nerijetko zaboravljao ispuniti svoja financijska obećanja.⁵⁸ Kao rezultat njihove suradnje nastao je *Horae Beatae Mariae Virginis* ili *Officium Virgini*, poznatiji kao „Časoslov Farnese“, koji se smatra Klovićevim najpoznatijim remek-djelom, a danas se čuva u *Pierpont Morgan Library* u New Yorku. Drugo iznimno vrijedno djelo koje je izradio za svog patrona jest tzv. *Lekcionar Towneley*. Klović je pod Farneseovim pokroviteljstvom ostao sve do svoje smrti 1578. godine u rimskoj palači Cancellaria, službenoj rezidenciji papinskog vicekancelara.⁵⁹

Pismo je datirano 9. kolovoza 1570. godine u Capraroli, ladanjskoj vili Farneseovih smještenoj nedaleko od Rima. S obzirom na to da je Klović tad boravio u kardinalovoj rimskoj rezidenciji Cancellariji, može se pretpostaviti da mu je pismo bilo upućeno tamo, iako se to nigdje izrijekom ne spominje. U ovom, dosad jedinom poznatom kardinalovu pismu upućenom Kloviću, imperativnim ga tonom traži da naslika minijaturu, „sličicu u boji“, za Géronimu, ženu španjolskog ambasadora (koja je boravila) u Rimu. Premda je Klovića osobno uputio k ambasadorovoj ženi da izvrši spomenutu narudžbu, Farnese mu je također poručio da to učini u skladu sa svojim vremenskim i fizičkim mogućnostima, što aludira na njegovo tjelesno stanje i poznu životnu dob. Nadalje, kardinal je konstatirao da spomenuto potražuje isključivo zbog toga što posjeduje samo jednu njegovu minijaturu koje se, očito, nije bio spreman odreći, dok izričita zamolba da svojom rukom izradi minijaturu implicira na činjenicu da je Klović vjerojatno okupljao učenike koji su ih izrađivali pod njegovim nadzorom. Također, Ivan Golub vjeruje u mogućnost da je

---

⁵⁶ Cionini-Visani, *Julije Klović*, 17.

⁵⁷ O Michelangelovu utjecaju na Klovićevo stvaralaštvo vidi u: Calvillo „Kritičke paralele“, 59-64.

⁵⁸ Prijatelj Pavičić, „Julije Klović“, 95.

⁵⁹ Pregledan životni i stvaralački put Klovića vidi u: Barbarić, *Knez minijature*.

spomenuta narudžba ohrabrila Klovića da uputi zamolbu svome pokrovitelju za smještaj mladog talentiranog slikara Dominikosa Theotokópulosa, poznatijeg kao El Greco.⁶⁰

Premda se Géronima Esterlich y Gralla u pismu navodi kao žena ambasadora kralja Filipa II., ona je zapravo bila supruga prethodnog španjolskog poslanika u Rimu, Luisa de Requesensa, koji je tu dužnost vršio od 1563. do 1568. godine,⁶¹ odnosno prije svog brata, aktualnog ambasadora Juana de Zúñiga.⁶² Ovaj bi kardinalov lapsus mogao sugerirati kako njegov odnos sa španjolskim ambasadorima nije bio pretjerano frekventan.⁶³ Međutim, u to je vrijeme Requesens kao visoki vojni zapovjednik sudjelovao u gušenju pobune Moriska u Španjolskoj (1568. – 1570.), zbog čega ga je u siječnju 1568. godine zamijenio mlađi brat Juan de Zúñiga. Requesensova supruga Géronima napustila je Rim tek 1570. godine,⁶⁴ što navodi na pretpostavku da se očekivao njegov povratak na mjesto ambasadora. Međutim, spletom političkih okolnosti njegov je brat Juan de Zúñiga trajno ostao na mjestu ambasadora u Rimu sve do 1579. godine.⁶⁵

Slika 1. Luis de Requesens⁶⁶

---

⁶⁰ Golub, „Nova vrela“, 47.

⁶¹ Pérez de Tudela y Gabaldón, „El papel“, 2., 8.

⁶² Isto, „Giulio Clovio“, 180.

⁶³ Isto, „Documenti inediti“, 300.

⁶⁴ U pismu od 25. rujna 1570. godine Zúñiga spominje odlazak svoje šogorice.; Isto, „El papel“, 11.

⁶⁵ Luis de Requesens je 1571. godine sudjelovao u Lepantskoj bitki. Od 1572. do 1573. postavljen je za guvernera Milanskog vojvodstva, a od 1573. do smrti 1576. godine obavljao je dužnost generalnoga guvernera habsburške Nizozemske.; Kamen, *Who's who*, 255.

⁶⁶

http://skepticism-images.s3-website-us-east1.amazonaws.com/images/jreviews/Luis_de_Requesens.jpg
(8. 4. 2017.)

Filip II. i španjolski utjecaj u Rimu

Nakon abdikacije cara Svetog Rimskog Carstva Karla V., odnosno španjolskog kralja Karla I. 1556. godine, španjolsko prijestolje preuzeo je njegov sin Filip II. Osim kraljevskog trona, Karlo I. ostavio je svom nasljedniku i veoma zamršene odnose s Rimskom kurijom. Međutim, novi pobožni kralj i papa činili su se kao prirodni saveznici. Štoviše, kako bi stekao njegovu naklonost, Filip II. nastojao je popraviti narušene odnose slanjem svojega predstavništva na rimski dvor koje je, prema novom modelu, bilo izvan papinske službe, dočim je poziciju i utjecaj španjolske krune u Rimu odlučio konsolidirati preoblikovanjem odnosa s rimskom crkvenom elitom stvarajući bazu klijenata unutar Rimske kurije. Novi rimski klijenti koji nisu bili podanici španjolske monarhije, predstavljeni su isključivo kao posrednici između španjolskog kralja i pape. S obzirom na to da je preko svojih poslanika u Rimu bogato novčano nagrađivao spomenute patronatske odnose, Filip II. privukao je veliki dio Kolegija kardinala u svoju „službu“. Međutim, njegove su mjere u stvarnosti povećale papinsku kontrolu nad tim tijelom, a sami kardinali nastojali su ostvariti sve veći utjecaj nad Filipom zahtijevajući sve veća novčana potraživanja. S vremenom se u rimskim crkveno-političkim krugovima oblikovala percepcija ovakvih odnosa kao izvrsne prilike za vlastiti financijski probitak.⁶⁷

Rimska klijentela svoje je obveze prema španjolskom kralju samo nominalno ispunjavala. On je, međutim, prekasno shvatio da je uzaludno trošio resurse na stranu silu koja je gledala isključivo vlastite interese i od koje je dobio nepovjerljivu podršku. U isto vrijeme, španjolski ambasadori, koji su izvan Rimske kurije trebali zastupati i regulirati Filipove interese, imali su puno slabiji politički utjecaj u Rimu od svojih prethodnika te kao takvi nisu uspijevali ishoditi podršku za kraljevu politiku.⁶⁸ Uputivši ih na agresivniji pristup, uskoro su, naprotiv, učinili odnose Rima i španjolskih Habsburgovaca doista napetima.⁶⁹ Premda nisu postigli značajnije političke uspjehe, zahvaljujući dobrom poznavanju rimskih kulturno-političkih krugova, ambasadori su uspjeli udovoljiti kraljevim željama za umjetninama dobavljajući iz Rima vrijedna umjetnička djela.⁷⁰

---

⁶⁷ Baker-Bates i Pattenden, *The Spanish Presence*, 70-72.

⁶⁸ O ovoj temi vidi više u: Levin, *Agents of Empire*.

⁶⁹ Baker-Bates i Pattenden, *The Spanish Presence*, 73.

⁷⁰ Opširnije u: Pérez de Tudela y Gabaldón, „El papel“, 391-420.

Položaj Farnesea u Rimu i uloga Klovićevih minijatura

U spomenutom kontekstu valja promatrati i odnose između španjolskog dvora i obitelji Farnese kao španjolskih klijenata i saveznika Habsburgovaca. Farneseovi su 40-ih godina 16. stoljeća bili jedna od najmoćnijih obitelji Apeninskog poluotoka koji je tad bio pod španjolskom dominacijom. Vrhunac moći obitelj je ostvarila dolaskom Alessandra Farnesea na papinski tron kao Pavla III. Papa Farnese (1534. – 1549.), djed kardinala Alessandra Farnesea, svoj je pontifikat iskoristio za povećanje ugleda i obiteljskog bogatstva, odvojivši od Papinske Države Parmu i Piacenzu te ih je kao vojvodstvo predao svom sinu Pieru Luigiju Farneseu (1545. – 1547.). Usprkos tome što je vojvoda svojom nekonzistentnom politikom izazvao pobunu okončanu tek njegovim ubojstvom, Parma i Piacenza ostale su u rukama njegova sina Ottavija Farnesea (1547. – 1586.) koji je nastojao ponovo uspostaviti dobre odnose s Karlom V. tako što je oženio njegovu kći, udovicu Margaretu Austrijsku.⁷¹ Drugi sin umorenog vojvode, prior templarskog reda Rannuccio Farnese 1545. godine došao je na čelo malteških vitezova.⁷² Međutim, posebno važno mjesto na dvoru Pavla III. imao je njegov unuk, kardinal Alessandro Farnese.

Usprkos relativnoj sređenosti Vojvodstva Parme i Piacenze, Farneseovi su ovisili o dobroj volji španjolskog kralja, pri čemu je Alessandro Farnese umješno koristio umjetnički talent svog štićenika Julija Klovića. Naime, mnoge su Klovićeve minijature poslane u Španjolsku i ostale habsburške centre kao diplomatski pokloni,⁷³ odnosno djela koja je naručio njegov talijanski patron u svrhu pridobivanja naklonosti i političkih usluga članova dvora. S obzirom na to da su Klovićeva djela bila iznimno cijenjena na španjolskom dvoru te je neprestano rasla potražnja za njima, Farnese je znao iskoristiti tu činjenicu kako bi u vrijeme političkih previranja osigurao svoju poziciju pred Filipom II.⁷⁴ ili pak neutralizirao utjecaj drugih konkurentskih talijanskih obitelji, poput Medicija. Posebna vrijednost Klovićevih minijatura za španjolski dvor bila je u prilagodbi rimskog kanona naturalističkom ukusu Habsburgovaca.⁷⁵ Često su to bili portreti članova kraljevske obitelji inkorporirani u religijsku temu.⁷⁶

⁷¹ Bertoša, *Svjetska povijest*, 43., 63.

⁷² Prijatelj Pavičić, *Julije Klović*, 35.

⁷³ S obzirom na to da su slike često bile gvaš na velumu (pergameni), njihova je razmjena bila relativno jednostavna. Pérez de Tudela y Gabaldón, „Giulio Clovio“, 182.

⁷⁴ Osobni poslanik obitelji Farnese na Filipovu dvoru, Giuliano Ardinghelli, bio je zadužen za procjenjivanje političke situacije.; Macan Lukavečki, „Nova saznanja“, 72.

⁷⁵ Pérez de Tudela y Gabaldón, „Giulio Clovio“, 182.

⁷⁶ Baker-Bates i Pattenden, *The Spanish Presence*, 176.

Krajem šezdesetih godina 16. stoljeća Julije Klović je preko posrednika stupio u kontakt sa španjolskim kraljem Filipom II. koji ga je možda i nagovarao da se pridruži kraljevskom skriptoriju samostana Escorial u Madridu. Iako je odbio ponudu, Klović je poslao kralju crteže, predloške i nekoliko minijatura koje su trebale poslužiti kao građa za poduku njegovim minijaturistima,⁷⁷ a za pretpostaviti je da su ih kopirali. Sam Filip II. je 1574. godine u tu svrhu poklonio samostanu četiri minijature (*David i Golijat, Sveti Ivan Krstitelj, Sveta Obitelj sa svetom Elizabetom i svetim Ivanom, Skidanje s Križa*)⁷⁸ koje je 1808. godine odnijela Napoleonova vojska pri pohodu na Španjolsku.⁷⁹

Zaključak

S obzirom na rečeno, može se zaključiti da su veze između Filipa II. i rimskih političkih elita bile intenzivne, posebno preko njegovih diplomata koji su ih nastojali ojačati i osigurati podršku za španjolsku politiku. Usprkos tome što ambasadori španjolskog kralja u Rimu, braća Juan de Zúñiga i Luis de Requesens nisu konstatirali uspjeh u svojoj političkoj misiji, djelovali su i kao kraljevi umjetnički agenti pronalazeći slikarska djela po ukusu španjolskog dvora. U kontekstu stvaranja klijentističkih veza, obitelj Farnese nastojala je osnažiti odnose sa španjolskim dvorom. Pritom su Klovićeve minijature poslužile kardinalu Alessandru Farneseu kao nenadmašno sredstvo za pridobivanje kralja Filipa II. i njegova dvora koji je iznimno cijenio umjetnički izričaj hrvatskog majstora minijature. Sadržaj analiziranog pisma upravo upućuje na kardinalovu posredničku ulogu kod narudžbe Klovićeve minijature za španjolski dvor u svojstvu diplomatskog poklona. Zbog položaja španjolskog ambasadora u Rimu koji je djelovao kao kraljevski medijator, Farnese se nije libio ispuniti zahtjeve njegove žene koja je prije svog odlaska iz Rima zatražila Klovićevu minijaturu za koju se može pretpostaviti da je bila namijenjena upravo kralju Filipu II.

---

⁷⁷ Pelc, „Svijet Julija Klovića“, 33.

⁷⁸ Macan Lukavečki, „Nova saznanja“, 73-76.

⁷⁹ Cionini-Visani, *Julije Klović*, 95-97.

Bibliografija

- Baker-Bates, Piers, Miles Pattenden, ur. *The Spanish Presence in Sixteenth-Century Italy: Images of Iberia*. New York: Routledge, 2016.
- Barbarić, Ivan. *Knez minijature: Juraj Julije Klović Croata: 1498. – 1578*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka, 2000.
- Bertoša, Slaven. *Svjetska povijest modernoga doba: (XVI. – XIX. stoljeće): s posebnim osvrtom na Apeninski poluotok*. Zagreb: Profil international, 2004.
- Calvillo, Elena. „Kritičke paralele/strateške razlike: Julije Klović i Michelangelo u teoriji i praksi cinquecenta“. U: *Julije Klović: najveći minijaturist renesanse*, ur. Jasminka Poklečki Stošić, 59-64. Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, 2012.
- Cionini-Visani, Maria. *Julije Klović*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1977.
- Cionini-Visani, Maria. *Julije Klović*. Rijeka: Adamić, 1997.
- Golub, Ivan. „Nova vrela o Juliju Kloviću (1498. – 1578.)“. *Croatica Christiana periodica* 4 (1980), br. 6: 45-60.
- Kamen, Henry. *Who's who in Europe, 1450 – 1750*. London: Routledge, 2000.
- Levin, Michael Jacob. *Agents of Empire: Spanish Ambassadors in Sixteenth-century Italy*. New York: Cornell University Press, 2005.
- Macan Lukavečki, Valerija. „Nova saznanja o Jurju Juliju Kloviću“. U: *Julije Klović: najveći minijaturist renesanse*, ur. Jasminka Poklečki Stošić, 71-78. Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, 2012.
- Pelc, Milan. *Fontes Clovianae: Julije Klović u dokumentima svoga doba*. Zagreb: Matica hrvatska, 1998.
- Pelc, Milan. „Svijet Julija Klovića“. U: *Julije Klović: najveći minijaturist renesanse*, ur. Jasminka Poklečki Stošić, 23-38. Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, 2012.
- Pérez de Tudela y Gabaldón, Almudena. „Documenti inediti su Giulio Clovio al servizio della famiglia Farnese“. *Aurea Parma*, 84 (2000) br. 2: 281-307.
- Pérez de Tudela y Gabaldón, Almudena. „El papel de los embajadores españoles en Roma como agentes artísticos de Felipe II: los hermanos Luis de Requesens y Juan de Zúñiga (1563-1579)“. U: *¿Roma española?. España y el crisol de la cultura europea en la edad moderna*, ur. Carlos José Hernando Sánchez, 391-420. Madrid: Academia de España en Roma, 2007.
- Pérez de Tudela y Gabaldón, Almudena. „Giulio Clovio y la corte de Felipe II“. U: *Felipe II y las Artes: actas del congreso internacional, 9-12 de diciembre de 1998*, 167-183. Madrid: Universidad Complutense de Madrid, 2000.
- Prijatelj Pavičić, Ivana. „Julije Klović i Alessandro Farnese“. *Radovi Instituta povijesti umjetnosti* 19 (1995): 93-102.
- Prijatelj Pavičić, Ivana. *Julije Klović: ikonografske studije*. Zagreb: Matica hrvatska, 1999.

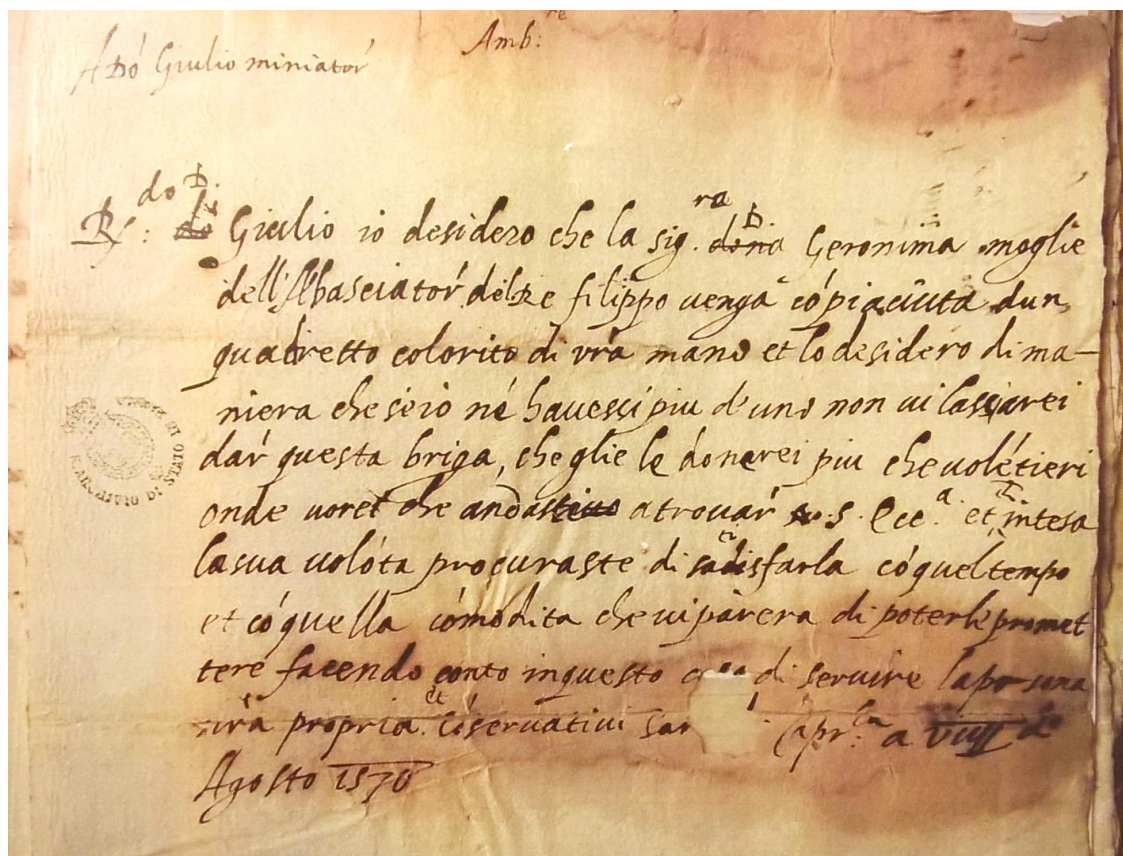
Izvori

Archivio di Stato di Parma. Epistolario scelto (Giulio Clovio)

Prilozi

Prilog 1. Koncept pisma Alessandra Farnesea Juliju Kloviću⁸⁰

SUMMARY

The only so far known letter of Cardinal Alessandro Farnese to the famous miniaturist Giulio Clovio (Julije Klović), in which he orders him to make a small painting for Géronima, wife of the Spanish ambassador in Rome, not only reveals the complex relations between the Spanish Habsburg Court and the Farnese family in Rome, but also the fact that Clovio's miniatures were utilized as an efficient instrument of diplomacy. At that time, Clovio was in the service of his patron cardinal Alessandro Farnese, who was building relations with the Spanish crown. After the Emperor and King Charles V/I descended the throne, he left to his son Philip II disputes with the Pope. Due to that, Philip had to find a new strategy to secure his power in Rome, therefore the key people were his ambassadors. Although the Spanish ambassadors in Rome, brothers Juan de Zúñiga and Luis de Requesens, did not manage to accomplish their initial political mission to secure the Spanish positions, they successfully acted as artistic agents in the name of King Philip II. In this context we can read the above-mentioned letter as ambassador Requesens' wife, on leaving Rome, ordering Clovio's miniature as an exquisite diplomatic present for the Spanish king.

Keywords: Giulio Clovio, miniature, diplomacy, Alessandro Farnese, Philip II, Spanish court, Roman Curia

⁸⁰ Autorica zahvaljuje dr. sc. Valeriji Macan Lukavečki jer joj je omogućila fotoreprodukciju izvora.

KASNOSTALEŠKO DRUŠTVO BANSKE HRVATSKE U 19. STOLJEĆU

Marija Luketić i Tamara Mazur
Filozofski fakultet u Osijeku, Odsjek za povijest
E-mail: marija.luketic@gmail.com,
tamaramazur5@gmail.com

Može se reći da se u akademskim krugovima, ali često i svakodnevno, prilikom razmatranja povijesnih događaja uglavnom razmatra politička povijest. Dakako, nikako se ne može osporiti njezina važnost pri objašnjavanju današnjeg stanja u svijetu, no „zagrebemo“ li ispod površine tih svih silnih događaja, uviđamo da se nešto manje govori (te u znanosti istražuje) svakodnevni život bilo plemstva bilo običnoga puka. U ovome radu analizirat će se kasnostaleško društvo Banske Hrvatske, ono društvo koje će u 19. stoljeću biti obuhvaćeno modernizacijom u smislu početka onoga što nazivamo „nacionalnom integracijom“, dakle procesi mobiliziranja nacionalne svijesti te homogenizacije kulture. Sintezom postojećih radova i istraživanja (s posebnim osvrtom na historijsku demografiju) ovim člankom odgovorit će se na sljedeća istraživačka pitanja: kako je ustrojeno kasnostaleško društvo Hrvatske, kako su društveni slojevi međusobno utjecali jedni na druge, koja su glavna obilježja života društvenih slojeva Banske Hrvatske toga doba?

Ključne riječi: kasnostaleško društvo, modernizacija, historijska demografija, svakodnevni život

Stanovništvo Hrvatske u 19. stoljeću

Prije prikaza kasnostaleškog društva Banske Hrvatske objašnjenjem načina života staleža i njihova položaja u 19. stoljeću, u ovome će se radu prikazati demografsko kretanje stanovništva hrvatskih zemalja kako bi bio jasnije ocrtan povijesni kontekst. Dakako, potrebno je istaknuti da je u 19. stoljeću teritorij današnje Hrvatske rascjepkan, podijeljen u nekoliko cjelina s međusobno različitim statusom. Najveći dio stanovništva Hrvatske tijekom 19. stoljeća živio je u Hrvatskoj i Slavoniji (danas je to, od cijeloga teritorija, tek 18 869 km²) dok je teritorijalno najveća bila Vojna krajina (20 910 km² današnjeg teritorija Republike Hrvatske). Istra (3 130 km²) je do 1797. bila djelomično austrijska, a nakon pada Mletačke Republike u cijelosti je pripala Austriji, kao i Dalmacija (11 758 km²), uključujući i prostor Dubrovačke Republike (1 092 km²) koja je prestala postojati 1808. godine pri čemu su je Francuzi priključili u „Ilirske pokrajine“. Od 1815. godine Austrija prostor nekadašnje Dubrovačke Republike inkorporira u Dalmaciju. Međimurje (724 km²) i hrvatski dio Baranje (1 147 km²) do 1918. godine pripadali su teritorijalnom opsegu Ugarske. Nadalje, Rijeka (21 km²) se tijekom 19. stoljeća nalazila pod direktnom upravom Ugarske kao *corpus separatum* (takav status ostaje i pri

sklapanju nagodbe između Hrvatske i Ugarske, 1868.).⁸¹ Godine 1867., nakon Austro-ugarske nagodbe, Istra i Dalmacija nalaze se pod nadležnošću austrijskog Carevinskog vijeća dok su Hrvatska i Slavonije imale zastupnike u Ugarskom saboru te se prema Ugarsko-hrvatskoj nagodbi (iz 1868.) tek 1881. godine Vojna krajina pripaja Hrvatskoj i Slavoniji. Sva navedena područja Hrvatske su do 1857. godine bila autonomna što se tiče popisa stanovništva. Popisivanje se vršilo povremeno, u različito vrijeme te su korištene različite metodologije provedbe. Demografske karakteristike nabrojanih rascjepkanih prostora Hrvatske bile su različite – kretanje broja stanovnika, mortalitet i natalitet, osobine i učestalost migracija itd. Sustavnim istraživanjima historijskih demografa (npr. Dražen Živić, Ivan Čizmić, Vlado Puljiz, ...) stvorena je jedinstvena i cjelovita slika kretanja stanovništva korištenjem parcijalnih podataka koji su dobiveni do 1857. godine.⁸²

Demografski pokazatelji: dinamika kretanja stanovništva

Historijsko-demografskim metodama istraživanja utvrđeno je da se broj stanovnika današnje Hrvatske u 19. stoljeća gotovo pa udvostručio pri čemu je porast bio sporiji u prvoj polovici (33,5%), nego u drugoj polovici kada je porast bio 62,4%. Gledano u cjelini, stope rasta bile su niže do 1880. godine (gledano na godišnjoj razini) dok su od te godine znale rasti i do 1%.⁸³

Na osnovi parcijalnih podataka koji su poznati, 1800. u Hrvatskoj je živjelo 1 595 143 stanovnika, 1857. 2 130 183, a 1910. godine 3 460 584 stanovnika. Glavni uzrok ovakvih razlika u broju stanovnika definitivno je to što se dogodila demografska tranzicija⁸⁴ hrvatskoga stanovništva, a ono što je također važno istaknuti jesu ljudski gubici koji su uzrokovani time da je Austrija u prve dvije trećine 19. stoljeća vodila dosta ratova, a u kojima je u velikom broju sudjelovala vojska iz Vojne krajine. Razmjeri u kojima je Austrija koristila ljudstvo Vojne krajine ogleda se u činjenicama da je 1809. godine u ratu protiv Francuske austrijska vojska brojila 400 000 vojnika, a od toga čak 100 000

---

⁸¹ Stipetić, „Stanovništvo Hrvatske“, 13.

⁸² Isto, 13-14.

⁸³ Isto, 14.

⁸⁴ „Demografska tranzicija ili demografski prijelaz, prijelazno razdoblje u procesu razvoja stanovništva iz stanja visokih stopa nataliteta i mortaliteta, karakterističnih za predindustrijska društva, na nisku razinu stopa nataliteta i mortaliteta stanovništva karakterističnu za razvijena, moderna društva. Proces etapnog razvoja stanovništva, od kojega polazi teorija demografske tranzicije, izvodi se prvenstveno iz povijesnog iskustva razvoja stanovništva u zemljama zapadne i sjeverozapadne Europe.“

<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=14512> (6. 6. 2017.)

vojnika iz Vojne krajine. Slično je bilo i kada su formirane Ilirske pokrajine s čijeg se područja Napoleon također koristio ljudstvom Vojne krajine za svoja osvajanja i ratne probitke.⁸⁵

Ukratko, najvažniji čimbenici demografske dinamike nekoga društva jesu natalitet i mortalitet, dakle stopa rodnosti i smrtnosti stanovništva. Natalitet i mortalitet mjere se stopama – brojem rođenih ili umrlih u određenom periodu na 1000 stanovnika. Tijekom cijelog 19. stoljeća stopa nataliteta hrvatskoga stanovništva bila je visoka, a ona počinje opadati nakon 1890. godine.⁸⁶ Zanimljivo je da je u razdoblju između 1780. i 1880. godine najvišu stopu nataliteta imala Vojna krajina, a najnižu, očekivano, Dalmacija.⁸⁷ Osim toga, do 1880. godine stopa mortaliteta hrvatskog stanovništva također je iznimno visoka ukoliko se podaci usporede sa zapadnoeuropskim zemljama.⁸⁸ Do smanjenja dolazi tek od 1880. godine. „Osnovna karakteristika smrtnosti stanovništva Hrvatske u ovom periodu jest veće kolebanje opće stope smrtnosti nego što je to bio slučaj sa stopom nataliteta, veće regionalne razlike u stopama smrtnosti nego što je bio slučaj sa stopama nataliteta te vrlo visoka smrtnost dojenčadi i male djece (do 5 godina) ...“.⁸⁹ Dakako, uzrok visokih stopa mortaliteta gospodarske su prilike te nepretjerano brz razvoj zaštite zdravlja i sanitarne kulture. Razlika između stopa mortaliteta i nataliteta govori nam koliki je prirodni prirast stanovništva. Početkom 19. stoljeća prirodni prirast iznosio je oko 5, sredinom stoljeća iznosio je oko 6, a od 1871. do 1880. godine bio je manji od 3 (posljednji podaci za ovaj rad nisu presudni, no važni su zbog teorijskog okvira i uvoda u tematiku). Tek će poslije 1880. godine Hrvatska sustići zapadne zemlje po svom prirodnom prirastu.

Migracije stanovništva

Dinamika demografskih kretanja uzrokovana je i migracijama pa treba uzeti u obzir one koji su se naseljavali na hrvatskim prostorima (uglavnom stranci) te one koji su odlazili u druge dijelove Hrvatske ili van Hrvatske – njezine domaće žitelje. Tijekom cijelog 19. stoljeća Hrvatska je bila značajno odredište naseljavanja kada stranci uglavnom

---

⁸⁵ Stipetić, „Stanovništvo Hrvatske“, 14-15.

⁸⁶ Isto, 15.

⁸⁷ Gelo, *Demografske promjene*, 124.

⁸⁸ Npr. Velika Britanija: „... broj stanovnika stalno se povećava: prema prvom popisu iz 1801. (bez Sjeverne Irske) on je iznosio 10,5 milijuna; 1901. godine 38,2 milijuna...“ ; <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=64138> (6. 6. 2017.)

⁸⁹ Gelo, *Demografske promjene*, 147.

dolaze u gradove Hrvatske i Slavonije kako bi osnivali i otvarali radionice i poduzeća. Osim takvih doseljenika bilo je i doseljenika iz Njemačke, Ugarske, Češke itd., običnih seljaka koji dolaze na zemljišne posjede onih koji su bili u dugovima te su ukinućem kmetstva jednostavno bili prisiljeni prodati dijelove ili cijela svoja zemljišta. Spomenuti „fenomen“ bio je uobičajen u sredinama s brzim i snažnim gospodarskim razvojem u priobalnim gradovima (Rijeka, Pula, ali i Zadar i Split) gdje upravo industrijalizacija i urbanizacija u zamahu, priljevom stranog stanovništva, dovode do ubrzane asimilacije.⁹⁰ Također, potrebno je spomenuti da upravo polovicom 19. stoljeća počinje prvi od četiri vala iseljavanja hrvatskoga stanovništva, uglavnom u prekoceanske zemlje što će dodatno utjecati na demografiju.⁹¹

Dobna struktura stanovništva

Mijenjanje stope smrtnosti tijekom 19. stoljeća uzrokuje i to da se povećala i prosječna dob stanovništva koja je na početku 19. iznosila 24, a početkom 20. stoljeća dosegla je visinu od 26,8 godina čime se dobna struktura stanovništva, baš kao i stopa smrtnosti (što doprinosi rastu broja stanovnika), morala izmijeniti. Od polovice 19. stoljeća povećao se i udio mladog stanovništva, no raste i udio starog stanovništva sa 2,7 na 5,4% unutar promatranog stoljeća.⁹² Posljedica opisanih promjena strukture dovela je do smanjenja onog dijela stanovništva koji su sposobni za rad te se, sukladno tome, sve veći broj žena morao uključiti u procese proizvodnje, kao i u poljoprivredne radove.

Profesionalna i obrazovna struktura

Gledajući profesionalnu komponentu tijekom čitavog 19. stoljeća, Hrvatska je „poljoprivredno dominantna zemlja“⁹³ pri čemu je nepoljoprivredni sektor zaista bio slabo razvijen jer modernizacija tek treba uslijediti u to vrijeme. Iako su podaci o profesionalnoj komponenti stanovništva za prvu polovicu 19. stoljeća nepotpuni, ipak se uspjela rekonstruirati profesionalna struktura stanovništva pri čemu je udio poljoprivrednika 1820. bio 90,2%, 1869. 85,9%, a 1910. godine 78,6%. Podaci dokazuju

---

⁹⁰ Stipetić, „Stanovništvo Hrvatske“, 16-17.

⁹¹ Čizmić i Živić, „Vanjske migracije stanovništva Hrvatske“, 58.

⁹² Isto, 17.

⁹³ Isto, 19.

da u 19. stoljeću jača razvoj djelatnosti koje nisu poljoprivredne što govori o postupnoj modernizaciji gospodarstva, a samim time i jačanju tržišne ekonomije. Poljoprivrednici, većinom siromašni seljaci, tijekom 19. stoljeća živjeli su, uglavnom, u gospodarstvima koje nazivamo naturalnima, dakle kako bi podmirili svoje potrebe. Dakako, postupnom minuću takvih gospodarstava doprinijelo je ukidanje kmetstva 1848. godine. Postupno se prelazilo na tržišno gospodarenje jer su seljaci za otkup zemlje morali plaćati poseban porez, a da bi došli do novca morali su svoje proizvode prodavati. Raste i potražnja za nepoljoprivrednim proizvodima pa se tako razvijaju obrti i manufakture, a na prijelazu stoljeća počinju se razvijati i industrijski pogoni. Samim time povećava se broj obrtnika, a jačanjem građanskih prava i broj ljudi u javnim službama. Unatoč takvom napretku, Hrvatska tijekom 19. stoljeća i dalje ostaje uglavnom agrarna i poprilično zaostala zemlja „na periferiji Europe“.⁹⁴ Stanovništvo je u velikom broju bilo nepismeno. Prema popisu iz 1880. godine, 78% stanovništva bilo je nepismeno: 68% muškaraca i čak 80% žena. Školovanje djece nije bilo obavezno do uvođenja školskih zakona 1874. godine (Hrvatska i Slavonija) čime se uvodi da su djeca od 7. do 14. godine obvezna ići u 4-godišnju pučku školu, a što je, naravno, dovelo do smanjenja nepismenosti stanovništva.⁹⁵

Urbanizacija

Početak 19. stoljeća stanovništvo je pretežno živjelo na selima (seoskim naseljima) jer su gradovi bili rijetki i slabo naseljeni. Početkom 19. stoljeća najveći gradovi bili su Zagreb (8 768 stanovnika) te Varaždin (7 500 stanovnika). Gospodarski zamah u razvoju od polovine 19. stoljeća biva snažniji kako su se i razvijale nepoljoprivredne djelatnosti – manufakture, zanati, trgovina, a sve je to rezultiralo razvojem gradskih naselja. Tek poslije 1857. godine raste broj gradskih naselja kao i broj stanovnika istih. Godine 1857. $\frac{2}{3}$ stanovništva živjele su u naseljima s brojem stanovnika manjim od 1000, a brzo izrastanje naselja u gradove te uređenje i razvoj infrastrukture znatniji su u drugoj polovici stoljeća.⁹⁶ Urbanizacija kao proces može se smatrati temeljnim procesom za stvaranje podloge građanskog društva. Gradovi su u 19. stoljeću, na svojevrstan način, izgledali kao „otoci društvenoga razvoja u moru gospodarske zaostalosti“⁹⁷ te se izrazito

⁹⁴ Čizmić i Živić, „Vanjske migracije stanovništva Hrvatske“, 19.

⁹⁵ Isto

⁹⁶ Isto, 21-24.

⁹⁷ Gross i Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, 52.

važnim smatra djelovanje gradova i većih trgovišta na okolicu vezano za njihov razvoj i napredak. „Urbanizacija je dakle u cjelini tekla polagano i uspjeh gradova pri poticanju procesa modernizacije cijele zemlje ostao je razmjerno skroman“, tvrde Gross i Szabo.⁹⁸

Društvena stratifikacija hrvatskog stanovništva u 19. stoljeću

Postoji nekoliko postavki koje je potrebno istaknuti prije prikaza ustroja hrvatskoga društva u 19. stoljeću. Naime, prikaz ustroja hrvatskoga društva u prvoj polovici 19. stoljeća osobito je težak iz nekoliko razloga; prije svega problematika je u nedostatku podataka o ustroju i brojnosti stanovništva (sustavno popisivanje postoji tek od 1875. godine kada je osnovan Hrvatski statistički zavod). Drugi je problem politička i teritorijalna, kulturološka i gospodarska raznolikost Trojedne Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, ali i hrvatskih zemalja (misli se u širem smislu). Treći problem je nedostatak demografskih i socioloških istraživanja hrvatskog društva općenito pa se tako koriste podaci i istraživanja koja su proveli povjesničari koji se bave ekonomskom, kulturnom i političkom poviješću. Korištenjem statistike pri obradi demografskih podataka uglavnom su se iznosili kvantitativni, a ne toliko kvalitativni podaci o hrvatskom stanovništvu pa se samim time manje pisalo o sastavu i ustroju društva.⁹⁹

Osnovne odrednice staleškog i građanskog društva

Može se reći da se i bez nekih posebnih istraživanja može govoriti o podjeli hrvatskog društva „prema društveno gospodarskim razdobljima“¹⁰⁰ pa stoga imamo do revolucijskih događaja 1848. feudalno (staleško) društvo, u drugoj polovici 19. i u 20. stoljeću – građansko društvo. U travnju 1848. godine ban Jelačić *Banskim pismom* ukida kmetstvo, donosi se prvi građanski izborni red te je u lipnju 1848. godine sazvan prvi građanski Sabor Trojedne Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije u Zagrebu. Feudalni zaostaci potpuno se dokidaju od doba banovanja bana Ivana Mažuranića (1873. – 1880.) do Prvog svjetskog rata. Tek potpunim ukidanjem feudalizma omogućena je izgradnja liberalnog građanskog društva u kojem plemstvo više nije jedini politički subjekt društva.

---

⁹⁸ Gross i Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, 53.

⁹⁹ Pavličević, „Ustroj hrvatskoga društva“, 131.

¹⁰⁰ Isto

Boljim obrazovanjem i dobivanjem prava glasa i kod pučanstva dolazi do dinamizacije nacionalnog aspekta te je tako postajalo snažniji činitelj politike i samoga društva. Sukladno tome, društvo Banske Hrvatske u prvoj polovici 19. stoljeća jest staleško kasnofeudalno društvo u kojem 3% plemića i svećenika ima svu vlast nad 95% seljaka i kmetova te 1-2% drugih (trgovaca, obrtnika, činovnika).

Za staleško društvo prve polovice 19. stoljeća može se reći da je relativno statično. Seljaci-kmetovi, seljaci-koloni (zakupnici) i seljaci-poluvojnici vezani su za vlastelinstvo i kućnu zadrugu u Hrvatskoj i Slavoniji, uz gradsko plemstvo u Dalmaciji i Dubrovniku, uz kućne zadruge i pukovnijsko zapovjedništvo u Vojnoj krajini.

Ne treba zaboraviti i uprave slobodnih kraljevskih gradova. Prijelomna godina jest 1848. kada počinje proces zemljišnog rasterećenja (predaja zemlje bivšim kmetovima uz naknadu), a zbog različitih problema pri tom procesu provode se parcelacija, komasacija¹⁰¹ i arondacija¹⁰² zemljišta, a ujedno se i raspadaju kućne zadruge pa hrvatsko selo osiromašuje (pauperizacija) čime je stanovništvo bilo ponukano seliti se u gradove sve više i više. Dakle, društvo je dinamično od druge polovice 19. stoljeća.¹⁰³

Kasnostaleško društvo;

Plemstvo

U ovom i sljedećim poglavljima do kraja rada osnovna literatura bila je knjiga autorice Iskre Iveljić *Banska Hrvatska i Vojna Krajina od prosvijećenog apsolutizma do 1848. godine* jer ona daje jasan pregled kasnostaleškog društva (plemstva, građanstva, seljaštva i marginalnih skupina).

Plemstvo je u doba 19. stoljeća pripadalo drugom staležu, odnosno na hijerarhijskoj piramidi bilo je odmah ispod svećenstva. Uživalo je povlastice posjedovanja zemlje i podanika, neplaćanja poreza, sudskih ovlasti i obnašanja javnih dužnosti. Feudalci su u Banskoj Hrvatskoj ujedno bili i vlastelini. Osim što su bili posjednici zemlje, bili su nositelji feudalnih vlasničkih, financijskih, vojnih, sudskih i crkvenih ovlasti. Imali su pravo na feudalnu rentu, ubirali razna novčana davanja, postavljali su svećenike u crkvama i

---

¹⁰¹ „Mjera agrarne politike, odnosno grupiranje poljoprivrednog i drugog zemljišta u veće i pravilnije katastarske čestice radi ekonomičnijeg iskorištavanja i obradbe...“;
<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=32544> (6. 6. 2017.)

¹⁰² „Mjera agrarne politike, (...), sastoji se u pripajanju manjih tuđih zemljišta većemu posjedu...“;
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=3978> (6. 6. 2017.)

¹⁰³ Pavličević, „Ustroj hrvatskoga društva“, 131-138.

učitelje u školama na svom imanju. U ranom modernom razdoblju u Hrvatsku dolaze nove plemićke obitelji. Te plemićke obitelji dobivaju indigenat¹⁰⁴ te tako stječu određena prava i počinju se priznavati kao domaći plemići.¹⁰⁵ U Banskoj Hrvatskoj feudalni su se odnosi zadržali dulje nego u ostalim dijelovima Monarhije pa je tako plemstvo do 1844. godine obnašalo javne dužnosti. Od polovice 18. pa do početka 19. stoljeća osjeća se intenzivnija ekonomska aktivnost plemstva u agraru, i to zahvaljujući otvaranju trgovačkih pravaca od Podunavlja prema sjevernojadranskim lukama. No, alodijalna gospodarstva nisu uspjela postići dominaciju u cjelokupnoj poljoprivrednoj djelatnosti jer je prevladavao sitni feudalni posjed. Jedino je u Slavoniji bilo moguće zaokruživanje velikih posjeda. Tada započinje i proces dekameralizacije,¹⁰⁶ odnosno uvođenja novih vlasnika u posjed. Godine 1732. dekameralizacija je završena, a novi formirani posjedi često su bili u rukama stranih plemićkih obitelji.¹⁰⁷

Između civilne Hrvatske i Slavonije postojale su razlike u strukturi plemstva i veličini posjeda. U Hrvatskoj je bilo više sitnog plemstva na malim posjedima te plemstva hrvatskog podrijetla, dok je u Slavoniji bilo više visokog plemstva na velikim posjedima i većinom su bili stranog podrijetla. U Slavoniji, također, postoje razlike između plemića stranog i domaćeg podrijetla. Strani veleposjednici svoje su latifundije držali kao jednu gospodarsku jedinicu, a domaće su velikaške obitelji imale više srednjih i manjih posjeda na kojima se nije jedinstveno gospodarilo. Isto tako, slavonski posjedi često su davani u zakup, i to češće nego u Hrvatskoj. Najveći broj plemića imale su Zagrebačka i Križevačka županija – prva sa 6 272, a druga s 2 576 plemića. U Slavoniji je najviše plemića bilo u Virovitičkoj županiji. Značajni veleposjednici bile su crkvene institucije te su tako veliki posjedi pripadali Zagrebačkoj i Srijemsko-bosanskoj, odnosno, Đakovačkoj biskupiji. Najveći posjednici, osim Crkve i Komorske uprave, bili su: Erdödy (Jastrebarsko, Novi Dvor, Moslavina), Draškovići (Božjakovina, Veliki Bukovec, Trakošćan), Jankovići

---

¹⁰⁴ Indigenat dolazi od latinske riječi koja u prijevodu znači domorodac ili domaći te su tako osobe koje su stekle indigenat postale punopravni državljani bivše hrvatsko-ugarske državne zajednice, odnosno punopravni građani slobodnog kraljevskog grada.;

<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=27297> (6. 6. 2017.)

¹⁰⁵ Iveljić, *Banska Hrvatska*, 92.

¹⁰⁶ Dekameralizacija podrazumijeva proces rasprodaje zemljišta koja su bila u vlasništvu Habsburgovaca. Dvorska je blagajna bila preopterećena dugotrajnim i skupim ratovima te su se Habsburgovci zaduživali kod bogatih stranih obitelji. S vremenom je došlo do rasprodaje ili podjele posjeda (dekameralizacije) koji su bili u habsburškom vlasništvu. Sam proces započeo je 1697. kada je srijemsko vlastelinstvo prodano rimskom knezu Liviju Odescalchiju, a najizraženije je bilo u razdoblju od 1721. do 1730. godine.;

<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=56610> (6. 6. 2017.); Štefanec, „Plemstvo“, 95.

¹⁰⁷ Iveljić, *Banska Hrvatska*, 92-93.

(Daruvar, Pakrac, Stražeman), Hillebrand von Prandau (Donji Miholjac, Valpovo), Eltz (Vukovar), Pejačevići (Našice, Podgorač, Ruma), Batthyány (Brod, Ludbreg, Ozalj) te naposljetku Odeschalchi (Ilok).¹⁰⁸

Plemstvo je i unutar sebe bilo rasloženo. Elitu su predstavljali velikaši ili magnati, a njih su činili baruni, grofovi, kneževi i vojvode, a po službenoj dužnosti pripadali su im i ban, dvorski dostojanstvenici i veliki župani. Visoko plemstvo oslovljavalo se s „visokorodni“, a ostalo plemstvo s „blagorodni“. Vitezovi, plemeniti i plemići imali su pridjevak „von“. Na dnu plemićke ljestvice bilo je sitno plemstvo koje je uglavnom imalo po jedno selište, a organiziralo se u plemićke općine. Sitno i srednje plemstvo egzistencijalno je upućeno na državnu službu. Ono što razlikuje plemiće jednoselce od kmetova samo su staleške povlastice.¹⁰⁹

Velikaši su vodili život za sebe, u socijalnoj, kulturnoj i prostornoj izdvojenosti. Punoljetni velikaši imali su pravo osobnog zastupanja u Hrvatskom saboru, nositelji su važnih dužnosti, titula i počasti (pr. veliki župani, podžupani, prisjednici Banskog stola, nunciji na Ugarskom saboru). Od počasnih titula mogli su nositi titulu komornika ili tajnog dvorskog savjetnika. Često su bili nositelji Reda sv. Stjepana, Leopoldova reda, Reda Željezne krune, malteškog reda, Vojnog ordena (pr. ban Jelačić) itd. Za velikašice je, pak, počast bila biti damom vladarice ili nadvojvotkinja. Velikaši su veliku pozornost pridavali svojim rodoslovnim stablima koja su bila standardni dio kulture. Među rodoslovnim stablima ističe se ono obitelji Drašković u dvorcu Trakošćan. Plemići su i svojom raskošnom odjećom nastojali pokazati da pripadaju višem društvenom sloju.¹¹⁰

Osim feudalnih imanja s dvorcima, mnogi plemići su posjedovali i raskošne gradske palače. Najpoznatiji dvorac vjerojatno je onaj Draškovića u Trakošćanu. Mnogi dvorci 18. stoljeća grade se u baroknom stilu te se spajaju krajolik i arhitektura. Među dvorcima prevladavaju dva tipa, a to su višekrilni i jednokrilni. Višekrilni su uglavnom trokutasti (pr. dvorac Oršića u Gornjoj Stubici), a jednokrilni su često kurije (pr. Bedekovića u Gornjoj Bedekovčini). Od gradskih palača ističu se ona Rauch-Oršić u Zagrebu i Patačićeva u Varaždinu. Neki su velikaši imali i istančan ukus za umjetnost pa su tako naručivali svoje portrete i portrete svojih obitelji. Portreti obično prikazuju bračne parove odvojeno. Muškarci su obično prikazani u reprezentativnom izdanju s raznim ordenjem, a žene su

---

¹⁰⁸ Iveljić, *Banska Hrvatska*, 93-94.

¹⁰⁹ Isto, 94.

¹¹⁰ Isto, 94-95.

nastojale ostaviti dojam elegancije i ljupkosti. Djeca su prikazivana u obiteljskom ozračju i igri.¹¹¹

Što se tiče sklapanja brakova, izbor bračnog partnera nije dan na odluku pojedincu, nego se novi brak sklapao tako da doprinese poboljšanju socijalnog i materijalnog položaja obitelji koja dogovara brak. U obzir su dolazili bračni partneri istog staleža, solidnog materijalnog statusa i besprijekornog ćudoređa, dok etnički/nacionalni kriteriji nisu bili bitni. Zbog dogovorenih brakova događalo se da mladi sinovi postanu razmetni te rasprodaju obiteljska imanja. Plemićke žene nisu bile jednakopravne muškarcima – nisu mogle obnašati javne dužnosti, bilo im je nedostupno javno srednje i visoko školstvo, nisu mogle potpuno slobodno raspolagati imetkom, do vjenčanja su morale slušati oca, kao glavu obitelji, a nakon vjenčanja muža. Bila im je zadana rodna uloga supruga i majki. Žene elita također su bile izložene nasilju u svojim obiteljima, a kao primjer navodi se da je Leopoldinu (kći Franje II.) njezin muž Dom Pedro, koji je bio portugalski princ, a kasnije i car Brazila, u visokoj trudnoći pretukao nasmrt. Ironija je ta što je Leopoldina za politiku bila talentiranija od svojeg muža te je u Brazilu slave kao majku nacije. Mnoge su žene prihvaćale svoje rodne uloge, ali su u sjeni djelovale politički. Primjer je nadvojvotkinja Sofija, majka Franje Josipa I., za koju se govorilo da jedina na dvoru nosi hlače. Mogu se istaknuti i neke hrvatske plemkinje, recimo Josipa Oršić koja je sastavila *Pesme hrvatske* 1781. godine. Žene s vremenom izlaze iz sjene organizirajući razne svečanosti, kostimirane balove, druženja i slično.¹¹²

Plemstvo je bilo dobro obrazovano. Vladali su latinskim jezikom, ali počesto i starogrčkim, njemačkim, francuskim i mađarskim. Narodni jezik smatrali su prostim. Mladi su plemići prvu pouku dobivali od privatnih učitelja, kasnije bi išli u klasične gimnazije te na studij prava ili filozofije. Neki su se nakon studija opredijelili za svećenstvo te su postajali članovima svećeničke hijerarhije. Mnogi velikaši mogli su se pohvaliti svojim bogatim knjižnicama. Valja istaknuti knjižnicu obitelji Patačić koja čini temeljni fond današnje Nacionalne i sveučilišne knjižnice. Žene su stjecale obrazovanje da bi se mogle socijalizirati na najvišoj društvenoj razini, a muškarci da bi postali dužnosnici uprave, visoki časnici ili svećenici.¹¹³

---

¹¹¹ Iveljić, *Banska Hrvatska*, 95-96.

¹¹² Isto, 96-97.

¹¹³ Isto, 97-98.

Plemići su bili i pokrovitelji prosvjete, kulture i bogoštovlja, a bavili su se i karitativnim radom iako je to uglavnom uključivalo žene. Poznati dobrotvori bili su grof Bartol Patačić i njegova žena Eleonora koji su prodali imanje da se od novaca utemelji zaklada za pomoć kmetovima te oporučno ostavili imanja kmetovima s tih posjeda. Plemići su imali važnu ulogu i u osnivanju preporodnih udruga. Grof Juraj Oršić osnivač je Zagrebačkog seljačkog društva, a ono je dobar primjer suradnje plemstva i građanske elite.¹¹⁴

Što se tiče narodnog preporoda,¹¹⁵ plemićke obitelji su bile podijeljene. Draškovići, Oršići, Jelačići, Kukuljevići i Ožegovići uglavnom su podupirali preporod, iako je, naravno, i u istim obiteljima bilo suprotstavljenih strana. Plemstvo je bilo podijeljeno i po pitanju političke orijentacije i u pitanju modernizacije.¹¹⁶

Staleško građanstvo

Staleško građanstvo poslužilo je kao zametak modernom građanstvu, ali nije mu istovjetno. Ono bi se moglo definirati kao ono građanstvo koje je steklo građanska prava u slobodnim kraljevskim gradovima i povlaštenim trgovištima. Pojam „građanin“ podrazumijevao je punoljetne muškarce, u početku samo katolike, a kasnije i pravoslavce, potomke zakonitih brakova, oženjene, kućevlasnike, odnosno, posjednike nekretnine koji su barem godinu dana boravili u određenom gradu. Građani su bili i feudalni gospodari – imali su svoje posjede, čak i kmetove, uživali su regalna prava (vlastita uprava i sudstvo,

---

¹¹⁴ Iveljić, *Banska Hrvatska*, 98.

¹¹⁵ Hrvatski narodni preporod obuhvaća vrijeme od kraja 18. pa do sredine 19. stoljeća. Dijeli se na tri razdoblja: pripremno (1790. – 1835.) koje ujedno uključuje i neposredno pripremno razdoblje (1830. – 1835.) te puno preporodno razdoblje (1835. – 1848.); Stančić, „Hrvatski narodni preporod – ciljevi i ostvarenja“, 6.; Termin „preporod“ proizašao je iz shvaćanja suvremenika koji su proces oblikovanja moderne nacije smatrali obnavljanjem, preporodom već oblikovanog, ali „zamrljog“ identiteta koji samo treba probuditi. Treba razlikovati hrvatski narodni preporod i ilirski pokret. Hrvatski narodni preporod podrazumijeva početnu fazu oblikovanja moderne hrvatske nacije u sklopu oblikovanja modernog građanskog društva, a ilirski pokret pojavni je vid tog procesa, odnosno organizirani oblik pojedinaca i skupina s ciljem promicanja i unaprjeđivanja tog procesa.; Isto, 8-9.; Osim Nikše Stančića i sljedeći autori i portali (uz još mnoge njih) koriste pojam „Hrvatski narodni preporod“: Dijana Dijanić, „Hrvatski narodni preporod i ilirski pokret (1835. – 1848.) u *Dnevniku* Dragojle Jarnević prilog poučavanja povijesti žena“; Branka Tafra, „Značenje narodnog preporoda za hrvatski jezik“; Ivo Perić, „Hrvatski narodni preporod – ilirski pokret“, u: *Povijest Hrvata, Svezak 2*; Franjo Šanjek, „Crkva u Hrvata i narodni preporod“, u: *Povijest Hrvata, svezak 2*; Dalibor Čepulo u knjizi „Hrvatska pravna povijest u europskom kontekstu s podnaslovom „Hrvatski narodni preporod i hrvatska autonomija“; Ivo Goldstein, „Povijest 21, Hrvatska povijest“ pod podnaslovom „Preporodni pokret“, Hrvatski povijesni portal (<http://povijest.net/hrvatski-narodni-preporod/>, 6. 6. 2017.), portal Hrvatski jezik (<http://hrvatskijezik.eu/hrvatski-narodni-preporod/>, 6. 6. 2017.), Hrvatska enciklopedija (<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=26455>, 6. 6. 2017.).

¹¹⁶ Iveljić, *Banska Hrvatska*, 99.

kolektivno zastupanje na Saboru). Uza sva prava, imali su i obveze kao što su javni tereti, desetina, davanje vojnika i ukonačivanje vojske. Najveći dio staleškog građanstva činili su obrtnici koji su se protivili modernizaciji. O brojnosti obrta svjedoči podatak da je, npr. u Zagrebu u drugoj polovici 18. stoljeća bilo 50-ak obrtničkih zanimanja. Najbrojniji su bili obučari, krojači, gumbari i tkalci. Izrađivali su se proizvodi koji su bili konkurentni samo na lokalnom tržištu, a mogli su opstati zbog toga što su ih štitili njihovi cehovi. Obrtničkoj eliti pripadali su zlatari, urari, kovači, zidari, mlinari i mesari. Trgovaca je bilo manje nego obrtnika i oni su često bili stranci. Trgovci se u većoj mjeri pojavljuju od 30-ih godina 19. stoljeća. U većim gradovima ističu se srpski trgovci koji trguju stokom i žitom i imaju dobre veze u Monarhiji, ali i po cijelom Balkanu. Početkom 19. stoljeća pojavljuje se sve više trgovaca Židova koji će imati veliku ulogu u privrednom građanstvu.¹¹⁷ Oni su se, zapravo, smjeli baviti samo onom trgovinom koja nije bila obuhvaćena cehovskim propisima: stokom, žitom, rabljenim stvarima. Nije im bilo dopušteno baviti se poljoprivredom ni obrtom, a sudbina im se počela mijenjati u drugoj polovici 18. stoljeća.¹¹⁸ U trgovini s Bosnom isticala se brodska obitelj Brlić. Aktiviranje trgovačkih pravaca u Hrvatskoj dovelo je do bogaćenja sloja trgovaca, ali i stvaranja ranog poduzetničkog sloja. U drugoj polovici 18. stoljeća zamjećuje se povećanje broja građanske inteligencije među koje se ubrajaju pravnici, profesori, učitelji i liječnici. Prevladavali su pravnici jer je ta naobrazba nudila veće mogućnosti zanimanja (odvjetnici, suci, bilježnici, službenici javne uprave, ...). Pripadnici pravne inteligencije uglavnom su bili Mađari ili Hrvati, a razlog je zajednička hrvatsko-ugarska uprava. Što se tiče profesora, oni su uglavnom predavali na zagrebačkoj akademiji ili privatno, a učitelji u osnovnim školama iako često nisu imali pedagoško obrazovanje. Liječnici su uglavnom bili stranci – Talijani, Nijemci, Židovi.¹¹⁹

Struktura staleškog građanstva Banske Hrvatske bila je heterogena u socijalnom, etničkom, teritorijalnom i konfesionalnom smislu. Građanstvo je obuhvaćalo raspon od bivših kmetova pa sve do magnata. U gradovima je bilo i katolika i pravoslavaca, protestanata, Židova i grkokatolika. Gradsko stanovništvo činili su i domaći sinovi, ali i stranci, ponajviše iz slovenskih zemalja, Ugarske, Češke, Moravske i njemačkih zemalja.¹²⁰

---

¹¹⁷ Iveljić, *Banska Hrvatska*, 100-102.

¹¹⁸ Gross i Szabo, *Prema hrvatskom građanskom društvu*, 418.

¹¹⁹ Iveljić, *Banska Hrvatska*, 102-103.

¹²⁰ Isto, 103.

Obitelj je imala važnu ulogu u životu građanstva. U obitelji su važnu ulogu imale žene jer je njima prepuštena briga o kućanstvu i skrb o djeci. Često su žene srednjeg i višeg sloja imale pomoćnice, ali ta se pomoć nije gledala kao luksuz. Žene obrtnika i trgovaca često su pomagale svojim muževima u njihovu poslu.¹²¹ Što se tiče odnosa muža i žene – muž je prema „Općem građanskom zakoniku“ iz 1811. godine određen kao glava obitelji i zakonski zastupnik žene. Žena je bila obvezna slušati naloge svojeg muža i unatoč načelu o odvojenoj imovini bračnih drugova, muž je imao pravo upravljanja ženinim mirazom.¹²² Odgoju djece pridavala se sve veća pozornost, ali od njih se još uvijek nije zahtijevalo da budu malene dame i gospoda (kao što je bilo uobičajeno u drugoj polovici 19. stoljeća) te su još uvijek mogla uživati u nesputanoj igri.¹²³

Građanstvo je obilježilo bidermajerski stil.¹²⁴ Ovaj stil obilježava jednostavnost i funkcionalnost namještaja i stambenih objekata, a u slikarstvu su ležerne obiteljske i pejzažne scene. Građanstvo je uglavnom stanovalo u prizemnicama ili jednokatnicama jednostavnih pročelja s pokojim plitkim ukrasima od žbuke ili kamenim dovratnicima i nadvratnicima. U dvorištima su često bila skladišta ili radionice, ali i povrtnjaci, vrtovi i voćnjaci. Bidermajerski vrtovi dijelili su se na radni dio, koji je podrazumijevao staklenik, povrtnjak, voćnjak i vinograd, te dio za odmor i zabavu, često u engleskom stilu sa stazicama, jezercima ili potočićima s mostićima, sjenicom i sl. U samim kućanstvima bilo je manje porculana, a više predmeta od kamenine. Namještaj se odlikuje kvalitetom, jednostavnošću oblika i udobnošću. U glazbi građanstva prevladavaju zvuci violina.¹²⁵

Građanstvo se na portretima nastojalo prikazati u najboljem svjetlu, u najboljoj odjeći i ozbiljnim držanjem. Bračni parovi često su prikazani zajedno, ali ima i odvojenih prikaza. Na slikama se prikazuju i cijele obitelji, a ima i prikaza djece u igri. Građanstvo se nije prikazivalo na skulpturama kao što je to radilo plemstvo, ali si je bogato građanstvo zato dalo izraditi reprezentativne nadgrobne spomenike. Fotografirati su se počeli 50-ih i 60-ih godina 19. stoljeća.¹²⁶

---

¹²¹ Iveljić, *Banska Hrvatska*, 103-104.

¹²² Čepulo, *Hrvatska pravna povijest*, 152-153.

¹²³ Iveljić, *Banska Hrvatska*, 104.

¹²⁴ Bidermajer je stilsko razdoblje u srednjoeuropskoj umjetnosti koje se približno svrstava u razdoblje od 1815. do 1848. godine. To je stil skromnog građanskog ambijenta koji se nadovezuje na engleske klasicističke oblike s kraja 18. stoljeća i na francuski stil iz vremena vladavine Luja Filipa. Svoj pravi izraz iskazuje u umjetničkom obrtu kao što je pokućstvo, porculan, tkanine i slično. U Hrvatsku je ovaj stil došao prvenstveno iz Beča, naziv „bidermajer“ uvriježilo se u drugoj polovici 19. stoljeća.; <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=7492> (6. 6. 2017.)

¹²⁵ Iveljić, *Banska Hrvatska*, 104-105.

¹²⁶ Isto, 105-106.

Građanstvo se zabavljalo u gradskim dvoranama ili streljanama. Ponekad su poprišta zabave bile tvorničke hale, kuće bogatijih građana ili gostionice. Plesali su mazurku, polku, galop, kotiljon, kvadrilju. S vremenom, zabavu počinje činiti i narodno kolo. Jedan od najvećih priređenih plesova bio je onaj 1847. godine u Zagrebu povodom otvaranja Narodne dvorane, a na ples je bilo pozvano 800 gostiju. Osim plesa, građanstvo se zabavljalo kartanjem, igranjem igara na sreću i biljarom. Ponekad bi odlazili u svratišta u predgrađima, na izlete ili na kupališta. Muškarci su se često zabavljali u krčmama u kojima su mogli dogovoriti i ljubavne sastanke bez potrebe odlaska u jave kuće. Žene, koje su htjele sačuvati svoj dobar ugled, nisu odlazile u krčme. I muškarci i žene sve su češće posjećivali kazališne predstave, ali niti jedan hrvatski grad nije imao svoj stalni glumački ansambl, nego su po gradovima najčešće gostovale putujuće glumačke družine koje su predstave izvodile na njemačkom. Također, gradovima su nedostajala kazališta, a prvi grad koji je imao kazalište bila je Rijeka 1805. godine. Početak stvaranja hrvatskog kazališta počinje izvedbom Kukuljevićeva *Jurana i Sofije* u Zagrebu 1840. godine. Građanstvo je sudjelovalo i u osnivanju udruga, a tu se ubrajaju streljačka i glazbena društva i čitaonice. Zaslugama preporoditelja rad udruga je proširen. Prvi procvat udruga počinje 1860-ih godina.¹²⁷

Ni elitne građanske obitelji nisu bile izložene manjoj stopi smrtnosti tako da je smrt roditelja, dojenčadi, male djece i adolescenata bila uobičajena pojava. Do kasnog 19. stoljeća pogrebni običaji odvijali su se u okviru doma, a ne u bolnicama. U kući bi pokojnik bio odjeven i opremljen za pokop. Mrtvac je, po pravilu, bio izložen na krevet da bi mu obitelj i prijatelji odali počast. Mrtvačnice tada još nisu postojale pa je sprovod kretao od pokojnikove kuće. Mjesto ukopa opet je ovisilo o imovinskom stanju, tako da su pokojnici i na grobljima bili odijeljeni onim razlikama koje su ih dijelile i za života.¹²⁸

Seljaštvo

Sela civilne Hrvatske i Slavonije razlikovala su se izgledom – sela civilne Slavonije bila su veća, ušorena i pravilnog rastera, dok su sela civilne Hrvatske bila gušće naseljena, ali su naselja bila manja i raštrkana. Slavonska sela formirala su se procesom

---

¹²⁷ Iveljić, *Banska Hrvatska*, 106-108.

¹²⁸ Isto, 109.

dekameralizacije. Feudalna imanja sastojala su se od alodija¹²⁹ i rustikala,¹³⁰ a većina poljoprivredne proizvodnje ostvarivana je na rustikalu. Feudalna renta seljaka na vlastelinstvima sastojala se od triju dijelova: radne rente ili tlake, prirodne (devetina, desetina, vinska daća, darovi vlastelinu) i novčane (kontribucija, dimnica) rente. Na svakom je imanju bilo više vrsta podanika ili slobodnih ljudi. Najbrojniji su bili kmetovi koji su bili naseljeni na selišnoj zemlji i bili su u urbarijalnom odnosu prema vlastelinu. Neki kmetovi bili su oslobođeni radne rente zbog vojne službe. Živjeli su na selištu. Želiri ili inkviliri bili su naseljeni na krčevinama. Zemlje nisu imali ili su je imali vrlo malo. Gornjaci su obrađivali vinograde. Činženjaci su mogli biti ili slobodnjaci ili plemići koji su naseljavani na vlastelinskom zemljištu i plaćali su porez činž. Slobodnjaci su bili oslobođeni davanja rente, ali su obavljali razne djelatnosti potrebne vlastelinu. Predijalci su bili vazalni plemići na posjedima Zagrebačke biskupije.¹³¹

Glavne kulture koje su se uzgajale bile su žitarice, pšenica, zob, ječam, raž i proso. Nova kultura bio je kukuruz, a i krumpir se počeo uvoditi u 18. stoljeću. Od industrijskih biljaka uzgajale su se konoplja i lan, a dudov svilac uveden je na državnu inicijativu. Od 1830-ih godina uzgaja se šećerna repa, a od kraja 18. stoljeća intenzivnije se uzgaja duhan. Način obrade zemlje bio je zastarjeli tropoljni sustav s ostavljanjem zemlje na ugaru. Zemlja se obrađivala ručno ili uz pomoć stoke. Mehanizacije nije bilo. Zbog toga prinosi nisu bili zadovoljavajući niti u rodnim godinama pa su seljačke obitelji često bile na rubu gladi. Vinogradarstvo je također bilo važna poljoprivredna grana, a vino je bilo i važan izvozni proizvod.¹³² Što se stočarstva tiče, ono je bilo ekstenzivno i uglavnom su se uzgajala goveda, svinje i konji. Uz uzgajanje sirovine, veže se osnivanje i prvih manufakture. Njih osnivaju svjetovni i crkveni feudanci ili država, a osnivaju manufakture prerade tekstila, kože, drva, keramike, papira, stakla itd.¹³³

---

¹²⁹ Alodij je dio vlastelinstva, nasljedno imanje slobodno od svih davanja, stega i dužnosti. Većinom su obiteljska vlasništva pa se u hrvatskim pisanim spomenicima za isti pojam upotrebljavaju i pojmovi plemenščina ili baščina, ali ovi pojmovi mogu imati i šira značenja. Prema hrvatsko-ugarskom pravu, alodij je dio vlastelinstva koje vlastelin obrađuje i iskorištava po vlastitoj volji.; <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=1920> (6. 6. 2017.)

¹³⁰ Rustikal je dio vlastelinstva. Podijeljen je na selišta, a obrađivali su ga zavisni seljaci koji su plaćali rentu vlastelinu. Godine 1848., kada je ban Josip Jelačić ukinuo kmetstvo, rustikal prelazi u ruke seljaka koji su tada bili oslobođeni feudalnih davanja.; <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=65069> (6. 6. 2017.)

¹³¹ Iveljić, *Banska Hrvatska*, 109-112.

¹³² Isto, 112.

¹³³ Isto, 113.

Općenito, da se zaključiti da je život seljaka bio težak. Obuhvaćao je mukotrpan fizički rad, brojne obveze prema feudalcima, siromaštvo, glad, bolesti, epidemije, lošu higijenu, veliku smrtnost. Brigu o bolesnima vodili su ženski članovi kućanstva. Bolest je značila jednog radnika manje u zajednici pa su bolesni tako bili na teret obitelji. Seljaštvo je bilo nepismeno i neobrazovano tako da im je usmena tradicija bila glavni i jedini način prenošenja običaja, pjesama i narodne mudrosti. Ono je bilo nesklono promjenama. Većina seljaka svoj je život provela u krugu lokalne zajednice ne putujući dalje od granica svoje župe, dok su odlasci izvan zajednice obuhvaćali odlaske na sajmove, u vojsku ili sezonske radove. Ta izoliranost sela ipak je donijela nešto pozitivno, a to je veliko kulturno bogatstvo – raznovrsni narodni običaji, nošnje, jezik, kultura stanovanja. Seljačke obitelji su bile višečlane, višegeneracijske zadruge.¹³⁴ Kućna zadruga (prisutna na našim prostorima) definirala bi se kao životna i proizvodna zajednica članova koji su povezani solidarnošću, a zasnovana je na zajedničkom vlasništvu koje istodobno pripada i zadruzi i pojedinim članovima.¹³⁵ Ustaljen oblik seoskih zadruga počinje se mijenjati širenjem trgovinskih veza između sela i grada, a promjene se očituju u egzistencijalnoj i funkcionalnoj organizaciji.¹³⁶ Na čelu obitelji bio je punoljetni muškarac koji ima glavnu riječ u donošenju odluka koje se tiču cijele zajednice. Vlasništvo, od zemlje do važnih predmeta, bilo je kolektivno. Ipak, postojalo je i privatno vlasništvo koje se uglavnom stjecalo mirazom, nasljeđivanjem, kupnjom ili zaradom. Uloge i obveze muškaraca i žena bile su podijeljene – muškarci obavljaju teže poljoprivredne poslove, daju vlastelinu tlaku, dok žene vode domaćinstvo, skrbe o djeci, pomažu u polju, održavaju okućnicu. Ženske poslove vodi gazdarica, a njoj pomažu reduše. Spolna segregacija nije vidljiva samo po podjeli poslova, nego i po mjestu gdje članovi obitelji sjede za stolom ili u crkvi. Također, u sjeverozapadnoj i središnjoj Hrvatskoj žena je muža oslovljavala sa „Vi“, a on nju sa „ti“. Žene su ipak uživale izvjesnu autonomiju – donosile su odluke o poslovima svoje sfere. Brakovi su se sklapali rano, žene su se, kada bi stupile u brak, dolazile u muževu kuću i uzimale njegovo prezime. Ako bi se muž doselio u ženinu kuću, nazivao bi se dotepencem i bio bi izložen ruglu. Što se tiče djece, ona su često radila, iako su više pomagala ona u manjim, nego ona u većim obiteljima. Odgojem su zadane rodne uloge pa su se djevojčice učile ženskim, a dječaci muškim poslovima. U odgoju je prevladavao autoritaran odgojni

---

¹³⁴ Iveljić, *Banska Hrvatska*, 113-114.

¹³⁵ Čepulo, *Hrvatska pravna povijest*, 111.

¹³⁶ Karaman, *Hrvatska na pragu modernizacije*, 171.

stil. Velik broj djece nije polazio školu jer su morali pomagati odraslima, a bila su izložena velikoj opasnosti od obolijevanja i smrti. Obiteljima su veliko značenje imali kumovi, pogotovo oni krsni koji su, na neki način, bili zamjenski roditelji djeci. Obiteljske zadruge početak će se raspadati ukidanjem feudalizma i probojem modernizacije, ali će se sam raspad zadruga protegnuti do druge polovice 20. stoljeća.¹³⁷ Ako je seljak, nakon raspadanja feudalnog sustava, htio zemlju na kojoj je radio zadržati u svojem vlasništvu, morao ju je otkupiti od bivših veleposjednika. Taj je proces teкао sporo, uglavnom zbog toga što seljaci nisu imali novca za otkup.¹³⁸ Isto tako, seljaci su se teško prilagođavali i uključivali u nove socioekonomske odnose.¹³⁹

Kultura stanovanja u raznim je krajevima Hrvatske bila različita. U Pokuplju, Turopolju, Moslavini, Posavini i zapadnoj Slavoniji kuće su hrastove i sojeničko građene zbog mogućnosti poplava. U Međimurju, Prigorju, Zagorju, kalničko-bilogorskom kraju i većem dijelu Slavonije kuće su prizemnice koje imaju kuhinju, jednu do dvije sobe i eventualno predsoblje. Uz glavnu kuću, u dvorištu je i manja kućica za mladi bračni par. Slavonsku kulturu obilježavaju prizemnice u početku okrenute užim dijelom prema šoru, a kasnije „čelom“ prema šoru. Imaju središnju sobu, stražnju spavaću sobu za gazdu ili goste, a između je kuhinja. Objekti se nižu jedan na drugi pa se na stambene zgrade nadovezuju gospodarske zgrade. Namještaj je bio jednostavan i funkcionalan, a obuhvaćao je velike škrinje za robu, krevet, stol, stolice i ormar.¹⁴⁰

Svakodnevna odjeća seljaka bila je jednostavna, a ona bolja odjeća bila je ukrašenija i čuvala se za nedjeljne mise ili za svečanosti. Odjeća se izrađivala od materijala dobivenih iz kućne radinosti. Dobiveni materijali nisu se krojili, nego bi se samo po rubovima sastavljali i nabrali. Krojena odjeća pojavljuje se s prodorom kupovnih materijala. Mušku radnu odjeću u cjelini su činile bijele široke hlače, zvane gaće, košulja i prsluk. Po zimi su se umjesto gaća nosile hlače od kupovnog sukna, najvjerojatnije preuzete iz vojničke odore. Iz nošnje Slavonije i Baranje potječe nošenje svilene vrpce ili marame oko vrata, a nosili su je krajišnici. Kasnije od toga nastaje kravata koja postaje odjevni detalj u cijelom svijetu. Na glavi se tijekom zime nosila šubara, a ljeti šešir ili kapa. Na nogama su nosili opanke i čizme. Ogrtali su se kabanicama ili kožusima. Žene su nosile dugu suknju, kratku bluzu zvanu oplećak i pregaču. To je najjednostavnije opisana ženska nošnja jer su se ovi

---

¹³⁷ Iveljić, *Banska Hrvatska*, 114-116.

¹³⁸ Gross, *Društveni razvoj u Hrvatskoj*, 309-310.

¹³⁹ Karaman, *Hrvatska na pragu modernizacije*, 132.

¹⁴⁰ Iveljić, *Banska Hrvatska*, 116-117.

dijelovi ženske nošnje najčešće nosili. Ženska nošnja puno je složenija i raznolikija od muške jer se ona mijenjala s godinama – različita je bila u djevojčica, djevojaka, udatih žena, udovica i starica. Također, žensko odijevanje razlikovalo se od sela do sela.¹⁴¹

Seljaci su se, osim što su puno radili, povremeno i zabavljali. Najvažniji seoski blagdani i zabave bili su za vrijeme Božića i Nove godine, poklada te na uskrsne, jurjevske, duhovske i ivanjske blagdane. Seljaštvo je, također, vjerovalo u razna dobra i zla bića i sile, a velik dio tih vjerovanja, ali i običaja, preuzet je iz staroslavenskog naslijeđa. Neki od staroslavenskih običaja koji su preuzeti jesu bojanje jaja za Uskrs, paljenje badnja i ivanjskih krijesova. Zamjećuju se i alpski utjecaji u sjeverozapadnim dijelovima i paleobalkanski elementi u nošnjama (zlatovez), jelima, glazbi (tambure), poljoprivrednim kulturama (duhan) itd.¹⁴²

I seljaštvo je imalo svoju elitu. Bili su to seoski poglavari zvani knezovi i suci. Njih su činili punoljetni muškarci zaduženi za besprijekorno funkcioniranje lokalne zajednice. Oni su i predstavnici zajednice prema van (feudalnim gospodarima, crkvenim oblastima, državnoj upravi). Eliti su pripadali i seoski likari i berberi koji su se bavili liječenjem.¹⁴³

Smrt je na selu popraćena raznim kulturnim obrascima, kao na primjer pokrivanjem zrcala, čuvanjem pokojnika da ga ne napadnu zlodusi itd. Trenutak preminuća obilježava se paljenjem svijeće. Mrtvaca se oblačilo u najbolju odjeću. Pogrebne povorke bile su praćenje ženskim naricanjem. Nakon ukopa obavljao bi se svečani objed.¹⁴⁴

Marginalne društvene skupine

Marginalnim skupinama mogli su pripadati pojedinci, ali i cijele skupine kao što su Romi, prosjaci, mentalni i teški fizički bolesnici, invalidi, siročad, neudane majke, jeftine prostitutke, zatvorenici, putujući zabavljači. Pojedinci ili skupine bili su marginalni ako bi bili neprihvaćeni ili izbačeni iz svoje zajednice i ako ih ne prihvati neka druga zajednica, bez obzira na stalešku pripadnost. Marginalci su bili izloženi predrasudama i pogrdama. Što se tiče Katoličke Crkve, zanimljivo je da je ona s jedne strane osuđivala neudane majke

---

¹⁴¹ Iveljić, *Banska Hrvatska*, 118.

¹⁴² Isto, 120-121.

¹⁴³ Isto, 121-122.

¹⁴⁴ Isto, 119-120.

i zatvorenike, dok je s druge strane otvarala sirotišta i bolnice za zbrinjavanje spomenutih. Za svjetovne se vlasti može reći da su Crkvi prepustile brigu o marginalnim skupinama.¹⁴⁵

Prema Romima su vladale različite predrasude, pogotovo zbog njihova načina života. Nazivani su i Ciganima. Ustrajali su na nesesilnom načinu života, zazirali su od organa vlasti, boravili su u sklepanim kućama, a mnogi i u šumama ili podno mostova. Govorilo se da su Romi skitnice, prosjaci, kradljivci, da otimaju djecu, bacaju uroke na ljude i pčele i sl. S druge strane, na nekim slavonskim područjima, prevladavalo je drugačije mišljenje, odnosno govorilo se kako njihovi Romi ne krađu. Marija Terezija i Josip II. pokušali su Rome odviknuti od njihova nesjedilačkog načina života i običaja te su njihovu djecu davali na preodgoj kršćanskim zajednicama, zabranjena im je uporaba njihovog jezika, nametnuta im je vojna obveza i sl. Broj Roma nije se mogao lako ustvrditi, ali prema popisu iz 1781. godine, najviše ih je bilo u Virovitičkoj i Srijemskoj županiji. Prema popisu iz 1857. godine činili su 0,20% stanovništva Banske Hrvatske, a najviše ih je bilo u Osječkoj županiji.¹⁴⁶

Putujući zabavljači bili su predmetom nadzora vlasti zbog straha od nastajanja pučkog kazališta kao oporbenog. Status zabavljača mogao se promijeniti tako što bi se postalo kazališnim glumcem u nekom većem gradu. Skitnice i prosjake nije bilo lako pobrojati. Prosjačili su izvan svojeg kraja kako u njemu ne bili izloženi sramoti. Najviše su prosjačili bogalji i slijepci te djeca i starci kako bi izazvali veće sažaljenje. Što se tiče zatvorenika, osim ubojica, kradljivaca i varalica, često su bili zatvarani i nevini ljudi. Sudski postupci nisu bili javni ni usmeni tako da velik dio optuženih nije ni znao za što je optužen. U ovu kategoriju spadali su svi koji režimu nisu bili po volji. Život u zatvoru bio je katastrofalan – loša higijena i ishrana. Neudane majke i trudnice osuđivane su iz moralnih razloga. Osuđivane su bile samo žene, a njihovi seksualni partneri ne. Sudbina djeteta ovisila je o socijalnom statusu majke. Ako je majka bila bogatija, kasnije se mogla udati i zbrinuti dijete. Dijete bi bilo dano časnim sestrama ili poslano na selo. Na selu su mogućnosti za zbrinjavanje djeteta bile uglavnom nedostupne pa bi majke iz tih krajeva zadržavale dijete. Broj izvanbračne djece bio je veći u urbanim sredinama. U kategoriju siročadi spadala su ona djeca koja su imala roditelje, ali su ostala bez njih te se o njima nije imao tko brinuti. Ako su bila iz dobro situirane obitelji, često bi dobila novog skrbnika. U ruralnim sredinama ta se obveza pripisivala kumovima. Ostala djeca, koja nisu imala te

---

¹⁴⁵ Iveljić, *Banska Hrvatska*, 122-123.

¹⁴⁶ Isto, 123-124.

mogućnosti, završavala bi u sirotištima. Na kraju, u marginalne skupine spadaju i mentalni i fizički bolesnici. I njihova je sudbina ovisila o obiteljskoj i materijalnoj situaciji. Bili su izloženi predrasudama zbog bolesti, a njihovi mentalni ili tjelesni nedostaci tumačeni su kao Božja kazna ili urok.¹⁴⁷

Zaključak

Društvo 18. i 19. stoljeća bilo je poprilično rascjepkano. Osim što je postojala podjela na staleže, postojale su i podjele unutar staleža. Slojevi su međusobno bili odvojeni i nije im bilo dopušteno miješanje. Strogo se pazilo tko pripada kojemu sloju i to se nastojalo istaknuti raznim obilježjima (odjećom, ordenjem, mjestom stanovanja i sl.). Ovo se ponajviše odnosi na plemiće i građanstvo. Ipak, bilo je i situacija u kojima je zabilježena međusobna suradnja. Plemstvo i građanstvo sudjelovalo je u osnivanju i djelovanju raznih udruga, a i Crkva je pomagala pojedincima s margina društva. Živjeti u 18. i 19. stoljeću nije bilo lako, pogotovo ne seljacima i onima na rubu društva. Vladale su razne epidemije, bolesti, ljudi nisu vodili računa o osobnoj higijeni, bila je velika smrtnost i mladih i starih. Ipak, s vremenom dolazi do povećanja broja stanovnika jer dolazi do ukidanja Vojne krajine pri čemu manje muškaraca odlazi u vojsku, a time ih i manje umire na bojištima diljem Europe. Također, ostaju u svojim kućama, a time pridonose povećanju nataliteta. S vremenom se i životni uvjeti poboljšavaju. Postupno se manje ljudi bavi poljoprivredom, odlazeći u gradove. Uvjetno rečeno, poboljšava se kvaliteta življenja što utječe i na duljinu života, a time i na povećanje broja stanovnika.

---

¹⁴⁷ Iveljić, *Banska Hrvatska*, 124-126.

Prilozi

Karta 1. Sela civilne Slavonije – okolica Slavonskog Broda¹⁴⁸

Karta 2. Sela civilne Hrvatske – okolica Zagreba¹⁴⁹

148

<http://mapire.eu/en/map/firstsurvey/?bbox=1998981.1637139295%2C5644607.009261268%2C2012032.7862936233%2C5649976.710498302> (24. 3. 2017.)

149

<http://mapire.eu/en/map/firstsurvey/?bbox=1998981.1637139295%2C5644607.009261268%2C2012032.7862936233%2C5649976.710498302> (24. 3. 2017.)

Sofija Hatz rođ. Mrahović, Mihael Stroy, 1833. god., MGZ 1439

Kristofor Stanković, Mihael Stroy, 1833/34. god., MGZ 1269

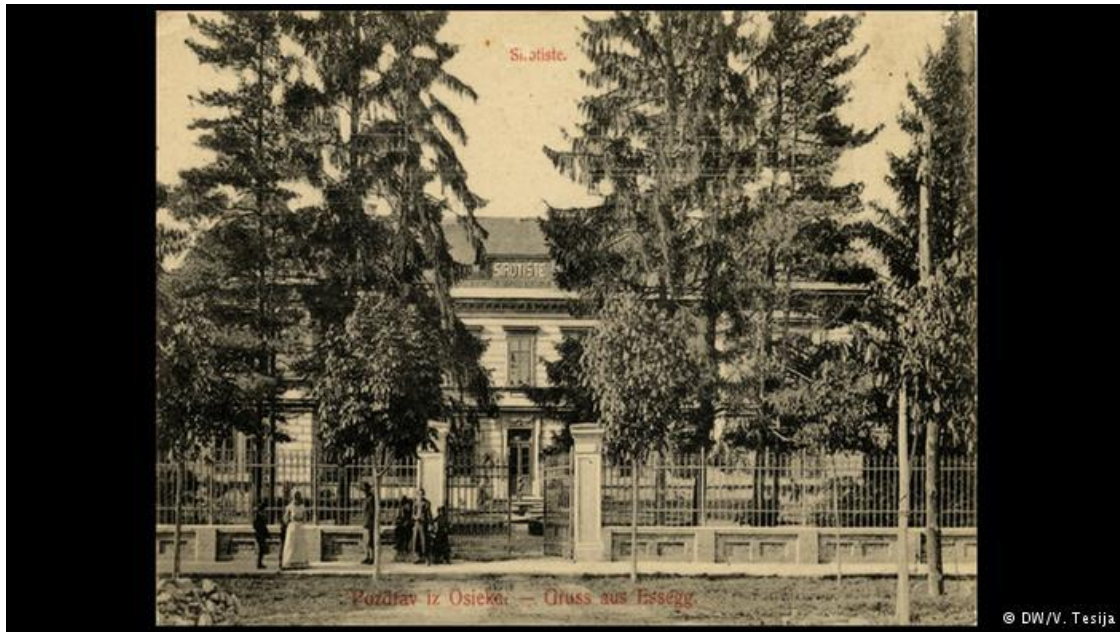
Slika 1. Portreti Zagrepčana¹⁵⁰

Slika 2. Tradicionalna slavonska žetva. Na slici se vidi i odjeća seljaka nošena u navedenoj prigodi¹⁵¹

¹⁵⁰ <http://www.mgz.hr/hr/izlozbe/portreti-zagrepcana-u-19-stoljecu,399.html> (24. 3. 2017.)

¹⁵¹ <http://narodni.net/kruh-nas-svagdasnji-zetva-vrsidba-proslosti/> (24. 2. 2017.)

Slika 3. Razglednica s prikazom osječkog sirotišta. Nekadašnje sirotište danas je sjedište Osječke biskupije¹⁵²

---

¹⁵² <http://www.dw.com/hr/zaboravljeni-osje%C4%8Dki-dobrotvori/a-18211481>, (24. 3. 2017.)

Bibliografija

- Čepulo, Dalibor. *Hrvatska pravna povijest u europskom kontekstu od srednjeg vijeka do suvremenog doba*. Zagreb: Pravni fakultet, 2012.
- Čizmić, Ivan, Dražen Živić. „Vanjske migracija stanovništva Hrvatske – kritički osvrt“. U: *Stanovništvo Hrvatske – dosadašnji razvoj i perspektive*, ur. Dražen Živić et al., 55-69. Zagreb: Institut društvenih znanosti „Ivo Pilar“, 2005.
- Gelo, Jakov. *Demografske promjene u Hrvatskoj od 1780. do 1981. godine*. Zagreb: Globus, 1987.
- Gross, Mirjana. *Društveni razvoj u Hrvatskoj (od 16. stoljeća do početka 20. stoljeća)*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1981.
- Gross, Mirjana, Agneza Szabo. *Prema hrvatskom građanskom društvu: društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća*. Zagreb: Globus, 1992.
- Iveljić, Iskra. *Banska Hrvatska i Vojna krajina od prosvijećenog apsolutizma do 1848. godine*. Zagreb: Leykam international d.o.o., 2010.
- Karaman, Igor. *Hrvatska na pragu modernizacije (1750. – 1918.)*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2000.
- Pavličević, Dragutin. „Ustroj hrvatskoga društva i njegove promjene u XIX. stoljeću“. U: *Hrvatska i Europa: kultura, znanost i umjetnost, 4. svezak, Moderna hrvatska kultura od preporoda do moderne: (XIX. stoljeće)*. ur. Mislav Ježić, 13-24. Zagreb: Školska knjiga, 2009.
- Stančić, Nikša. „Hrvatski narodni preporod – ciljevi i ostvarenja“. *Cris: časopis Povijesnog društva Križevci* 10 (2009), br. 1: 6-17.
- Stipetić, Vladimir. „Stanovništvo Hrvatske u XIX. stoljeću (1800. – 1914.)“. U: *Hrvatska i Europa: kultura, znanost i umjetnost, 4. svezak, Moderna hrvatska kultura od preporoda do moderne: (XIX. stoljeće)*, ur. Mislav Ježić, 13-24. Zagreb: Školska knjiga, 2009.
- Štefanec, Nataša. „Plemstvo“. U: *U potrazi za mirom i blagostanjem: hrvatske zemlje u 18. stoljeću*, ur. Lovorka Čoralčić, 91-110. Zagreb: Matica hrvatska, 2013.

Internetski izvori

- <http://mapire.eu/en/map/firstsurvey/?bbox=1998981.1637139295%2C5644607.009261268%2C2012032.7862936233%2C5649976.710498302> (24. 3. 2017.)
- <http://www.dw.com/hr/zaboravljeni-osje%C4%8Dki-dobrotvori/a-18211481>, (24. 3. 2017.)
- <http://www.mgz.hr/hr/izlozbe/portreti-zagrepcana-u-19-stoljecu,399.html> (24. 3. 2017.)
- <http://narodni.net/kruh-nas-svagdasnji-zetva-vrsidba-proslosti/> (24. 2. 2017.)
- <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=56610> (6. 6. 2017.);
- <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=27297> (6. 6. 2017.);
- <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=7492> (6. 6. 2017.);
- <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=1920> (6. 6. 2017.);
- <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=65069> (6. 6. 2017.);
- <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=64138> (6. 6. 2017.);
- <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=32544> (6. 6. 2017.);

<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=3978> (6. 6. 2017.);

<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=14512> (6. 6. 2017.)

SUMMARY

Gradual modernization processes, that have stretched over the European continent, affected the territory of Croatian lands a little bit later than the rest of Europe, particularly the western Europe. These processes emphasized the role of the society that is called "Late estate society" or "pre-modern society". The national integration, cultural homogenization and linguistic standardization were processes that have been closely linked to the modernization process of society, state and administration and their qualities indicate the degree of modernization. Pre-modern society in this paper is presented separately, stratum after stratum. Stratification of society was similar to the one in the Middle Ages. However, in 19th century there was a strong positioning and strengthening of stratum named as "honor" - the high bourgeoisie and traders.

In this paper is, also, described the daily life of each individual stratum of Croatian pre-modern society. Firstly, the importance of historical demography is indicated as a starting point to show and explain the daily life and the role of social classes. Secondly, it is explained how the modernization processes increased and how they affected the Croatian population. At the same time this paper is based on pointing out the problem of availability of data related to demographics and the lack of demographic and sociological research of the Croatian society throughout history. To sum up, this paper is focused on elaborating how Croatian society in 19th century, through modernization changes, made the foundations of modern Croatian society.

Keywords: *pre-modern society, modernization, historical demography, daily life*

HRVATSKI STUDENTI U PRAGU KRAJEM 19. I POČETKOM 20. STOLJEĆA¹⁵³

Anamarija Bašić
Filozofski fakultet u Splitu
Odsjek za povijest / Odsjek za hrvatski jezik i književnost
E-mail: anamarijabasic5@gmail.com
Stručni rad

Rad tematizira hrvatsku studentsku populaciju u Pragu krajem 19. i početkom 20. stoljeća. U uvodnom dijelu problematiziraju se razlozi odlaska na studij u Prag i godine koje su uzete kao okvirne, donosi se analiza strukture studenata na češkom sveučilištu kao i nekoliko brojčano većih skupina hrvatskih studenata. Poseban osvrt dan je na studijski boravak Stjepana Radića u Pragu, njegove veze s Češkom te na studentske generacije iz 1895. i 1908. godine te je opisan doprinos splitskih praških studenata razvoju splitskog sporta i arhitekture. Navedeni su i neki poznati Hrvati (osim Radića) koji su studirali u Pragu.

Ključne riječi: *slavenska uzajamnost, Karlovo sveučilište u Pragu, T. G. Masaryk, Stjepan Radić, pisma, František Hlaváček, Hrvatsko-slovenski klub, Slavija, Hrvatska Misao, Novo Doba, prof. Đuro Šurmin, 1895. i 1908. godina, splitski studenti, Fabjan Kaliterna*

Zlatni Prag

Prag, kao jedno od kulturnih središta Austro-Ugarske Monarhije krajem 19. i početkom 20. stoljeća u svoje je okvire primio nekoliko stotina hrvatskih studenata. Vremenski okvir ovog rada čine 1882. jer se tada Karlovo sveučilište u Pragu razdvojilo na češko i njemačko te 1918. godina kao zadnja u tzv. dugom 19. stoljeću. Između ovih dviju graničnih godina, nekoliko stotina hrvatskih studenata studiralo je u Pragu. Najveći broj hrvatskih studenata pohađao je češko sveučilište, manji njemačko, a dio ih je studirao na politehnici, umjetničkim akademijama ili drugim visokim školama.¹⁵⁴

Ovdje ćemo navesti neke od mogućih razloga odlaska na studij u Prag. Kao što je poznato, u Dvojnoj Monarhiji diploma stečena u austrijskom dijelu nije se priznavala u ugarskom i obrnuto. Tako da se onim studentima čije su zemlje pripadale austrijskom dijelu, više isplatilo studirati u Pragu, Beču ili Grazu, nego u Budimpešti ili Zagrebu i

---

¹⁵³ Ovaj članak dio je diplomskog rada autorice pod nazivom *Hrvatski i slovenski studenti u Pragu krajem 19. i početkom 20. stoljeća*. Puna verzija dostupna je na:

<https://zir.nsk.hr/islandora/object/ffst%3A579/datastream/PDF/view>.

¹⁵⁴ Agičić, *Hrvatsko-češki odnosi*, 129-130.

obrnuto.¹⁵⁵ Austrijski i ugarski dijelovi Monarhije bili su bolje povezani unutar svog teritorija nego međusobno. U hrvatskim zemljama jedino tadašnje sveučilište bilo je zagrebačko koje se sastojalo od pravnog, filozofskog i bogoslovnog fakulteta koje je kao moderno djelovalo od 1874. godine (ne računajući prethodnu Isusovačku akademiju, op. A. B.). Godine 1882. u sklopu Filozofskog fakulteta osnovan je Farmaceutski tečaj, šest godina kasnije i Šumarska akademija, a u njezinu okviru osnovan je Geodetski tečaj koji je 1919. uključen u sastav Tehničke visoke škole. Zagreb je medicinski fakultet dobio tek krajem Prvog svjetskog rata, 1917. godine.¹⁵⁶ Ukratko, hrvatski su studenti u Pragu imali veći izbor fakulteta nego u Zagrebu. Također, na Karlovu sveučilištu predavao je Tomáš Garrigue Masaryk,¹⁵⁷ poznat po politici „sitnog rada“, a čija su predavanja imali priliku slušati ako su studirali u Pragu.

Kao posljednji od razloga navest ćemo tada popularnu tzv. slavensku solidarnost. Teško opisiva ideja povezivanja slavenskih naroda koja je tada bila aktualna, a očitovala se u raznim manifestacijama, poput organiziranih putovanja u Velegrad i Prag, gospodarskih izložbi te sveslavenskih novinarskih kongresa na kojima se pokušao uspostaviti ured za tiskovine slavenskog govornog područja, Prag je doživljavao kao veliko slavensko središte, a mnogi su studenti, poput Stjepana Radića podupirali mlađe kolege da radije odlaze na studij u slavenski Prag, nego germanski Beč. Hrvatske novine brujale su o događajima iz Praga, brojni su ga časopisi smatrali uzorom u borbi protiv germanizacije i isticala se povezanost slavenskog sjevera i juga tj. Češke i Hrvatske. Primjerice, u *Obzoru*¹⁵⁸ je izišao članak „Chorvátske ulice“ u kojem se navodi: „U Pragu se

---

¹⁵⁵ Početkom 20. stoljeća austrijska je vlada priznala pravovaljanost studija na zagrebačkom sveučilištu i za austrijske zemlje, ali uz dopunske ispite. Tek otada su u Zagrebu mogli studirati studenti iz južnoslavenskih dijelova Monarhije jer je tek nakon te odluke postojala mogućnost da se nakon završetka studija u Zagrebu zaposle u austrijskom dijelu Monarhije. Borba za potpuno izjednačenje diploma u austrijskom i mađarskom dijelu nastavljena je do 1914. godine te je bila jedan od zahtjeva svih studentskih demonstracija. Nepriznavanjem diplome potencirala se razdvojenost Hrvatske i Slavonije od Dalmacije i Istre te većina studenata iz hrvatskih primorskih dijelova nije studirala u Zagrebu.; Gross, „Studentski pokret“, 452-453.

¹⁵⁶ <http://www.unizg.hr/o-sveucilistu/sveuciliste-jucer-danas-sutra/povijest-sveucilista/> (18. 4. 2017.)

¹⁵⁷ Tomáš Garrigue Masaryk (1850. – 1937.) bio je češki filozof, sociolog i političar. Bio je profesor filozofije na Karlovu sveučilištu u Pragu, jedan od osnivača Mladočeške stranke, zastupnik u austrijskom Carevinskom vijeću, a kasnije i osnivač Češke narodne (realističke) stranke. Svojom je politikom „sitnog rada“ utjecao na hrvatske studente koji su studirali u Pragu, a osnovno joj je obilježje povezivanje građanske politike s potrebama širih slojeva naroda. Masaryk se zalagao za osamostaljenje Češke u sastavu Austro-Ugarske Monarhije te je bio prvi predsjednik Republike Čehoslovačke.;

<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=39258> (17. 9. 2017.), Vranješ-Šoljan, „T. G. Masaryk i nova Europa“, 214.

¹⁵⁸ Dnevnik *Pozor* počeo je izlaziti u Zagrebu 1860., a preimenovan je u *Obzor* 1871. te je pod tim imenom izlazio do 1941. godine. U vrijeme bana Khuena (1883. – 1903.) bio je glasilo Neodvisne narodne stranke čije su se pristaše po njemu često nazivali i obzoraši. S obzirom na to da je bio oporbenjački časopis, često je bio zabranjivan.; Janjatović, *Stjepan Radić*, 17.

isto tako brani Hrvatska, kao i u Zagrebu Češka; ove dvije kraljevine, jedna na sjeveru, jedna na jugu monarkije, imaju se opirati koaliciji njemačko-magjarskoj, koja hoće da u Cislajtanijskoj stvori premoć njemačkomu, a u Translajtanijskoj magjarskomu življu.“¹⁵⁹ No, bez obzira na to koliko ova ideja bila jaka s hrvatske strane, s češke strane nije bilo većeg interesa za stanje u Hrvatskoj. Ideja je zanimljiva za ovaj rad jer se lako iščitava iz studentskih pisama tadašnjih praških studenata korištenih u ovom radu.

Hrvatski studenti u Pragu (1882. - 1918.)

Grupa hrvatskih studenata koja je pristigla nakon spaljivanja mađarske trobojnice bila je jako aktivna te se o njoj najprije i misli kada se govori o praškim studentima sjeverne Hrvatske, a često se piše kao o jako brojnoj. Razlog tome jest njihova politička aktivnost. Podaci koji se ovdje navode, uglavnom se podudaraju s analizom prof. Agičića koji je prvenstveno analizirao studente filozofskog, pravnog i medicinskog fakulteta češkog sveučilišta te matične knjige doktora obaju fakulteta (češkog i njemačkog) koje su sada dostupne u digitaliziranom izdanju na stranicama Karlova sveučilišta u Pragu.¹⁶⁰ Osim na tri navedena fakulteta, hrvatski su studenti studirali i na tehničkim fakultetima, umjetničkim akademijama i drugim visokoobrazovnim ustanovama, no oni nisu obuhvaćeni ovom analizom.¹⁶¹ Također, druga grupa hrvatskih studenata koja je bila aktivna, ali i mnogobrojna, bila je ona iz 1908. kada ih se veliki broj ispisao sa Sveučilišta u Zagrebu u znak protesta zbog prisilnog političkog umirovljenja prof. Đure Šurmina.¹⁶²

U razdoblju između 1882. i 1918. godine na češkom su sveučilištu u Pragu studirala ukupno 444 hrvatska studenta. Hrvati iz Međimurja, južne Ugarske i Bosne i Hercegovine nisu obuhvaćeni analizom. Iz Banske Hrvatske bilo ih je 206 (46,4%), iz Dalmacije 203 (45,7%), dok je iz Istre studiralo 35 studenata, odnosno 7,9% od ukupnog broja. Najviše je hrvatskih studenata bilo na pravnom fakultetu (290 ili 65,3%), na filozofskom 91 (20,5%) i medicinskom 63 (14,2%). To objašnjava činjenica da je na pravnim fakultetima inače bilo više studenata. S druge strane, studenti prava bili su politiziraniji te su bavljene političkim aktivnostima tijekom studija smatrali pripremom za buduće zvanje. Stoga su

---

¹⁵⁹ Agičić, *Hrvatsko-češki odnosi*, 33-34.

¹⁶⁰ Dostupni su na poveznici: <https://is.cuni.cz/webapps/archiv/public/?lang=en>

¹⁶¹ Agičić, *Hrvatsko-češki odnosi*, 129.

¹⁶² Isto, 129-130.

oni koji su prihvaćali ideje slavenske suradnje, zasigurno radije birali Prag, i to češko sveučilište, negoli neko drugo.¹⁶³

Nadalje, austrijska se diploma nije priznavala u ugarskom dijelu Monarhije i obrnuto. Stoga ne čudi da je veliki broj studenata u Pragu bio iz Dalmacije. Trebali bismo uzeti u obzir i prometnu povezanost jer u tom razdoblju Dalmacija još nije bila povezana sa Zagrebom željezničkom prugom pa je jedini način da dalmatinski studenti stignu na studij bio parobrodom do Trsta ili Rijeke odakle su nastavljali željeznicom za Beč ili Prag.

Zanimljivo je kako jedan od studenata prava, Dragan Šašel, objašnjava razloge nastavka studija u Pragu: „(...) htio bih, da ostavim zagrebačku univerzu pa da pođem na prašku i to zato što:

1) u Zagrebu moram gotovo svaki dan slušati predavanja (=sjediti kao drven kip u klupi i gledati profesoru u brk).

2) Od tih predavanja nemam nikakovu korist nego samo štetu, jer mi oduzimlju najbolji i najveći dio dana, kad bih mogao štogod naučiti (u večer ne učim niti čitam radi očiju).

Radi toga sam nakanio poći na drugu univerzu (prašku) – nu za to nemam novaca.¹⁶⁴

Pokrajina	Pravni fakultet	Filozofski fakultet	Medicinski fakultet	Ukupno
HRVATSKA	102 (35,2%)	64 (70%)	40 (63,5%)	206 (46,4%)
DALMACIJA	158 (54,5%)	22(24,4%)	23 (36,5%)	203 (45,7%)
ISTRA	30 (10,3%)	5 (5,6%)	0	35 (7,9%)
U k u p n o	290	91	63	444

Tablica 1. Hrvatski studenti na češkom sveučilištu u Pragu (1882. – 1918.)¹⁶⁵

Podaci u matičnim knjigama nisu potpuni kada je riječ o nacionalnosti, ali zato je uvijek bila navedena vjerska pripadnost te se od 1897. godine uvodi i kategorija materinjeg jezika.

¹⁶³ Agičić, *Hrvatsko-češki odnosi*, 130.

¹⁶⁴ Pismo Dragana Šašela Františku Hlaváčeku od 22. 9. 1897. godine iz Karlovca; Agičić, *Dragi Franta!*, 194-195.

¹⁶⁵ Tablica je preuzeta iz: Agičić, *Hrvatsko-češki odnosi*, 131.

Vjera	Pravni fakultet	Filozofski fakultet	Medicinski fakultet	Ukupno
Rimokatolička	261 (90%)	75 (82,3%)	48 (76,2%)	384 (86,5%)
Pravoslavna	25 (9%)	13 (14,3%)	15 (23,8%)	53 (12,0%)
Starokatolička	1 (0,3%)	3 (3,3%)	0	4 (0,9%)
Evngelička	1 (0,3%)	1 (1,1%)	0	2 (0,4%)
Židovska	1 (0,3%)	0	0	1 (0,2%)
Ukupno	290 (100%)	91 (100%)	63 (100%)	444 (100%)

Tablica 2. Hrvatski studenti prema vjerskoj pripadnosti¹⁶⁶

U ovoj analizi hrvatskih studenata može se navesti i podjela Dragutina Prohaske na četiri grupe koja, prema mišljenju prof. Damira Agičića, nije ispravna. Osim dviju navedenih, on navodi još dvije. Dakle, prva koja se javlja nakon 1895., druga se javlja oko 1900., treću grupu čine studenti iz 1908., a četvrtu oko 1912. godine. Međutim, njegovu procjenu moramo uzeti s rezervom jer je nastojao dokazati Masarykov utjecaj na jugoslavensku kulturu.¹⁶⁷

Prije 1895. godine hrvatski se studenti na češkom sveučilištu pojavljuju povremeno i ne u toliko velikom broju. Primjerice, od 1882. do 1895. godine na pravnom je fakultetu upisano samo 13 studenata iz hrvatskih zemalja, dok su filozofski fakultet pohađala osmorica, a medicinski šestorica studenata, od toga su četvorica filozofa i dvojica pravnika upisana tek potkraj 1895. godine u zimski semestar nakon izbacivanja iz Zagreba. Godine 1896. stanje se izmijenilo. Tada je upisano 8 studenata na pravni, 3 na filozofski i 1 na medicinski fakultet. Novi su studenti došli u sljedeće dvije godine: 18 ih se upisalo na pravni, 4 na medicinski. Upravo ti studenti uključili su se u pokret napredne studentske omladine na kraju 19. stoljeća. Između 1899. i 1908. godine na češkom sveučilištu studirao je 61 student na pravnom fakultetu, 36 na filozofskom te 9 na medicinskom. Godine 1908. i 1909. – zbog posebne situacije – posve remete dotadašnju relativno logičnu strukturu postupnog povećanja broja hrvatskih studenata s manjim oscilacijama. Tada su se, naime, brojni studenti iz Zagreba upisali na češko sveučilište u Pragu u znak protesta protiv miješanja bana Raucha u autonomiju Sveučilišta tj. prisilnog umirovljenja prof. Đure Šurmina, zastupnika Hrvatske pučke napredne stranke koja je bila dio Hrvatsko-

¹⁶⁶ Tablica je preuzeta iz: Agičić, *Hrvatsko-češki odnosi*, 131.

¹⁶⁷ Isto, 132.

srpske koalicije. Ustanovljena je posebna upisna knjiga za zagrebačke studente dok ih se dio upisao u praške studentske matice čime su postali punopravni članovi češkog sveučilišta u Pragu. Ukupno 111 studenata upisalo se tijekom ljetnog i zimskog semestra 1908. godine na pravni fakultet, 12 na filozofski, dok se na medicinski fakultet upisao tek 1 student. Sljedeće godine, u ljetnom i zimskom semestru upisano je znatno manje studenata: 26 na pravni, 7 na filozofski te 6 na medicinski.¹⁶⁸ Ovaj broj uključuje one kojima je prvi izbor studija bio Prag kao i one koji su se nakon ovog incidenta prebacili iz Zagreba, pri čemu se oni koji su bili studenti medicine nisu prebacili sa zagrebačkog sveučilišta jer je medicinski fakultet u Zagrebu otvoren tek krajem Prvog svjetskog rata.

U razdoblju do 1914. godine upisalo se u Pragu još 45 pravnik, 12 filozofa i 16 medicinara iz Hrvatske, Dalmacije i Istre. Uoči i tijekom Prvog svjetskog rata u Pragu je bilo upisano 8 hrvatskih studenata na pravnom, 12 na filozofskom i 19 na medicinskom fakultetu. Povećanje studenata medicine prouzrokovao je prijelaz iz Beča, Graza i Innsbrucka.¹⁶⁹

Stjepan Radić – praški student (1893. – 1894.) i češki šogor

Stjepan Radić zaslužuje posebno poglavlje u ovom radu kao praški student. Radić je prve dodire s Češkom ostvario preko brata Antuna koji je sudjelovao u radu Prvog kongresa sveslavenskog naprednjačkog studentstva iz Austro-Ugarske 1891. godine u Pragu, a povremeno je pisao i za češki časopis *Časopis českého studentstva*. O samome Stjepanu pisale su praške novine pobunjeničke omladine *Národní Listy* kada je zbog uvrede Khuena Héderváryja bio izbačen sa Sveučilišta u Zagrebu te je morao izdržavati zatvorsku kaznu u Bjelovaru.¹⁷⁰ U tom zapisu hvale njegov hrabar čin. Sve zajedno

---

¹⁶⁸ Agičić, *Hrvatsko-češki odnosi*, 132-133.

¹⁶⁹ Isto

¹⁷⁰ Početkom svibnja 1889. godine Radić je prvi put uhićen u Zagrebu jer je na izvedbi opere Ivana pl. Zajca *Nikola Šubić Zrinski* u kazalištu, stojeći u parteru, dvaput uzviknuo „Slava Zrinjskomu, dolje tiranin Héderváry.“ Radić je bio uhićen, a izvedba opere je nastavljena. Tada maloljetni Radić kažnjen je redarstveno trodnevnim zatvorom te šesnaestosatnim školskim zatvorom, ali mogao je nesmetano nastaviti školovanje. Izgred zbog kojeg je izbačen sa Sveučilišta u Zagrebu dogodio se četiri godine kasnije, 1893. godine, također u znak protesta protiv bana Khuena Héderváryja. Te je godine u Sisku, 25. lipnja, obilježena tristogodišnjica Bitke kod Siska iz 1593. godine i pobjeda hrvatske vojske i bana Tome Bakača nad Osmanlijama te 25-godišnjica vatrogasnog društva. Nakon svečane povorke gradom, uslijedio je svečani ručak u velikoj kaptolskoj gostionici na kojem se okupilo oko 120 pripadnika sisačke političke i društvene elite te članovi studentske delegacije uključujući i Radića. Nakon zdravice sisačkog gradonačelnika Franje Lovrića kralju i kraljevskoj kući, riječ je uzeo podnačelnik Gjuro Fabac, mađaron koji je nazdravio kralju Franji Josipu i banu Khuenu Héderváryju. Radić je na to uzviknuo: „Pereat magjarski husar...ja mislim, da mi slavimo 300. godišnjicu pobjede hrvatskoga bana, a ne slavimo pašovanje magjarskog husara...“. Nato je

vjerojatno je utjecalo na njegov odabir Praga kao slavenskog grada u kojem će nastaviti svoje školovanje. Akademске godine 1893./1894. upisao se na pravni fakultet češkog sveučilišta u Pragu na kojem je boravio ukupno tri semestra (peti, šesti i sedmi). Radić se dobro snašao u Pragu, o čemu svjedoče njegova pisma bratu Ivanu o troškovima i učenju češkog jezika:

„Moj me je kašalj ostavio. Marljivo učim i sve više valjanih i novih stvari čujem i vidim, kao što sve više valjanih ljudi upoznajem. Koštu imam predobru, a uzimam i zajuttrak, a plaćam objed 30, večeru 20, zajuttrak (mlijeko) 7 nč. Na dan. Stan je 5 ½, dakle sve zajedno 22 fr. 60 nč. A uz to prekrasna i upravo gospodska podvorba, uzorna čistoća, a nada sve moja vedra i vesela ćud, koju mi još više krepe pisamca iz mile domovine, kojih do sada dobih već više. Ne boj se, da su to pisamca mojih znanica, premda je jedno pisala i ženska ruka – naše sestrice. Pisao mi je i moj odvjetnik dr. Ružić o mojoj obtužnici, pa sada čekam svaki dan ponovno pismo od njega, u kom će mi javiti, da li ću na raspravu morati osobno doći. – Dadoh si naručiti nove cipele (6 fr.), popraviti ogrtač (1 fr 50) kupih si čeških knjiga, u opće uredih si sve ponajbolje. Osim malo kiše u prošlom tjednu vrijeme prekrasno (...).“¹⁷¹

Radić je brzo naučio češki, a o tome je kasnije pisao u svojim memoarima *Uzničke uspomene*. Naime, tada nije postojala niti jedna gramatika češkog na hrvatskom jeziku pa je on češki učio iz *Češko-hrvatskih razgovora* Vaclava Zaboja Mařika (učio je već za boravka u zatvoru). Navodi kako, došavši u Prag, „za dva dana pročitah i gotovo posvema razumijeh češku početnicu, a za osam dana svrših već cijelu češku pučku školu“ te kako je ubrzo ne samo bez problema čitao, već se i upisao na fakultet bez ičije pomoći u tumačenju. Piše i kako je neslužbeno razgovarao s profesorom Albínom Bráfem, tadašnjim dekanom pravnog fakulteta, te mu se pohvalio kako čita knjigu o češkom državnom pravu i objasnio kako i Hrvati imaju takvo „neoborivo“ državno pravo, makar i ne imali takvih knjiga o njemu.¹⁷²

---

u dvorani nastala galama s ciljem da ga se utiša i neki od uzvanika su zatražili da se studente udalji s ručka što su ovi odbili, a Radić je izjavio „da sam najmanje balavac što ne dopuštam, da se nazdravi čovjeku koji već 10 godina tlači Hrvatsku.“ Studenti su još uzvikivali: „Živio Ante Starčević.“ te su unatoč negotovanju sisačkih uglednika još neko vrijeme ostali u dvorani. Mjesec i pol dana kasnije protiv Radića je podignuta prijava, a zbog riječi upućenih banu bio je isključen sa Sveučilišta u Zagrebu te je nastavio studij u Pragu; Janjatović, *Stjepan Radić*, 17-18., 31-35.

¹⁷¹ Pismo Stjepana Radića bratu Ivanu od 21. 9. 1893. godine iz Praga; Krizman, *Korespondencija Stjepana Radića*, 92.

¹⁷² Radić, *Uzničke uspomene*, 113-114.; Agičić, *Hrvatsko-češki odnosi*, 182.

Već je na samom početku boravka u Pragu, poslao pismo uredniku dubrovačkog lista *Crvena Hrvatska*, Franu Supilu kako bi rado bio dopisnik iz Praga za taj časopis što je Supilo s radošću prihvatio, ali bez kritike mladočeha:¹⁷³ „Bit će mi milo, da biste za moj list javljali o češkim stvarima, jer Vi ste na izvoru, pa se možete dobro obavijestiti. Ali mladočehi ne bi smjeli napadati, bar ne u našim novinama. Vi hvalite radikalnu stranku koja se je združila s radništvom. Ja, ukoliko nju poznam uhvam se, da će ova uvijek biti dobar *impuls* i dobar *motor* koji naprijed tjera za one, te su pozvani da učine Češku. Mladočesi imaju u svom taboru jednu ranu, a to su Masaryk i družina: *realiste*.“¹⁷⁴

U istom pismu Supilo odgovara na Radićev upit o zainteresiranosti dubrovačkih studenata za odlazak na studij u Prag: „Žao mi je al Vam moram odgovoriti, da od naših gjaka (ima 15 Hrvata iz Dubrovnika) ne misli nijedan u Prag, a to s više razloga, od kojih je najjači i najlugji *navika*. Navikli su u Beč i Grac, pa im se teško odlučiti. Da mogu, svi bi išli u Zagreb, kad bi i za tamo dobili potporu. U svoje doba, „Crv.[ena] Hrv.[atska]“ je dosta o tom napisala, ali kako se čini bez uspjeha. Svakako naći će se koja stara kuća, te će Vam tamo dohrliti bar za jedan semestar – iz znatiželjnosti na iznimno stanje.“¹⁷⁵

U ostavštini Stjepana Radića, u privatnom posjedu, sačuvan je koncept pisma Franu Supilu kao odgovor na ovo pismo, međutim, ostalo je u konceptu. U tom pismu Radić navodi kako će nastojati što bolje naučiti češki kako bi mogao objaviti brošuru „Hrvati i slavjanska uzajamnost“: „Medju tim ja ne ću sjedjeti. Nastavit ću, u koliko mogu učiti češki i dovršit ću osnovu, po kojoj bi već početkom 94. izdao brošuru: Hrvati i slavjanska uzajamnost, ali na češkom jeziku, s osobitim obzirom na spor hrv. srpski.“¹⁷⁶ jer o tome Česi ne znaju mnogo, niti ne razumiju, i tu, u Pragu, „dalo bi se raditi za našu stvar“,¹⁷⁷ a trebalo bi raditi i na tome da mladočesi napokon počnu podupirati sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom: „Moje je najme najtvrdje uvjerenje, da mi u što kraćem roku moramo učiniti taki preokret u češkoj politici, da Česi (Mlado-) što skorije stanu najodlučnije podupirati

---

¹⁷³ Mladočesi – češka građanska politička stranka, nastala 1874. godine. Zahtijevala je federalističko preuređenje Austro-Ugarske Monarhije, uz jamstvo građansko-političkih sloboda. Do kraja 19. stoljeća glavna stranka češkog građanstva.; <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=41342> (24. 4. 2017.)

¹⁷⁴ Pismo Frana Supila Stjepanu Radiću od 29. 9. 1893. godine iz Dubrovnika; Krizman, *Korespondencija Stjepana Radića*, 93.; Agičić, *Hrvatsko-češki odnosi*, 183.

¹⁷⁵ Isto, 93.

¹⁷⁶ Nepsalano pismo Stjepana Radića od 4. 10. 1893. godine iz Praga; Krizman, *Korespondencija Stjepana Radića*, 94.

¹⁷⁷ Isto

sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom. Danas su oni tako slijepi, da bi se tomu protivili radi onih 6 glasova. Sirote, ne znaju da su oni najviše pomogli Madjarima do supremacije!“¹⁷⁸

No, već na samom početku boravka u Pragu, Radić je morao natrag u Hrvatsku, u Petrinju, radi izdržavanja kazne o čemu piše svom bratu Ivanu: „Sjedit ću po svoj prilici u Petrinji, jer je teško vjerovati, da bi mi dozvolili, da svoj zatvor odsjedim u Zagrebu.“¹⁷⁹ U petrinjskom je zatvoru proveo tri mjeseca te nije gubio vrijeme, već je intenzivno učio. Usavršio se u češkom i ruskom, a počeo je učiti poljski i francuski jezik. Tako da piše bratu Ivanu o tome kako mu je u zatvoru te je sretan da barem ima osiguranu egzistenciju te da su mu kolege riješile papirologiju na fakultetu u Pragu: „U Pragu bi već možda kuburio na sve kraje, a ovdje sam još 2 mjeseca siguran za opskrbu. Iz Praga dobih dobre glase, a nadam se, da i u buduće ne će dolaziti hrdjavi. Prijatelj Plocar digao je za me podpise i platio je školarinu. To ti je prijatelj činom i srcem.“¹⁸⁰ Tako da ga boravak u zatvoru nije „udaljio“ od nastavka školovanja. Pravni fakultet nije zahtijevao prisutnost na nastavi te je unatoč tome što je cijeli semestar proveo u zatvoru, uspio obaviti sve studentske obaveze.¹⁸¹ Možemo navesti i primjer pisma Lavu Mazzuri¹⁸² s kojim je prijateljevao, a kojem govori o situaciji u kojoj je trenutno njegov studij te kako bi htio položiti i dodatni ispit: „Za to nakanih kolokvovati i u ovom semestru, koji ne ću izgubiti, barem mi tako javlja prijatelj iz Praga, koji je za me i školarinu namirio i podpise mi digao. Poslao mi je i škripta iz narod. gospod., nu ja bi svakako htio da kolokvujem i iz kaznenoga prava, i to htio bi gradivo proći najprije u hrv. j., pa makar ga samo jednom pročitao, a za to bi u Pragu tečajem mjeseca ožujka (20/II. 94 se moj zatvor svršava) s tim istim prijateljem u češkom j. ponovio. Nu kako znaš iz prsta se ne da učiti, treba mi dakle k tomu nuždih pomagala (...).“¹⁸³

U siječnju iste godine iz Praga mu se javlja prijatelj Oskar Plocar koji ga je upisao u semestar i za njega prikupio potpise te mu javlja o stanju u Pragu: „Piši mi, je li dozvoljeno primati novine. Poslao bih Ti nešto, da znaš, kako napreduje proces o tak. zv. Omladinom,

---

¹⁷⁸ Krizman, *Korespondencija Stjepana Radića*, 95.; Agičić, *Hrvatsko-češki odnosi*, 183.

¹⁷⁹ Pismo Stjepana Radića bratu Ivanu od 6. 10. 1893. godine iz Praga; Isto, 95.

¹⁸⁰ Pismo Stjepana Radića bratu Ivanu od 6. 12. 1893. godine iz Petrinje; Isto, 102.

¹⁸¹ Agičić, *Hrvatsko-češki odnosi*, 184.

¹⁸² Lav Mazzura (1876. – 1930.) bio je hrvatski pravnik i političar, sin Šime Mazzure, također političara i publicista. Studirao je u Zagrebu, a nakon 1895. godine nastavio je studij u Pragu. Bio je jedan od osnivača i urednika časopisa *Hrvatska Misao* te nakon studija jedan od vođa Napredne omladine i zastupnik u Hrvatskom i Hrvatsko-ugarskom saboru kao član Hrvatsko-srpske koalicije.;

<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=39649> (15. 9. 2017.)

¹⁸³ Pismo Stjepana Radića Lavu Mazzuri od 29. 12. 1893. godine iz Petrinje; Krizman, *Korespondencija Stjepana Radića*, 108.

ako te to interesuje. Dosada su samo formalija obavljena. Svi izjavljaju, da o nekom tajnom društvu neznaju ništa. Sokol, Hajn, Rašin i Škába imaju danas stanje. Svi su mislili, da će tu izaći Bog zna šta na vidjelo, a kad tamo ništa. Većina ima crimen uvrjede Veličanstva. Drugačije ništa osobita. „Slavia“ živi mirno, kao i prije. Prekosutra je ples, na koji je javljen delegat asocijacije francuzskih djaka iz Pariza. Iznimno stanje je sveudilj u Pragu. Novoga inače ništa.“¹⁸⁴

Nakon izlaska iz zatvora, 1894. godine, Radić se vratio u Prag gdje se uključio u studentsko društvo „Slavija“ i sprijateljio s nekima od vodećih djelatnika naprednog studentskog pokreta. Iste je godine upoznao Františka Hlaváčka, kolegu Čeha, koji je upisao pravni fakultet. S njim se sprijateljio te su se svakodnevno susretali. Zahvaljujući Hlaváčku, Radić je „izbrusio“ svoj češki, a Hlaváček je naučio hrvatski jezik. Intenzivno i dugogodišnje prijateljstvo završilo je kada je Radić započeo voditi drugačiju politiku, odnosno dok nije „sa svoje revolucionarne jugoslavenske orijentacije 1902. godine prešao na pacifističku i reakcionarnu austrijsku i habsburšku orijentaciju, „pod mlohavim plaštem slavenske politike u habsburškoj monarhiji.“ kako je zapisao Hlaváček u članku „Jihoslovanská pokroková generace z konce minulého a počátku tohoto století a její uztahy k československému kulturnímu a politickému životu“ objavljenom u časopisu *Přehled*, a navodi kako je upravo on bio taj koji ga je upoznao s idejama naprednjačkog studentskog pokreta.¹⁸⁵ Brojna je korespondencija između ovih dviju ličnosti, kako tijekom Radićeva boravka u Pragu, tako i nakon.

Iste godine kad i Hlaváčka, Radić je upoznao i ljubav svog života prilikom izleta na Kárlův Týn¹⁸⁶ kod Praga. Bila je to praška učiteljska pripravnica Marija Dvořáková. Njih dvoje intenzivno su se dopisivali; najprije joj je pisao na češkom, a potom i na hrvatskom, ponekad ćirilicom kako bi joj omogućio i učenje ruskog jezika. Radić je s njom dijelio ne samo romantiku, već i svoje političke stavove. Ako mu ona ne bi dugo pisala, tugovao je, te je o tome pisao u pismima svojim prijateljima.¹⁸⁷ Oženili su se četiri godine kasnije, 23. rujna 1898. u crkvi sv. Norberta u Pragu, a ona je dodatni razlog zbog kojeg se Radić zanimao za Čehe i češku kulturu. Godine 2011. povodom 140-e obljetnice Radićeva

---

¹⁸⁴ Pismo Oskara Plocara Stjepanu Radiću od 24. 1. 1894. godine iz Praga; Krizman, *Korespondencija Stjepana Radića*, 112.

¹⁸⁵ Agičić, *Hrvatsko-češki odnosi*, 184.

¹⁸⁶ Kárlův Týn srednjovjekovni je dvorac/kaštel u blizini Praga. Danas je poznat je pod njemačkim nazivom Karlstein odnosno Karlštejn.; <http://hrad-karlstejn.eu/> (15. 9. 2016.)

¹⁸⁷ Agičić, *Hrvatsko-češki odnosi*, 185.

rođenja, izaslanici Hrvatskog sabora te Hrvatsko-češkog društva postavili su spomen-ploču u navedenoj crkvi.

Slika 1. Crkva sv. Norberta i spomen-ploča Mariji i Stjepanu Radiću u toj crkvi¹⁸⁸

O tome kako se dobro snašao u Pragu, Radić piše svom sinovcu Pavlu Radiću: „Ja se ajde, hvala Bogu, dobro nastanih i liepo udomaćih u ovom krasnom i velikom slavenskom gradu. Samo s učenjem ide teško: sam ne mogu da radim, a drugi ne će ni za se, a kamo li za me da uče. Jedino je još, što mi zdravlje dobro služi, te hvala Bogu, mogu lako da odsjedim na predavanjih po pet sati na dan (8-11).“¹⁸⁹ Ovdje je potrebno napomenuti da je Radić bio iznimno slabovidan te mu je zato trebala pomoć u učenju (op. A. B.).

No, Radić se kao student u Pragu nije dugo zadržao. Kao član društva „Slavija“, aktivno je sudjelovao u njegovu radu. Tako je u jesen 1894. godine „Slavija“ organizirala diskusiju o studiranju na stranim sveučilištima tj. kakva je korist od toga ako student prijeđe na semestar-dva na drugo sveučilište (izvan Praga). Diskusiju je grubo prekinuo redarstveni povjerenik zbog čega se Radić sukobio s njime prigovorivši mu da je prekoračio svoje ovlasti. Redarstvenik je u prijavi optužio Radića za narušavanje javnog reda, te napisao kako su ga studenti smrtno ugrozili. Zbog toga je Radić morao odležati deset dana u zatvoru, a dobio je i izgon iz Praga. Zatvorsku je ćeliju dijelio s Antonínom Hajnom. U *Uzničkim uspomenama* Radić se prisjeća kako se sprijateljio s tamničarem koji mu je donosio novine i lijepo se ponašao prema njemu.¹⁹⁰ Nažalost, praška se policija nije zaustavila na tome, već se raspitala o Radiću i njegovim prethodnim „prekršajima“.

¹⁸⁸ <http://croatia.ch/zanimljivosti/111014.php> (15. 9. 2016.)

¹⁸⁹ Pismo Stjepana Radića Pavlu Radiću od 24. 10. 1894. godine iz Praga; Krizman, *Korespondencija Stjepana Radića*, 121.

¹⁹⁰ Agičić, *Hrvatsko-češki odnosi*, 185.

Saznavši za boravak u petrinjskom zatvoru te za izbacivanje sa Sveučilišta u Zagrebu, donijeli su odluku o izbacivanju Radića ne samo iz Praga, već iz cijelog austrijskog dijela Monarhije. Također, Radić je izbačen sa sveučilišta u Pragu, a nije mu pomoglo ni zalaganje Karela Kramára¹⁹¹ za njegov slučaj u češkom saboru. Radić je po izlasku iz zatvora direktno odveden na redarstvo pa u Ugarsku.¹⁹²

Bivši zagrebački i praški student vratio se u Zagreb i bez obzira na protjerivanje iz Češke, ostao je vezan uz nju, prvenstveno zbog dopisivanja sa svojom ljubljenu Marijom, a potom i s ostalim prijateljima, najviše Hlaváčekom. Kao što je već bilo spomenuto da je Radić agitirao hrvatskim studentima da nastave školovanje u Pragu, radije nego u Beču, Grazu ili Budimpešti, on se i založio za studentsku skupinu iz 1895. godine kod svog prijatelja Hlaváčka koji im je uvelike pomagao, a kasnije je postao i urednik časopisa *Hrvatska Misao* koji je izlazio u Pragu.¹⁹³

U našoj se historiografiji često spominje kako je prof. Masaryk mnogo utjecao na Radićeve stavove, pogotovo u razdoblju Radićeva boravka u Pragu. No, to je samo donekle istina. Radić je u Pragu živio poprilično blizu Masaryku, oni su se nekoliko puta i sreli. Čitao je njegove tekstove te ih je i utkao u svoju češku početnicu, ali u kasnijim izdanjima, kada se prestao slagati s Masarykovim stavovima, izbacio je i njegove tekstove, pogotovo zbog Masarykova srbofilstva.¹⁹⁴

Studentska generacija iz 1895. – „protestanti“¹⁹⁵ sa Sveučilišta u Zagrebu

Sredinom listopada 1895. godine, točnije 14. – 16. listopada, kralj/car Franjo Josip I. u pratnji ugarskog ministra Dezsöa Bánffyja,¹⁹⁶ a na poziv tadašnjeg bana Khuena Héderváryja posjetio je Hrvatsku. Carev posjet služio je banu kao dokaz uspjeha u

---

¹⁹¹ Karel Kramář (1860. – 1937.) bio je češki pravnik, ekonomist, sociolog i političar. Jedan od vođa Mladočeške stranke, od 1891. zastupnik u Carevinskom vijeću u Beču, a od 1894. godine u češkom saboru. Bio je predsjednik Slavenskog kongresa u Pragu (1908.) i Sofiji (1910.). U Prvom svjetskom ratu zagovarao je samostalnost Češke te je nakon rata bio prvi ministar predsjednik Čehoslovačke (1918. – 1919.), a kasnije protivnik Benešove politike.; <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=33712> (27. 9. 2017.)

¹⁹² Agičić, *Hrvatsko-češki odnosi*, 186.

¹⁹³ Isto, 192.

¹⁹⁴ Isto, 210-213.

¹⁹⁵ Koristim ovu riječ jer ih je tako Radić imenovao u jednom pismu (op. A. B.).

¹⁹⁶ Dezsö Bánffy (1843. – 1911.) bio je član mađarske Liberalne stranke, 1892. postao je predsjednik ugarsko-hrvatskog parlamenta, a 1895. – 1899. godine obnašao je dužnost ministra predsjednika čija je vlada bila poznata po nasilnoj mađarizaciji.; Janjatović, *Stjepan Radić*, 42.

upravljanju Hrvatskom¹⁹⁷ kao mađarskom provincijom te je bio pomno isplaniran, a grad je bio okićen mađarskim, hrvatskim i srpskim zastavama te je Franjo Josip trebao otvoriti novosagrađenu zgradu Hrvatskog narodnog kazališta u Zagrebu. Predviđeno je da će u događaju sudjelovati i studenti i profesori zagrebačkog sveučilišta. Za tu su prigodu za studente vlasti dale naručiti „galu“ tj. vrstu narodne nošnje koja se sastojala od odijela, kalpaka, čizama i sablje, dok su drugi bili odjeveni u svečana građanska odijela, a na skupštini na Sveučilištu studenti su obećali rektoru dr. Franji Spevcu¹⁹⁸ da neće biti nikakvih demonstracija niti manifestacija.¹⁹⁹

Međutim, već prvog dana posjeta, 14. listopada, izbio je prosvjed ispred srpske pravoslavne općine i crkve u Margaretskoj ulici zbog velikog broja srpskih zastava, a skinuta je i mađarska zastava na slavluku na kolodvoru te su demonstracije nastavljene i sljedeći dan, 15. listopada. U tim su prosvjedima sudjelovali i sinovi dr. Josipa Franka, čelnika Hrvatske stranke prava, a stariji, Vladimir, tada 21-godišnjak, skinuo je zastavu izvješenu na slavluku pred Glavnim kolodvorom u Zagrebu. U noći između 15. i 16. listopada, obojicu su pretukla šestorica mađarskih radnika zaposlenih na željeznici. Mlađi Ivan, tada 18-godišnjak, bio je lakše, dok je Vladimir bio teže ozlijeđen. Mađarski željezničari koji su ih napali i pretukli kasnije su bili uhićeni i izvedeni pred sud, no ubrzo i pušteni. Izgleda da su napad izvršili na nagovor jednog inženjera, također zaposlena na željeznici, koji im je zauzvrat obećao „hektar piva ako izlupaju tu dvojicu studenata.“²⁰⁰

Napad na kolege pravnike bio je povod za demonstracije koje su uslijedile sljedeći dan, 16. listopada. Tada su studenti, svečano odjeveni²⁰¹ i sa studentskom zastavom iz 1848. godine nazočili otvorenju zgrade Hrvatskog narodnog kazališta.²⁰² Mađarske novine *Vasárnapi Ujság* objavile su fotografiju otvorenja,²⁰³ dok je najpoznatija slika tog događaja *Živio kralj!* Vlahe Bukovca.

---

¹⁹⁷ Posebno za tu priliku ban Héderváry dao je dopremiti zemlju iz Mađarske kako bi kralj stupio ne na hrvatsku zemlju, već na mađarski *orszag* te bi tako pokazao kako je primirio Hrvatsku (op. A. B.).

¹⁹⁸ Franjo Spevec (1855. – 1918.) bio je dugogodišnji profesor na Pravnom fakultetu u Zagrebu. Godine 1895. obnašao je dužnost rektora zagrebačkog sveučilišta te je bio drugi potpredsjednik Hrvatskog sabora kao član vladine Narodne stranke.; Janjatović, *Stjepan Radić*, 46.

¹⁹⁹ Isto, 42-47.

²⁰⁰ Isto, 42-43., 49.

²⁰¹ Opisano u prvom odlomku ovog poglavlja (op. A. B.).

²⁰² Janjatović, *Stjepan Radić*, 49.

²⁰³ *Vasárnapi Ujság* - 42. évfolyam, 43. szám, 1895. október 27. 1 /11

Slika 2. Franjo Josip I. označava kraj radova na zgradi HNK u Zagrebu (lijevo) i svečani doček Franje Josipa I. na otvorenju iste (desno)²⁰⁴

Slika 3. Vlaho Bukovac, *Živio kralj*²⁰⁵

Nakon svečanosti otvorenja nove zgrade HNK, okupili su se u zgradi Sveučilišta te se dogovorili za daljnje djelovanje. Po pisanju časopisa *Obzor*, oko 11 sati, nakon što su stigli ispred Jelačićeva kipa predvođeni Vladimirom Vidrićem koji je nosio studentsku zastavu iz 1848. godine, stotinjak je studenata na Trgu bana Jelačića spalilo mađarsku

²⁰⁴ *Vasárnapi Ujság* - 42. évfolyam, 43. szám, 1895. október 27. 1/11

²⁰⁵ www.elitepaintings.com (19. 4. 2016.)

trobojnicu i podiglo je na četiri sablje te su se u povorci vratili na Sveučilište. Trobojnicu (crveno-bijelo-zelena) bez ugarskog državnog znakovlja sašila je Margareta Wastler za honorar od 80 novčića u veličini od 2 x 1 m. U iskazima su studenti navodili da to nije bila službena ugarska zastava s državnim znakovljem jer nisu htjeli uvrijediti mađarski narod, već je njihov potez bio znak protesta protiv Khuenove politike. Izvori se ne slažu oko pojedinosti vezanih za događaj. List *Obzor* piše da je na Jelačićev trg pristigla velika povorka sveučilištaraca praćena brojnim građanima, a studenti su izvikivali: „Živio hrvatski kralj!“, „Slava Jelačiću!“, „Abcug²⁰⁶ Magjari!“ te „Živila Hrvatska!“, a na posljednji povik studenti su zapalili zastavu te se razišli u miru nakon što je izgorjela. *Hrvatska* piše da je bilo mnogo sveučilištaraca, po osam u redu u svečanim „gala“ te 50 onih u običnim odijelima. Također, navodi da su izvikivali iste povike kao što to navodi *Obzor*, ali da je jedan glas uzviknuo: „Dajmo ovom znaku dostojnu čast!“ te je nato nastalo klicanje „Pereat²⁰⁷ Magjari! Abcug Magjari! Abcug Bánffy!“ te su na zadnji povik zapalili zastavu. Nakon tog su se čina uputili mirno prema Sveučilištu (zgrada današnjeg Pravnog fakulteta i Rektorata).²⁰⁸

Policija nije odmah reagirala na spaljivanje zastave, već su započeli s uhićenjima tek nakon jednog sata. O spaljivanju zastave šefa gradske policije Franju Zorca obavijestili su stražar Stjepan Bizek (ili Birek) i dr. Milan Jovanović, nadzornik gradske straže. Nakon što je Bizek (Birek) obavijestio nadstražara Petra Strugara o neobičnoj studentskoj povorci, dotični ga je poslao da o tome obavijesti redarstveni odsjek u Gradskoj vijećnici. Stražar nije vidio spaljivanje zastave, već je to čuo od prolaznika na putu prema vijećnici dok se nalazio na „studentskim stubama“ (današnjim Zakmardijevim stubama) i o tome obavijestio sebi nadređenog Ignaca Racingera koji je tu novost proslijedio Franji Zorcu. Međutim, ni Jovanović nije vidio spaljivanje zastave već je na Jelačićev trg pristigao tek nakon smjene kad su se studenti već udaljavali u povorci te je produžio do vijećnice obavijestiti Zorca. Nato je Zorac donio odluku da se uhite svi koji su sudjelovali u spaljivanju zastave te su uslijedila brojna uhićenja, a četiri satnije vojnika bile su u pripravnosti. Prvi je, oko 12 sati i 30 minuta uhićen Stjepan Radić, kao otprije poznat policiji.²⁰⁹ Jedan od studenata, Ivan Peršić, u svojim je *Kroničarskim spisima* opisao atmosferu netom nakon incidenta sa zastavom: „(...) Potekoh u Ilicu. Tu je sve uzrujano.

---

²⁰⁶ *Abzug* (njem.) - odbijte, odstupite! (op. A. B.)

²⁰⁷ *Pereat* (lat.) - iščeznite! (op. A. B.)

²⁰⁸ Janjatović, *Stjepan Radić*, 46-49.

²⁰⁹ Isto, 49-53.

Svakovrsna policija juri na sve strane. Već i apsi učesnike. (...) Zatvorenim kolegama došao sam vrlo brzo u zatvor. Već se čulo kako se upriličuje službena hajka, prema kojoj bi se imala demonstracija ograničiti na samo tridesetak djaka, a svi ostali da osudjuju demonstracije. Iz rešta pak dala se parola, da se moraju svi, koji su sudjelovali javiti, a ostali s demonstrantima identificirati, da se tako pokaže solidarnost pred svijetom i olakša položaj zatvorenih. To je bio Radićev potez.“²¹⁰

Prema pisanju *Narodnih novina*, na prosvjed je reagirao i rektor dr. Spevec koji je u zgradi Sveučilišta okupio 50 studenata upozorivši ih da je „njihov nepromišljeni korak“ štetan ne samo za Sveučilište, već i za „cielu zemlju“ te da im je zbog toga zabranjeno ispratiti kralja na željezničkom kolodvoru na odlasku čime je propala njihova zamisao da isprate kralja lovorovim vijencima čime bi istakli odanost kralju i Monarhiji. Nakon poduzetog vijećanja odlučili su da će se ministru-predsjedniku Bánffyju uputiti deputacija pod vodstvom rektora Spevca, a sačinjavat će je i prof. Tomašić te studenti pravnici Vidrić, Mužević i Momirović. Vidrić je trebao održati govor u kojem bi Bánffyju objasnio razloge spaljivanja zastave, tj. da ona nije usmjerena niti protiv kralja niti da vrijeđa mađarski narod i nacionalne simbole, već da upozorava na premlaćivanje braće Frank i sustavnu mađarizaciju. No, Bánffy nije htio primiti delegaciju jer je postupak studenata bio „kažnjiv čin“ niti je ban Khuen htio uvažiti Spevčeve molbe da ih zagovara kod Bánffyja. Policija je kasnije privela i studente iz ove delegacije.²¹¹

Dekan Filozofskog fakulteta, Gustav Janček, pozvao je stipendiste svog fakulteta s namjerom da se zauzme za njih kako im se ne bi obustavile stipendije. Pristiglo je 35 studenata od kojih su petorica priznala da su sudjelovala u incidentu, a ostali da ga podržavaju. Nato im je dekan rekao da se ne može zauzeti za njih.²¹²

Uhićeni su brojni studenti, a neki su se i sami prijavili policiji nakon što su čuli da policija uhićuje one koji su zapalili zastavu. Četvorica su odmah puštena, a 28 su zadržana u pritvoru dok su ostali pušteni. Radić se u zatvoru postavio kao iskusni zatvorenik upozoravajući drugove kako se ponašati u zatvoru i sudnici te što će činiti i kako će savjetovati druge kolege kada izađu što je opisao Ivan Peršić: „Živo ko na sajmu, veselo kao na proštenju. (...) Stjepan Radić bio je matica toga pčelinjeg roja. Na sve je strane davao naputke što ima tko da kaže na preslušavanju. Doznajući da sam i ja doveden, opazio

---

²¹⁰ Peršić, *Kroničarski spisi*, 81-82.; Luetić, *Studenti Sveučilišta u Zagrebu*, 207.

²¹¹ Janjatović, *Stjepan Radić*, 54-58.

²¹² Luetić, *Studenti Sveučilišta u Zagrebu*, 208.

je da sam baš najbolje došao, jer ću morati biti pušten, ali zato ću prema njegovim naputcima i savjetima organizirati na slobodi preostale drugove, kako im se držati što govoriti pred istražiteljima kako se izjavljivati o zatvorenim kolegama i o događaju, čuvati slogu i solidarnost sveg djaštva i udariti po rektoru koji da je zaveo mladež na sudjelovanje.“²¹³ te „(...) neprestano sam dobivao instrukcije za drugove na slobodi, napokon i olovkom pisani Radićev ordre, koji su potpisali on i svi ostali, a koji mi je imao služiti pred djacima kao punovlast.“²¹⁴

Usljedile su različite zabrane: ban Héderváry zabranio je upotrebu studentskog barjaka iz 1848. godine jer je su ga studenti nosili u povorci koja je zapalila mađarsku trobojnicu čime su je „okaljali“, dok je rektor Spevec zabranio bilo kakva okupljanja na Sveučilištu radi očuvanja javnog reda i mira. Uskoro su uslijedile i disciplinske mjere te je 3. studenoga 1895. godine Sveučilišni senat donio odluku o isključenju brojnih studenata sa studija, neke na dva ili više semestara, a neke zastalno. Petorica studenata – trojica pravnik i dvojica filozofa isključena su zastalno, dvojica filozofa isključena su na četiri semestra, dok su šestorica studenata – jedan student filozofije i pet studenata prava isključena na dva semestra sa Sveučilišta u Zagrebu.²¹⁵

Istog je dana Radić iz zatvora pisao svojoj Mariji:

„Mene su isti dan (téhož dne) u 12 ½ sati zatvorili (zavřeli), a drugi san se javilo (přihlásilo) stotinu mojih kolega, da i njih zatvore. Pridržali su nas 28. Druge su pustili, samo da pokažu, da nas nije bilo mnogo. (...)

Od 16. X. pa sve do danas svih nas 28 sjedi u zatvoru (vězení). Od 18. X. nismo više kod policije nego kod sudbenoga stola (u trestního soudu). Za 14 dana bit će glavna rasprava (hlavní přelíčení). Tužba (žaloba) glasi (zní): Proti Radiću i drugovom radi zločina smetanja javnoga mira (rušení veřejného pokoje) kazan 1 – 5 god (trest: 1 – 5 roků) teške tamnice (těžkého žaláře).

Medju tim ne mogu nas tako suditi (po dle) §. 65 trestního zak.) nego će nas suditi radi prestupka (po dle) §. 302 trest. zak.) i kazniti (trestati) od 1 – 6 mjeseci strogoga zatvora (tuhého vězení). Radi mene (k vůli mně) ne bi toga učinili, ali izmedju ovih 28 imade i sinova najviših državnih činovnika²¹⁶ (nejvyšších zemských (státních) úředníků).

---

²¹³ Peršić, *Kroničarski spisi*, 127-128.; Janjatović, *Stjepan Radić*, 54-58.

²¹⁴ Isto

²¹⁵ Janjatović, *Stjepan Radić*, 59-60.

²¹⁶ Radić misli na Ivana i Vladimira Franka (op. A. B.).

Osim toga, sam kralj hoće(chce), da nas blago (jemně) kazne.“²¹⁷

Četiri dana kasnije, 7. studenoga 1895. godine državni tužitelj Tomo pl. Kraljević podigao je optužnicu pred Sudbenim stolom u Zagrebu protiv 54-orice okrivljenika od kojih su 53-ojica bili optuženi kao sudionici spaljivanja mađarske zastave 16. listopada jer su time poticali neprijateljstvo prema Mađarima i „narušili javni red i mir“. Tužitelj je optužnici dodao i optužbe protiv Vladimira i Ivana Franka koji su skidanjem mađarskih zastava ispred pravoslavne crkve 14. listopada također „narušili javni red i mir.“ Jedino Vladimir nije bio optužen za spaljivanje zastave. Dotad pritvorena 28-orica ostala su u zatvoru, a 26-orica su se mogla braniti sa slobode. Sljedećeg dana optužnica je uručena studentima, a glavna rasprava vodila se 11. – 16. studenoga 1895. godine.²¹⁸

Unatoč tome što su studente branili ugledni hrvatski odvjetnici poput dr. Šime Mazzure, dr. Marijana Derenčina i dr. Ivana Ružića, dok se Radić odlučio braniti sam, obrana nije bila uspješna jer je sudsko vijeće (koje su sačinjavali predsjednik dr. Aleksandar Rakodczay,²¹⁹ votanti-vijećnici Mijo Šafarić i Slavko pl. Aratinsky²²⁰ te zapisničar Milan pl. Makanec) pogodovalo tužitelju pa tako i vlastima uporno želeći dokazati da je riječ o kriminalnom činu. Tužitelj je inzistirao na tome da se pronade idejni vođa studentske skupštine, unatoč tome što su studenti u svojim iskazima naglašavali da je to bila zajednička reakcija zbog nezadovoljstva mađarskom vladavinom. Branitelji studenata isticali su da je u Monarhiji već bilo sličnih slučajeva bacanja mađarskih zastava kao znak nezadovoljstva. Radić je već drugog dana bio isključen iz daljnjeg dijela rasprave. Zanimljivo je spomenuti da se u sudskim zapisnicima najprije navode imena i prezimena optuženika da bi u daljnjem tekstu bili navedeni kao „obtuženik“. Jedino je Radić cijelo vrijeme navođen prezimenom.²²¹

---

²¹⁷ Pismo Stjepana Radića Mariji Dvořákovoj od 3. studenog 1895. godine; Krizman, *Korespondencija Stjepana Radića*, 155-156.

²¹⁸ Janjatović, *Stjepan Radić*, 61-62., 65.

²¹⁹ Aleksandar Rakodczay (1848. – 1921.) pripadnik ugarske plemićke obitelji nastanjene u Hrvatskom zagorju. Po zanimanju pravnik, od 1874. sudac u Somboru, Baji i velikoj Kikindi, a od 1884. godine pomoćni referent pri Kraljevskom stolu u Budimpešti. Na poziv bana Héderváryja 1885. dolazi na mjesto državnog odvjetnika te sljedeće godine postaje predsjednik Stola sedmorice, od 1893. predsjednik Sudbenoga stola, od 1898. do 1905. potpredsjednik, a od 1905. do 1907. predsjednik Banskog stola. Banom postaje 1907. te se sljedeće godine povlači s banske fotelje i do 1912. godine ponovno obnaša dužnost predsjednika Stola sedmorice.; Isto, 67.;

<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=51697> (24. 9. 2017.)

²²⁰ Slavko pl. Aratinsky kasnije je bio predstojnik Odjela za pravosuđe Zemaljske vlade u Zagrebu, odvjetnik u Zagrebu, a od 1909. godine bio je vitez Reda željezne krune.; Janjatović, *Stjepan Radić*, 67.

²²¹ Isto, 66-72.

Presuda je donesena 16. studenoga 1895. godine, točno mjesec dana nakon spaljivanja zastave te je braniteljima bila pročitana u sudnici, a studentima u zatvoru jer više nisu smjeli biti u sudnici. Oslobođena su četvorica studenata jer se utvrdilo da nisu sudjelovali u spaljivanju zastave, dok je Ivan Frank oslobođen optužnice za događaje oko srpske pravoslavne crkve. Radić je, kao drugooptuženi i zbog ponavljanja kršenja javnog reda i mira tzv. priupadništva, bio kažnjen najstrože i to sa šest mjeseci strogoga zatvora. Đuro Balaško (također već osuđivani) kažnjen je s pet mjeseci, šestorica su kažnjena s četiri mjeseca (uključujući i prvooptuženog Vladimira Vidrića to su još bili: M. Dörwald, O. Hadžić, J. Šikturić te braća Ivan i Vladimir Frank),²²² 28-orica s po tri mjeseca (I. Dobžanski, A. Fabrio, D. Fabris, M. Hren, F. pl. Jakša, M. Krištof, M. Krleža, G. Knežević, M. Metelka, M. Remetin, S. Šiletić, M. Vedriš, F. Urbany, L. Karan, Ž. Bertić, S. Car-Kurjan, J. Dostal, S. Kajba, S. Korporić, J. Krnjak, R. Maričić, K. Momirović, F. Papratović, Z. Pajk, I. Stemberger, V. Tomić i K. Fibić) te četrnaestorica na dva mjeseca strogoga zatvora (J. Červar, A. Dabčević, Z. Maravić, I. Divković, J. Belavić, F. Bronzini, Ž. Hacker, A. Horvat, I. Janković, M. Heimrl, F. Poljak, V. Špiler, F. Kalabar te 20. studenoga i Z. Vukelić). Zahtjev odvjetnika Ružića da se studenti puste do pravomoćnosti osude, sud je odbio te su uskoro bili prebačeni u zatvor u Bjelovaru. U presudi nije naznačeno da je Radić pokretač prosvjeda te je osuđenicima kao olakotna okolnost uzeto priznanje čina.²²³

Kao što je već spomenuto, brojni su studenti izgubili pravo nastavka studija u Zagrebu i Pešti, no najgore je prošao Radić koji je nakon gubitka prava studiranja u Zagrebu, a potom i austrijskom dijelu, sada izgubio i pravo studiranja u ugarskom dijelu Monarhije te je studij morao nastaviti u inozemstvu.²²⁴

---

²²² Tihana Luetić (prema *Hrvatski đaci pred sudom*, 9-10.) navodi da se „Ivan Frank teretio da je 14. listopada u Ilici pred srpskom pravoslavnom crkvenom općinom prilikom nereda pozvao svjetinu na otpor protiv redara te da je tom prilikom kamenjem gađao srpsku pravoslavnu općinu te je time počinio prijestup protiv javnog reda i mira i prekršaj odštete tuđega vlasništva, oboje kažnjivo po 302. čl. k. z. Njega se, osim toga teretilo da je istog dana s Vladimirom Frankom i nekoliko kolega koje nije bilo moguće identificirati na Trgu Franje Josipa I. organizirao skupljanje studentske mladeži kako bi sa slavluka skinuli ugarsku zastavu, što im nije pošlo za rukom. I oni su tim činom „uznastojali zavesti stanovnike državne, jedne proti drugim, na razdore neprijateljske“, te time počinili prijestup kažnjiv po čl. 302. k. z.“; Luetić, *Studenti Sveučilišta u Zagrebu*, 206. (bilješka 868)

²²³ Janjatović, *Stjepan Radić*, 72-75.

²²⁴ Isto, 75.

Kojim putem krenuti? Nastavak studija u Pragu

Dio studenata otišao je na studij u Prag po savjetu svog „idejnog vođe“ Stjepana Radića čija je kazna u bjelovarskoj kaznionici najdulje trajala. Razloge nastavka studija u Pragu možemo opet povezati sa slavenskom uzajamnošću i Česima kao „učiteljima“ kako Radić piše Šimi Mazzuri iz bjelovarskog zatvora: „Moje je mnijenje da im svima valja iti u Prag. Prag, dotično Česi bit će još dugo nama Hrvatima učitelji u svem, a ponajpače u politici i državopravnoj, gdje valja dobro razlikovati cilj od sredstva i u narodnosnoj, gdje se valja kaniti uzrujavanja i „oduševljenja“ i primiti se drobnoga rada na temelju sigurnih statističkih dana. Znam, da će Hrvat u Českoj ako i raširi ili bolje „prodube“ svoj djelokrug misli ostati malim čovjekom i da će mu valjati pogledati u veliku gospodarstvenu i socijalnu školu rusku, u parlamenat i upravu englesku ili barem francusku da duboke misli imadu i široki djelokrug, ali ipak držim, da je svaki prijelaz mimo Praga prenegao.“²²⁵ Čak je i *Obzor* pozivao na nastavak studija u Pragu, radije nego u Beču ili Grazu.²²⁶

Prva grupa hrvatskih studenata izbačenih sa Sveučilišta u Zagrebu stigla je u Prag već 1895. godine: filozofi Milan Šarić, Andrija Kaparović i Marko Ivančić, kemičar Ivan Božičević te pravnici Jakov Bertić i Antun Vidnjević. U Pragu se ustrojio odbor za pomoć pridošlim studentima pod pokroviteljstvom praškog gradonačelnika Jana Podlipnýja, dok je predsjednik odbora bio student medicine Vladimir Skočić koji je nastojao osigurati financijsku pomoć svojim kolegama. Praški hrvatski studenti objavljivali su pozive za pomoć i u češkom tisku. Međutim, bez većeg uspjeha.²²⁷ Radić je bio upućen u sve što se događa te informirao Šimu Mazzuru²²⁸ o studentima koji su tek trebali izaći iz zatvora te nastaviti studij: „Dokora će izaći i Bertić, o kom Vam već pisah i Poljak, koji je u svem Bertiću ravan, samo što je još marljiviji i – siromašniji, ali čini se i manje darovit. Zato je vrlo pronicav.

To su (Bertić, Šilentić, Knežević, Fabris i Poljak) siromašni „protestanti“ (jer su protestirali/prosvjedovali protiv Hédervárya, op. A. B.), koji zaslužuju – po mom skromnom mnijenju – da im se – uz Bertića i Šarića – osigura način, da svrše nauke.“²²⁹

---

²²⁵ Pismo Stjepana Radića Šimi Mazzuri od 19. 2. 1896. godine iz Bjelovara; Krizman, *Korespondencija Stjepana Radića*, 173.; Agičić, *Hrvatsko-češki odnosi*, 136.

²²⁶ Isto

²²⁷ Isto

²²⁸ Dr. Šime Mazzura bio je na čelu odbora za pomoć studentima izbačenim sa Sveučilišta u Zagrebu (op. A. B.).

²²⁹ Pismo Stjepana Radića Šimi Mazzuri od 19. 2. 1896. godine iz Bjelovara; Krizman, *Korespondencija Stjepana Radića*, 173.

To se i ostvarilo u proljeće iste godine. Pristigli su novi studenti, „protestanti“: Ivo Dobžanski, Milan Metelka i Stjepan Šilentić na filozofski, a Bogdan Barbot, Živan Bertić, Milan Heimrl, Svetimir Korporić, Franjo Poljak i Josip Šikutrić na pravni fakultet. Ova te prva navedena grupa studenata činila je jezgru oko koje su se okupljali ostali hrvatski, a kasnije i slovenski i srpski studenti te su aktivno djelovali na izdavanju časopisa *Hrvatska Misao* te kasnije, nakon što je navedeni ukinut, na drugom časopisu *Novo Doba*.²³⁰

Većina studenata pristiglih sa zagrebačkog sveučilišta živjela je u istom dijelu grada (Vinohrady). Tako Svetimir Korporić piše Stjepanu Radiću o putu do Praga te o stanu: „Put je bio jednoličan, tek ogromne tražbine željezničkih činovnika doniele su malo promjene, dakako neugodne. Ja sam za put potrošio 25 for., ni više, ni manje, za upis pak i naukovinu slovom 30 for. 25 nč. Ukupno sam potrošio preko 60 for., ne plativši još ni stana. – Stan, t. j. sobu imam elegantnu, u drugom spratu, s dva velika prozora na ulicu, posebnim ulazom, četiri stolca i Milanom Heimrlom (u istoj kući s Živkom). Gotovo svi Hrvati stanujemo u toj četvrti. Heimrl nas je jučer nabrojio 17. Danas su došli s Mazzurom: Šikutrić i Metelka.“²³¹ Oni koji su kasnije pristigli, također su nastojali pronaći stan u blizini drugih kolega. Primjerice, poput Dragana Šašela koji moli Hlaváčka da mu se nađe „što jevtiniji stan ne predaleko od Vas drugih, ja sam sa svakim zadovoljan samo da bude zdrav i da ne bude odviše stjenica.“²³²

Predavanja su pohađali više ili manje redovito, ali su se redovito sastajali u kavani „Slavija“ u kojoj su raspravljali o budućim planovima.²³³ Tako Svetimir Korporić piše Radiću: „Jučer smo u kavani Slaviji govorili Heimrl i ja s Hlavačkom.“²³⁴

---

²³⁰ Agičić, *Hrvatsko-češki odnosi*, 137.

²³¹ Pismo Svetimira Korporića Stjepanu Radiću od 16. 4. 1896. godine iz Praga; Krizman, *Korespondencija Stjepana Radića*, 184.

²³² Agičić, *Hrvatsko-češki odnosi*, 137.

²³³ Isto

²³⁴ Pismo Svetimira Korporića Stjepanu Radiću od 16. 4. 1896. godine iz Praga; Krizman, *Korespondencija Stjepana Radića*, 184.

Slika 4. Kavarna Slavija u kojoj su se okupljali hrvatski studenti²³⁵

Naravno, prvi dojmovi o „zlatnom velegradu“ bili su različiti jednako kao i studiranje u Pragu, tj. shvaćanje novih obaveza. Dok su jedni pili po kavanama i izvlačili se od obaveza s opravdanjem da ne znaju i ne razumiju jezik, drugi su ozbiljno studirali, naučili jezik i završili fakultet, pokrenuli dva časopisa i bili aktivni u društvu „Slavija“: „Jakov Bertić priznaje mi, da u početku nisu ništa radili, većinom su se kod Skočića i Mazzure kartali. Kartati da se je u Pragu naučio, npr. Bato. Nu sad se je razišao s Kaparovićem stanuje sam, u kući govori češki, uči marljivo Instituce i t d. Mnogo opći s Hrvatima Velvarski, jer rodom iz Bosne, pokrokař (češ. naprednjak, op. A. B.), jedan od pokrokařskih epigona, prazan frauzer (jednakost, emancipacija žena etc.) Naši mnogo u kavani i biljare što Hlavačka kod Dobžanskoga silno ljuti. Dobžanski uči privatno francuski, u Pragu ostaje još ov semestar. Bertić, Heimrl i ja dijelimo Narodne listy. Pražkinje mi se ne mile.“²³⁶ Tako, primjerice, Živan Bertić piše Stjepanu Radiću: „I tako jednako – a amo su bukveši svi redom, kojima je zaista glavni posao ići po kavanama, a sve drugo tek nuzgredno.“, a piše i o Marku Ivančiću: „Ivančić nam je Hrvatom gadnu ljagu ostavio, koja ne vjerujem, da će se moći isprati. Ovdje su ga ljudi upoznali kao prostu varalicu. Gospoja Maruša mi danas pripovijedala, da joj je najviše žao, što ga njezin čovjek upoznao, jer se boji, da bi mogao o svima zlo misliti. Nju je varao i prenemagao se dugo vremena. Demisorija nije mogao dobiti iz Zagreba, jer nije lanjske godine drugi semestar ni bio upisan na univerzi. Otišao je iz Praga, a ostavio dugova u nekolikim gostionama i kavani djačkoj. Do dva sata poslije po noći nije nigda išao kući, a da uzmogne terati kera, varao je i Marušu i češke djake. Sad se istom koješta čuje o njemu od čeških djaka. Vele, da se tužio pred njima, da nema ni

²³⁵ <http://www.janosik.cz/reference/kavarna-slavia/>; www.prazskypatriot.cz (19. 4. 2016.)

²³⁶ Pismo Svetimira Korporića Stjepanu Radiću od 16. 4. 1896. godine iz Praga; Krizman, *Korespondencija Stjepana Radića*, 184-185.

košulje ni gaća, nego da mu dadu, ako imadu. Novaca je kupio kao prošnjak. Ta ima takih stvari, kojih čovjek vjerovati ne može! Sramota, da moramo pocrveniti, kad se o njemu pripovijeda!“²³⁷

Neki uopće nisu boravili u Pragu tijekom studija radi financijskih razloga. Samo su se upisali, a onda se vratili kući. Umjesto njih upisivali su ih njihove kolege, uzimali su potvrde o upisanim semestrima te plaćali školarine (ovi bi im novac slali od kuće, op. A. B.). Često je to radio Radićev prijatelj Hlaváček i mnogo im pomagao.²³⁸ Radić je kolege iz Hrvatske uputio na svog praškog prijatelja te je Hlaváček većini njih postao dobar prijatelj, upisivao ih u semestre ili nabavljao knjige ako je bilo potrebno. U toj mjeri su se sprijateljili da je postao glavni urednik časopisa *Hrvatska Misao* koji je izlazio 1897. godine, no o tome više u sljedećem poglavlju. Većina ih je s njim ostala u prijateljskim odnosima i nakon odlaska iz Praga o čemu svjedoči brojna Hlaváčekova korespondencija. Hrvatski studenti iz Praga javljali su Radiću kako su upoznali Hlaváčeka, kako im se „vrlo sviđa samo mora da je siromašak jako bolestan, jer vrlo slabo izgleda.“²³⁹

Ovdje ćemo navesti neke molbe u pismima Hlaváčeku, primjerice Heimrl mu 1897. godine piše: „Ja imam samo tri semestra, a sad bih se upisao u četvrti. Nema kataloga pri ruci, da Vam javim koje predmete da upišete u indeks i potom u nationale, pak Vam zato evo javljam i molim Vas, da mi vi to napišete (eventualno Poljak): po prilici sve što treba u prvom semestru i to: kanoničko pravo, Austrijska povijest. Dějiný všeobecné práva ne trebam jer sam ih već slušao, isto tako i rimsko pravo. Uopće učinite molim Vas tako, da budem bez zaprijetka mogao polagati u märzu državni ispit.“²⁴⁰

Iste godine (datum nije označen, op. A. B.) piše mu i Svetimir Korporić:

„Molim Te liepo, javi mi odmah:

Da li sam zapisan na univerzu.

Ako nisam: Uzmi u dekanatu pravničkom moj indeks i zapiši me, a meni javi odmah koliko vynašejí kolejně (školarine). Predmete upiši za sedmi semestar – I. semestar IV. godine.“²⁴¹ kao i 4. listopada 1897. godine iz Hlebina: „Što se upisa tiče, odi molim te u pravnički dekanat, gdje ćeš naći moj Indeks, pa me upiši Ti ili Bertić. Ako nema ondje

---

²³⁷ Agičić, *Hrvatsko-češki odnosi*, 137-138.; Pismo Živana Bertića Stjepanu Radiću iz 1896. godine (nije zapisan datum) iz Praga; Krizman, *Korespondencija Stjepana Radića*, 236-237.

²³⁸ Isto, 138.

²³⁹ Pismo Milana Krištofa Stjepanu Radiću od 22. 4. 1896. godine iz Praga; Krizman, *Korespondencija Stjepana Radića*, 185.

²⁴⁰ Pismo Milana Krištofa Františku Hlaváčeku od 19. 9. 1897. godine iz Mosti; Agičić, *Dragi Franta!*, 68.

²⁴¹ Pismo Svetimira Korporića Františku Hlaváčeku oko 1897. godine (bez mjesta i datuma); Isto, 100.

Indexa, piši smjesta Dostalu (Ja ne znam, gdje je) neka Ti šalje moj Indeks. Sav trošak ću ja sa zahvalnošću vratiti. Predmete upiši one, što se slušaju u I. semestru IV. godine. Ako nema u kasi novaca, upiši me provizorno, a meni odmah javi, koliko iznaša školarina, da Ti ju mogu slati. Molim te kao Boga, daj mi to obavi, jer inače gubim celu godinu, što bi bilo strašno.“²⁴²

O prvim dojmovima ponovno najviše možemo saznati iz pisama studenata „Milom Stjepku ili batjuški/baćuški!“ (Stjepanu Radiću, op. A. B.) ovisno o tome kako ga je tko oslovljavao. Tako mu Ivo Dobžanski piše kako je sa sobom u Prag poveo i svoju sestru te je namjestio u jedan institut, kako je pohodio hrvatski konzulat, upoznao Hlaváček te je sve istina što je o njemu Radić govorio. Trebao bi slušati Masarykova predavanja, a Prag tj. „grad kao takav svidja mi se, nu ne tako kao Zagreb, – a što se ostaloga tiče, to mislim da ću poslije moći da dokažem da nije sve ružičasto, kako si ti to običavao prikazivati.“ te je izrazio sumnju u iskrenu ljubav gospođe Maruše Pavle Neureutterove prema Hrvatima i njihovoj stvari: „Ja sumnjam da gdj. N. imade toliko upravo ljubavi za Hrvate i njihovu stvar – nego smatram to – sve – njezinim športom – nu bože sačuvaj da ja imam nešto protiv njoj – čast!“²⁴³

Bertić je isticao ljubaznost Pražana te nadahnut idejom slavenske uzajamnosti govori o tome kako je Česi osjećaju te kako je sretan što svugdje čuje češki, a ne njemački kako su mu govorili u Zagrebu. U Zagrebu su svi natpisi bili dvojezični, i na hrvatskom i na njemačkom. Donosi jednu zgodu kada je tražio zgradu sveučilišta pa priupitao jednog obrtnika koji je, čuvši odakle je Bertić, rekao: „O, mi se volimo!“²⁴⁴

Milan Krištof piše Radiću kako je „U ovo doba što sam u Pragu, doživio sam mnogo novih dojmova, koji će mi za uvijek ostati u pameti: ponajprije sam grad, industrijalno i intelektualno napredniji život, uza sve to, velika prijaznost i jednostavnost Čehâ i Čehinjâ.“²⁴⁵

---

²⁴² Pismo Svetimira Korporića Františku Hlaváčeku od 4. 10. 1897. godine iz Hlebina; Agičić, *Dragi Franta!*, 106.

²⁴³ Pismo Ivana Dobžanskog Stjepanu Radiću od 16. 3. 1896. godine iz Praga; Krizman, *Korespondencija Stjepana Radića*, 174-175.

²⁴⁴ Agičić, *Hrvatsko-češki odnosi*, 139.

²⁴⁵ Pismo Milana Krištofa Stjepanu Radiću od 22. 4. 1896. godine iz Praga; Krizman, *Korespondencija Stjepana Radića*, 185.

Hrvatsko-slovenski klub

Svih 20 hrvatskih studenata koji su tada bili u Pragu, upisalo se u studentsko društvo „Slavija“ u sklopu kojeg je krajem svibnja 1896. godine osnovan Hrvatsko-slovenski klub na čelu s predsjednikom Lavom Mazzurom, zamjenikom Dragutinom Švajgerom, dok su članovi odbora bili: Ivan Hribar, Živan Bertić, Ivo Dobžanski i Andrija Kaparović.²⁴⁶ Krištof o tome piše Radiću: „Ovdje smo sada: Bertić, Dobžanski, Heimrl, Korporić, Šiletić, Šikturić, Dostal, Metelka i ja od mučenika, a ostali su: Šarić, Barbot, Vidnjević, Mazzura, Jak. Bertić, Božičević, Skočić, Katz, Kondrat itd. Ima nas Hrvata oko dvadeset. (...) Htjeli su naši (još prije nego što smo mi došli), da se utemelji hrv. akad. društvo, nu nije dozvoljeno. (...) Svi smo se zapisali u Slaviju, gdje čitamo novine, i dolazimo u bliži dodir s Česima.“²⁴⁷

O Hrvatsko-slovenskom klubu Radiću piše Svetimir Korporić: „Ovdje u Pragu klub hrvatsko-slovenski upravo kipi bujnim životom. Predsjednik je Mazzura, tajnik Hribar, blagajnik Bertić Živko, arkivar Barbot. Prvi odbor je demisioniro, a ovaj novi sastavljaju trojica iz staroga odbora, na novo izabrana. Samo na mjesto Dobžanskoga izabran bi Barbot. I tako je kriza sretno riješena.“²⁴⁸ Taj klub organizirao je brojne aktivnosti, počevši od protesta protiv sudjelovanja Hrvatske na Milenijskoj izložbi u Budimpešti 1896. godine. Naime, izložba je organizirana u znak proslave tisućgodišnjice postojanja Zemalja Krune Sv. Stjepana te su oni protestirali jer nisu htjeli da se Hrvatska smatra mađarskom zemljom. Prihvaćena je i rezolucija u kojoj se izražava i slaganje s ostalim studentskim protestima (protestirali su i hrvatski studenti u drugim gradovima Austro-Ugarske, ne samo u Pragu, op. A. B.). Živan Bertić napisao je opširno izvješće s tog skupa za *Hrvatsku domovinu*, ali je uredništvo, u strahu od zaplijene, moralo skratiti tekst. Bertić je održao govor na skupu, po riječima Svetimira Korporića u pismu Radiću, poprilično loše jer nije istaknuo glavne probleme tj. glavni razlog prosvjeda: „Kako si valjda čitao, bila je 10^{og} sveslavenstva protest – skupština protiv milenija. Za Hrvate je govorio Živko, prilično zlo. Izabrali ga govornikom oni od Hrvata, što se sastaju kod gostioničara Kratoška. Živko je najglavnije operirao historijom, a izostavio je g. 1527. i 1712. Rekao je, da je nagodba od 1868. nagradom za to, što smo 1848. spasili Habsburge, o 48^{oj} je govorio tako, da je samo morao utvrditi općenito mišljenje, da smo bili tek austrijske sluge i ništa drugo. O Rieci

²⁴⁶ Agičić, *Hrvatsko-češki odnosi*, 139.

²⁴⁷ Pismo Milana Krištofa Stjepanu Radiću od 22. 4. 1896. godine iz Praga; Krizman, *Korespondencija Stjepana Radića*, 185.

²⁴⁸ Pismo Svetimira Korporića Stjepanu Radiću od 22. 6. 1896. godine iz Praga; Isto, 200.

nije ni govorio. O Madžarima u opće vrlo malo, tek da ih je u zajedničkom saboru 400 proti 40 Hrvata i to da su Hrvati morali dati za hrvatski udio 300.000 for., i da se je izložba proglasila zajedničkim poslom za koji će Hrvatska morati dati quotni prinos (rekao je krivo 55%). Reko je još i to, da nagodba nam daje malo i napomenuo, koje su autonomne, koje zajedničke stvari. Iz svega se ipak nije nikako dalo razabrati, za što smo mi upravo proti mileniju.“²⁴⁹

Sljedeća aktivnost bila je obljetnica stote godine rođenja Antuna Mihanovića, autora *Lijepa naše*. Među sudionicima bili su i Maruša Neureutterova, novinar Ignát Hořica te gotovo svi Hrvati koji su tada živjeli u Pragu. Pozdravni govor izrekao je predsjednik Hrvatsko-slovenskog kuba, Lav Mazzura, nakon čega se odvio zabavni program „uz tamburicu“ te je gostima dijeljena Preradovićeve pjesma „Pčele slavjanske“, prevedena na češki. Zahvaljujući djelatnosti ovog kluba, studenti su dobivali neke hrvatske novine, poput *Hrvatske domovine*, *Obzora* i *Prosvjete*, a nabavljali su i neke slovenske novine.²⁵⁰

Studentsko društvo „Slavija“ pozivalo je hrvatske maturante da nastave školovanje u Pragu, a na ljeto 1896. godine u Osijeku su se okupili hrvatski studenti koji studiraju u različitim gradovima kako bi dogovorili suradnju s ostalim slavenskim studentskim organizacijama, no službeni sastanak nije održan zbog zabrane redarstva.²⁵¹

U Pragu su hrvatski studenti 18. travnja 1898. godine svečano proslavili 50-godišnjicu proglašenja hrvatskog jezika službenim u Hrvatskoj, pod pokroviteljstvom Vjekoslava Spinčića te je ostvareni prihod trebao ići u fond Družbe sv. Ćirila i Metoda. Proslava se trebala odviti godinu dana ranije, ali je odgođena zbog izvanrednog stanja. Odvila se u velikoj dvorani Narodnog doma u Kraljevim Vinogradima (Královské Vinohrady) u Pragu. Dvorana je bila popunjena te su prisustvovali svi hrvatski studenti u Pragu. Osim Vjekoslava Spinčića i Franje Potočnjaka, nitko drugi iz Hrvatske nije prisustvovao. Pristigli su brojni brzojavi uključujući i Strossmayerov koji je pohvalio takav događaj. Organizatori proslave priredili su i izdali posebnu dvojezičnu hrvatsko-češku *Spomen knjigu u proslavu 50-godišnjeg jubileja hrvatskog državnog jezika* u kojoj je objavljena i prigodna pjesma Silvija Strahimira Kranjčevića te Preradovićeve pjesma *Rodu o jeziku* i na hrvatskom i u prijevodu na češki.²⁵²

---

²⁴⁹ Pismo Svetimira Korporića Stjepanu Radiću od 13. 5. 1896. godine iz Praga; Krizman, *Korespondencija Stjepana Radića*, 189.

²⁵⁰ Agičić, *Hrvatsko-češki odnosi*, 141.

²⁵¹ Isto

²⁵² Isto, 156-159.

Hrvatska Misao i Novo Doba

No ova je generacija hrvatskih studenata najpoznatija upravo po izdavačkoj djelatnosti, točnije rečeno po izdavanju dvaju časopisa, *Hrvatske Misli* i *Novog Doba*.

U proljeće 1896. godine hrvatski su studenti započeli dogovore o pokretanju lista koji bi izdali najkasnije početkom 1897. godine. Konačno, početkom listopada održan je sastanak grupe od dvadesetak studenata na kojem se odlučivalo o usmjerenosti tj. o koncepciji budućeg časopisa. Izdvojile su se dvije struje. Prva, predvođena Milanom Šarićem i Ivanom Lorkovićem koja je predlagala da to bude literarni časopis u kojem će se o politici samo diskutirati, te druga koja se naklonila mišljenju Stjepana Radića, da se časopis treba baviti društveno-političkim temama pa čak i postaviti temelje novoj političkoj stranci. Shodno tome, u prosincu iste godine u hrvatskom je novinstvu izašao proglas Stjepana Radića pod naslovom „Hrvatska Misao“ u kojem su objašnjeni razlozi pokretanja časopisa. Proglas su potpisali Vladimir Skočić, Milan Metelka i Franjo Poljak.²⁵³ Radić je o tome pisao i svojoj voljenoj: „Jučer sam sastavio proglas (provolání) za novi list „Hrvatska misao“. Sutra ću ga razaslati glavnim pokretačima (vůdcům hnutí), a kad mi svi pošlju svoje opaske (zámětky) dat ću ga štampati i rasposlat ću ga u kojoj stotini primjeraka (eksemplárů).“²⁵⁴

U listu su trebale biti zastupljene različite teme, počevši od gospodarstva, filozofije, literature i kritike te naravno politike u čijem se objašnjenju očituje Masarykova ideja „sitnog rada“. Časopis će nastojati i približiti hrvatsku naprednu mladež puku.²⁵⁵

Kao mjesto izlaženja odabran je Prag jer u tadašnjem Zagrebu takav list nije mogao izlaziti (iz političkih razloga: Héderváry, op. A. B.) kao ni u Beču i Grazu, dok je Prag „idealno za tu stvar jer bi bilo moguće pridobiti Čehe za našu stvar“, a časopis će se tiskati neovisno o tome kako će se studentima svidjeti ideja izlaženja tog lista. Prvi broj pojavio se 10. siječnja 1897. godine s podnaslovom „List za književnost, politiku i pitanja socijalna“ bez ikakve naznake da je riječ o studentskom glasilu. U prvom broju praškog časopisa izašao je programatski članak pod naslovom „Što hoćemo?“. Članak je nepotpisan, ali najvjerojatnije je njegov autor bio Stjepan Radić. Radić u Proglasu kritizira mađaronsku vladu i povijesno pravo, ističe državno pravo i hrvatsko-srpsko jedinstvo:

²⁵³ Agičić, *Hrvatsko-češki odnosi*, 141-142.

²⁵⁴ Pismo Stjepana Radića Mariji Dvořakovej iz 1896. godine (nema datuma ni mjesta); Krizman, *Korespondencija Stjepana Radića*, 235.

²⁵⁵ Agičić, *Hrvatsko-češki odnosi*, 142.

„Hrvati i Srbi, dakle jedan su narod. Jezgrom tomu narodu upravo su najniži slojevi, kojih se mi danas samo za stolom sjećamo. Danas je hrvatska mladež puna romantizma, danas ona još pjeva u boj, u boj! gdje s najvećim zanosom izgovara nek Turčin zna kako mremo mi! – a mi hoćemo da ta mladež počne realno misliti, da razabere da je narodu već do nokata dogorjelo, da narod već očajava, da propada moralno, umire materijalno. Dakle, mjesto oduševljenih zdravica, brzojava, pouzdanica i izjava, mi hoćemo promišljen rad na polju gospodarskom, prosvjetnom i političkom. (...)“²⁵⁶ što je vjerojatno bilo pod utjecajem ideje čehoslovakizma koja je tada bila aktualna u Pragu, odnosno o čehoslovačkom jedinstvu.²⁵⁷

Cilj časopisa jest da mladež „upozna da ga škola ne pripravlja dovoljno za život, ali da mu ono što mu škola ne daje, ne može dati ni stranački dogmatizam, ni moderni pesimizam, ni mamelučki egoizam. Školsku naobrazbu valja popuniti domaćom, ali sustavno...“ te „Mjesto pouzdanja u druge, hoćemo da se mladež uzda u se. Mjesto političkog maštanja i pjesničke dangube, hoćemo političku naobrazbu i realan rad. Mjesto da brojimo potpise, hoćemo da vidimo ljude.“²⁵⁸

Hrvatska Misao u hrvatskom je tisku uglavnom dobro prihvaćena. Primjerice, *Obzor* navodi kako je hrvatskim studentima bio potreban jedan takav list, dok *Hrvatska domovina* ističe pokretanje lista kao značajan i znamenit čin. Naravno, frankovačko *Hrvatsko pravo* bilo je protiv izlaženja jednog takvog časopisa u kojem se „navija za i promovira srbstvo i slavenstvo“ te su pokrenuli aktivnu kampanju protiv njega donoseći apel studenta iz Praga Andrije Kaparovića o nezadovoljstvu tim listom dok je anonimni uvodničar istih novina suradnike *Hrvatske Misli* nazvao „odrodom.“ Suprotno frankovcima, *Hrvatska* je *Misao* u Češkoj uglavnom dobro primljena. *Rozhledy* i Masarykovo *Naše Doba* pohvalili su njegovo pokretanje, dok su mladočeške novine ili prešutjele njezino izlaženje ili su donijele pogrešne informacije.²⁵⁹

U uredništvu *Hrvatske Misli* bili su Živan Bertić, Milan Heimrl, Svetimir Korporić, Franjo Poljak i Milan Šarić, a glavni i odgovorni urednik i izdavač lista bio je František Hlaváček. S obzirom na to da je František Hlaváček bio glavni urednik i izdavač ovog lista, većina njegove hrvatske korespondencije s hrvatskim studentima (jer postoji i češka, op. A. B.) odnosi se na dopisivanje oko članaka za časopis. Neki od studenata u pismima

²⁵⁶ *Hrvatska Misao*, „Što hoćemo?“ 1-4.

²⁵⁷ Agičić, *Hrvatsko-češki odnosi*, 147.

²⁵⁸ *Hrvatska Misao*, „Što hoćemo?“ 1-4.

²⁵⁹ Agičić, *Hrvatsko-češki odnosi*, 143-146.

poneke riječi pišu na češkom, a pojedinci polovicu pisma na hrvatskom, a polovicu na češkom jeziku.

Radićevo ime nije bilo u impresumu, unatoč tome što je bio pravi pokretač aktivnosti praške grupe studenata, što je objavio proglas za časopis te programatski članak „Što hoćemo?“ u prvom broju te tome što se djelovanje časopisa usmjerilo po njegovoj želji. U vremenu kada je časopis počeo izlaziti, Radić se nalazio u Parizu. Izašlo je ukupno sedam svezaka ovog časopisa, a posljednji je izašao kao dvobroj 7-8 10. srpnja 1897. godine s pozivom na pretplatu te porukom kako će i dalje izlaziti. Pretplata je bila jedan od glavnih izvora financiranja časopisa, a računalo se i na dobrovoljne priloge pristaša omladinskog pokreta. Naklada je bila do 2000 primjeraka, što je za ondašnje prilike bilo mnogo, dok je samih čeških pretplatnika bilo jako malo, a tekstova na češkom nije bilo. Vlasti u Hrvatskoj nisu mogle spriječiti izlaženje časopisa u Pragu, ali kako bi osujetili njihov rad, zabranile su dopremanje *Hrvatske Misli* u Hrvatsku.²⁶⁰

Suradnici na časopisu bili su i srpski studenti te se raspravljalo i mogućoj promjeni naziva iz *Hrvatske* u *Narodnu Misao* što na kraju nije postignuto. Jedan od zagovornika te promjene bio je i Ivan Lorković koji piše Hlaváčeku: „Što se tiče naslova „Hrv. Mis.“ to ja vidim, da bi bilo opravdano, da se izmijeni s „Nar. Mis.“ Ali uvjeravam Vas, da bi našoj stvari ovdje, gdje spor srpskohrv. postoji, vrlo mnogo koristilo, kad bi se, bar za neko vrijeme, pod naslovom „H. M.“ čitali članci Srba iz Beograda. Ja sam uvjeren da bi Hrvati „naše dlake“ rado pisali u „Srpsku Misao.“²⁶¹

Unatoč zabrani, praški pokret odjeknuo je i među srednjoškolskom populacijom, pogotovo u Karlovcu, gdje je glavni posrednik praškog studentskog pokreta među rakovačkim gimnazijalcima bio Petar Skok koji je primao *Hrvatsku Misao* i trebao ubirati pretplatu, te je dalje slati Draganu Šašelu. Čitanje *Hrvatske Misli* nije bilo po volji profesorima pa je Skok upao u neprilike pod prijetnjom izbacivanja iz škole. Izvukao se obranom da je navedeni časopis primao njegov stanodavac, a ne on. No, pionir u širenju ovih ideja bio je Dragan Šašel koji je u Karlovcu propagirao Čehe i češku kulturu te Masaryka. Uz *Hrvatsku Misao*, ranije je Skoku i drugim karlovačkim đacima slao Masarykove knjige te listove *Čas* i *Rozhledy*.²⁶²

---

²⁶⁰ Agičić, *Hrvatsko-češki odnosi*, 147.

²⁶¹ Pismo Ivana Lorkovića Františku Hlaváčeku od 8. 10. 1897. godine iz Zagreba; Agičić, *Dragi Franta!*, 133.

²⁶² Agičić, *Hrvatsko-češki odnosi*, 151.

Potporu praškim kolegama dale su i kolege u Zagrebu koje su u znak potpore *Hrvatskoj Misli* izdale almanah *Narodna Misao*. Kao izdavači potpisani su Jovo Banjanin, Ivan Lorković, Dušan Mangjer, Lav Mazzura i Svetozar Pribičević. Istaknuta je ideja hrvatsko-srpskog jedinstva, a dio potpisnika almanaha pisao je i za *Hrvatsku Misao*. Sam almanah nije bio „raspačan“ u velikom broju primjeraka niti je imao veliki utjecaj. *Hrvatska* ga je *Misao*, naravno, pohvalila uz zamjerku da je autorima uzor njemačko i talijansko jedinstvo, dok ga je *Hrvatsko pravo* oštro iskritiziralo.²⁶³

Hrvatska Misao tematizirala je različita područja, primjerice češku političku scenu, a autori su pisali kritike o modernoj češkoj književnosti. Radić je u njoj pisao o emancipaciji žena te su pozivali hrvatske đake da nastave školovanje u Pragu. Nije poželjno ići na studij u Zagreb zbog loše političke situacije i „bolesnog društva“, kao ni u Beč ili Graz. Poznato sveučilište u Beču u svoje kolo ne prima Slavene, a zatim ni Hrvate, dok u Grazu ne postoji „nikakvo osobito sveučilište“. Preporuka je jedino da neko vrijeme provedu u Krakovu ili Lavovu i tamo se upoznaju s poljskim stvarima.²⁶⁴

Nakon zabrane o zaprimanju lista *Hrvatska Misao* u Hrvatsku, hrvatski su studenti odlučili pokrenuti novi list u suradnji sa svojim praškim slovenskim i srpskim kolegama. 28. i 29. srpnja 1897. godine u Zagrebu je održan sastanak na kojem je odlučeno da naslov lista treba odrediti redakcija u Pragu, ovisno o okolnostima. Za vlasnike lista određeni su Milan Heimrl, Svetimir Korporić, Milan Šarić, Franjo Poljak, Živan Bertić, Ivan Lorković, Vladimir Reisner, Vladimir Jelovšek, Jovo Banjanin i Svetozar Pribičević. O sastanku piše Franjo Poljak Hlaváčeku. Navodi imena vlasnika časopisa, raspravu o hrvatsko-srpskom sporu te navodi o čemu će se sve pisati: „Sastanak je trajao 28. i 29. prošlog mjeseca u „Streljani“ od jedno 3 do 7 sati popodne. (...) U novije doba kao da se Srbi ustručavaju [prekriženo boje] biti vlasnici. Tako bar čujem nešto od Lorkovića. A ispušteni su npr. Stipa i Krištof, koji bi svakako imali biti vlasnici. (...) Srbi će učiniti svoje, da steknu srpskih pretplatnika. – List će se povećati prema potrebi i okolnostima. (...)“

Korporić je obećao, da će pisati o ustavnosti, državi, politici itd. Lorković će pisati o djacima. Šarić će o pojedinim piscima. Dežman će pisati ocjene novih djela. Ja ću napisati, kad se riješim državnog ispita, izvješće o knjizi Murakóz i uopće o Medjumurju. Bertić će opet pokušati o pučkom mišljenju. Heimrl prema okolnostima. Reisner je obećao, da će si uzeti ovaj thema: u kojem su razmjeru naše potrebe, da idu djaci na praktične,

²⁶³ Agičić, *Hrvatsko-češki odnosi*, 148.

²⁶⁴ Isto, 151.

gospodarske studije sa faktičnim polaskom ovih škola; kakav kontingent većinom ide; koliko procenata tudjinaca u ovim zvanjima, ako ih prisposobimo s drugim, poimence činovničkim itd? Jelovšek će uzeti: kakovi su dohotci u ovim zvanjima; kakovi ljudi od hrv. vlade uživaju potporu, kamo ih vlada šalje i sve ljepše intimnosti, koje može Jelovšek kao sin nadzornikov lahko saznati. Banjanin je obećao [prekriženo: nacrt] pogled na savremenu srpsku literaturu. Ako još pribrojimo Tvoju radnju o agrarnom pitanju i narodnosti, Masarykovu o češkim preporoditeljima (?) i Švagerovu o slovenskim posujimicama (i Šalda?). (...)“²⁶⁵

Potkraj 1897. godine trebao se pojaviti prvi broj *Novog Doba* (kako je odlučeno da će se časopis zvati), s podnaslovom „List sjedinjene hrvatske, srpske i slovenačke omladine, za književnost, politiku i socijalna pitanja.“ Ivan Lorković nije bio zadovoljan tim naslovom o čemu piše Hlaváčeku da za neke ljude povezivanje tih triju naroda znači „isto što i mutiti“ te je još uvijek prerano za takve poteze.²⁶⁶ Prvi broj *Novog Doba* izašao je u prosincu 1897. godine. Prilozi su objavljivani na hrvatskom, srpskom i slovenskom jeziku, ali ne i na ćirilici zbog nedostatka ćirilčnih slova u praškim tiskarama. Urednik i izdavač časopisa bio je Vicko Iljadica Grbešić iz Šibenika. Izašlo je ukupno deset brojeva (tri dvobroja). Posljednji se pojavio u srpnju 1898. godine. *Novo Doba* zadesila je jednaka sudbina kao i *Hrvatsku Misao*. Zabranjena je poštanska dostava u Hrvatsku čime je pretplatnicima bilo onemogućeno primanje lista. František Hlaváček imao je druge obaveze te nije mogao sudjelovati u uređivanju hrvatskih časopisa.²⁶⁷

Kada se pojavio prvi broj lista, jedan od vlasnika lista, Franjo Poljak piše Hlaváčeku kako je zadovoljan listom, zadovoljniji nego što je mislio da će biti te spominje i reakciju *Hrvatskog prava*: „1. mi se broj sviđa više nego sam mislio. Fuggerova je bilješka krasna. Ideali su uglavnom vrlo lijepi. Uvodni članak dakako. Slovenski članci se obično ne sviđaju – osobito Vuk in Kopitar nije za N. D. Da možemo poslati bismo vam „Tlapnje i ludorije *Novog Doba*“ iz Hrvatskog Prava. – Inače si stječe N. D. novih simpatija. Držim, da će biti pretplatnika. Javi, kako bude uspješna blagajna. (...)“²⁶⁸

---

²⁶⁵ Pismo Franje Poljaka Františku Hlaváčeku od 18. 8. 1897. godine iz Banije; Agičić, *Dragi Franta!*, 160-165.

²⁶⁶ Agičić, *Hrvatsko-češki odnosi*, 154.

²⁶⁷ Isto

²⁶⁸ Pismo Franje Poljaka Františku Hlaváčeku od 22. 12. 1897. godine iz Banije; Agičić, *Dragi Franta!*, 172-173.

Od stranih književnosti najviše su objavljivani radovi čeških autora, te opisi društveno-političkog zbivanja u Češkoj, dok i sam naziv časopisa podsjeća na Masarykov list *Naše doba*.²⁶⁹

U uvodniku prvog broja naglašeno je kako hrvatska mladež kritički sve motri te kako se na novom putu približila srpskoj i slovenskoj. S obzirom na to da nije glasilo nikakvog određenog pokreta, nema niti određeni program te je nastavak na *Hrvatsku Misao*. Istaknuti su zadaci: proširenje narodnog preporoda na najšire slojeve, upućivanje studenata na pripreme za političku djelatnost te naglašavanje kulturnog rada.²⁷⁰

Osim ovog, hrvatski su studenti tiskali i *Glas ujedinjene omladine hrvatske, srpske i slovenačke*. List je tiskan u Beču. Izašlo je samo pet brojeva, a posljednji je bio dvobroj.²⁷¹

Generacija *Hrvatske Misli* i *Novog Doba* izuzetno je bitna za hrvatsku povijest jer je praško razdoblje njihovog života bilo doba njihove velike političke aktivnosti. Među njima je bilo i studenata s drugih visokih škola, ne samo češkog sveučilišta. Oni su utjecali ne samo na kolege studente u Hrvatskoj i drugim dijelovima Monarhije, već i na srednjoškolce koji su se tek spremali upisati fakultet. Prag kao „utopija slavenske uzajamnosti“ ostavio je velikog traga u njihovom budućem djelovanju, a oni koji su pristigli u Prag nakon „generacije iz 1895.“ okrenuli su se suradnji s njima. Unatoč tome što su časopisi *Hrvatska Misao* i *Novo Doba* imali književni značaj, među praškim studentima nije bilo značajnijeg književnika. Možemo navesti samo Živana Bertića i Vladimira Jelovšeka. Zato je svakako važno napomenuti da je praško razdoblje formiralo Radića u njegovim političkim nazorima, pogotovo zato što je on jedna od vodećih političkih osoba u hrvatskoj povijesti prve polovice 20. stoljeća.²⁷²

Studentska generacija iz 1908. godine

Kao što je već spomenuto u uvodnom dijelu o hrvatskim studentima u Pragu, druga veća, točnije najbrojnija grupacija hrvatskih studenata koja je „emigrirala“ u Prag bila je grupa studenata koja je to učinila 1908. godine, u znak protesta protiv političkog umirovljenja profesora Đure Šurmina, ujedno i zastupnika Hrvatske pučke narodne stranke koja je bila dio Hrvatsko-srpske koalicije. Točnije rečeno, postavši banom, Rauch

---

²⁶⁹ Agičić, *Hrvatsko-češki odnosi*, 154-155

²⁷⁰ Isto

²⁷¹ Isto, 154.

²⁷² Isto, 155-156.

je početkom 1908. godine stigao u Zagreb gdje su ga dočekale velike studentske demonstracije, a tadašnji dekan dr. Đuro Šurmin prisustvovao je demonstracijama, a da ih nije pokušao spriječiti. Zbog toga je Rauch donio dekret o njegovu umirovljenju, a profesora Gjuru Manojlovića s Filozofskog fakulteta, inače člana Srpske samostalne stranke koja je bila dijelom Hrvatsko-srpske koalicije te jednog od potpisnika rezolucije stranačkih pripadnika protiv Raucha, suspendirao je i podvrgao disciplinskoj istrazi.²⁷³

Takav je postupak kod studenata izazvao bojkot na koji je Rauch reagirao tako da je u ljetnom semestru ak. g. 1907./1908. privremeno obustavio nastavu na sveučilištu.²⁷⁴ U „eri progona i šikaniranja“ sveučilišnog života, opozicijske su novine vidjele ujedno i napad na hrvatski sveučilišni život, dok su režimske novine opravdavale vladinu odluku. Reakcija studenata bila je sveopći štrajk i ispisivanje sa zagrebačkog sveučilišta. U samo dva dana ispisalo se 240 studenata. Vlasti su naglašavale, da će, bez obzira na sve, sveučilište nastaviti s normalnim radom. No, nije se sve tako odvijalo. Naime, zbog tih je događaja odgođen početak ljetnog semestra za 2 tjedna, a rektor Milivoj Maurović otišao je na jednomjesečni dopust. Tek tada su *Narodne novine* (službene vladine novine, režimske novine, op. A. B.) navele kako je prof. Šurmin umirovljen jer se „podrugljivo smijao prostim pjesmama i napadima na bana Raucha što ih je banu priredila grupa studenata na zagrebačkom željezničkom kolodvoru neposredno nakon izbora potkraj veljače 1908. godine.“ Umjesto da ih u tome spriječi, postavio im se na čelo pozdravljajući novoizabranog zastupnika Ivana Lorkovića koji je upravo došao s birališta čime je sam sebe diskvalificirao s mjesta sveučilišnog profesora.²⁷⁵

Unatoč tome što su iste te novine pokušale prikriti postojeću krizu navodeći kako se tek mali dio studenata ispisao sa Sveučilišta u Zagrebu, 200-250 od ukupno 1465, prava istina bila je da je njih između 800 i 900 napustilo Zagreb i otišlo studirati u Prag, Beč ili Graz, dok ih je četrdesetak krenulo u Beograd ispraćeni brojnim građanima, a uz materijalnu pomoć Hrvatsko-srpske koalicije te grupe oko Mile Starčevića. Većina ih se zaputila u Prag gdje su bili jako dobro dočekani. Gradske su vlasti odredile privremeni smještaj za studente, a obećale su i drugu materijalnu pomoć. Privatne osobe prikupljale su novac, a obećana je i pomoć iz Husova fonda. U susret im je izašlo i praško sveučilište: oslobođeni su školarine, dobili su četiri posebna docenta, mogli su polagati ispite na

---

²⁷³ Agičić, *Hrvatsko-češki odnosi*, 164-166.; Gross, „Studentski pokret“, 463.

²⁷⁴ Gross, „Studentski pokret“, 463-464.

²⁷⁵ Agičić, *Hrvatsko-češki odnosi*, 164-166.

hrvatskom jeziku, a mogli su polagati i državne ispite te je za njih bila otvorena posebna upisna knjiga. Rektor Jaroslav Goll osobno je primio izaslanstvo zagrebačkih studenata i izrazio im dobrodošlicu. Prije novopridošlih zagrebačkih studenata, poznato je da je na češkom sveučilištu u Pragu bilo upisano 110 studenata iz Hrvatske na pravnom te 12 na filozofskom fakultetu. O veličini štrajka govore brojevi preostalih studenata na zagrebačkom sveučilištu: devet na filozofskom, 21 na pravnom i 106 na bogoslovnom (ali oni u ovoj manifestaciji nisu sudjelovali).²⁷⁶

Naravno, kao i za prvu skupinu studenata o kojoj je u ovom radu bilo riječi, i ovi su studenti doma slali opise putovanja i prvih dojmova Praga. Ponovno do izražaja dolazi ideja slavenske uzajamnosti. Tako, primjerice D. N. Slavonac, kako je bio potpisan u *Obzoru* piše da su se njegove kolege većinom uputile u slavenski Prag, dok se onima koji su otišli na studij u Beč grad nije svidio jer je to „njemački grad, tudj.“ U istom je časopisu objavljen i putopis potpisan sa „-ša“ u kojem je autor naveo kako su Česima Hrvati najdraži južnoslavenski narod te kako prate događaje u Zagrebu preko češkog tiska. No, on je i ocijenio djelovanje dotadašnjih Hrvata u češkom javnom životu nedovoljnim što će promijeniti novopridošli studenti koji su došli s „ozbiljnim namjerama“, iskoristili ljubaznost Čeha i nastavili studij. Za hrvatske studente stanovi nisu bili skupi, hrana je bila jeftina i dobra, a ne samo da su učili češki jezik, već su išli i na akademske izlete. Istovremeno se tu našao i Stjepan Radić koji je odmah počeo držati tečaj češkog jezika tri puta tjedno.²⁷⁷ Katolička mladež u časopisu *Luč* navodi kako je među njima bilo mnogo onih koji su odlučno pristali uz štrajk jer je umirovljenjem profesora povrijeđena autonomija sveučilišta. Nisu bili zadovoljni organiziranjem puta za studentsku emigraciju jer u formiranom centralnom odboru nije bilo predstavnika njihove grupe. Za Prag priznaju da su ga se dotad bojali, ali kada su stigli navode: „Nijesmo poznavali mladog češkog katoličkog života, koji se divno razvija. U njemu hrvatski katolički akademičari u Pragu dobivaju nove snage i novih pogleda.“²⁷⁸

U *Pokretu* Mate Hanžeković navodi kako „u historiji hrvatskoga djačtva nema značajnijeg datuma od 5. svibnja“ kada su se studenti u 18 vagona iz Zagreba uputili u Prag gdje su imali priliku slušati istaknute profesore, poput Masaryka.²⁷⁹

---

²⁷⁶ Agičić, *Hrvatsko-češki odnosi*, 166-169.; Gross, „Studentski pokret“, 463.; Luetić, *Studenti Sveučilišta u Zagrebu*, 389.

²⁷⁷ Isto, 167-168.

²⁷⁸ Luetić, *Studenti Sveučilišta u Zagrebu*, 390.

²⁷⁹ Agičić, *Hrvatsko-češki odnosi*, 167-168.

Jedan od zagrebačkih časopisa, *Hrvatski djak*, koji je još kao srednjoškolac pokrenuo Vladimir Jelovšek pod utjecajem Masarykovih ideja donosi osvrt jednog od glavnih organizatora odlaska zagrebačkih studenata u Prag, Slavka Vodovárke koji kudi Rauchovu vlast i stanje u Zagrebu. Naravno, cijela ova situacija poprimila je politički karakter u kojoj su Česi ispali dobročinitelji studentima izbjeglim „od tiranije koja se provodi u civilizovanoj, kulturnoj Europi“.²⁸⁰ Tako i u glasilu *Mlada Hrvatska*, jedan od vođa mladohrvatskog pokreta²⁸¹ Budislav Grgur Angjelinović hvali potez hrvatskih studenata koji su time „kulturni svijet“ upozorili na „magjarsku tiraniju u Hrvatskoj“.²⁸²

Kao potpuna suprotnost *Obzoru*, *Hrvatskom djaku* i *Mladoj Hrvatskoj*, Rauchove novine *Ustavnost* naglašavale su kako su studenti prevareni i da im u Pragu nije dobro. U njima se spominju pisma nekih studenata koji su pisali da im je život u Pragu nemoguć zbog skupoće i nedostatka novca te da se zbog toga namjeravaju brzo vratiti doma. S istim ciljem kao *Ustavnost*, pravaš Krešimir Kovačić u knjižici *Povijest jedne pobune i štrajka mladeži u perzijskoj satrapiji* (1908.) izvrgao je ruglu štrajk i studentsku emigraciju koja je bespotrebno digla veliku buku i galamu.²⁸³

Nekoliko mjeseci kasnije, u listopadu 1908. godine sveopća studentska skupština donijela je zaključak o prekidanju štrajka i povratku na Sveučilište u Zagrebu.

Od poznatijih povijesnih osoba, koji ne pripadaju ovim dvjema većim skupinama, ali su isto studirali u Pragu, spomenut ćemo hrvatskog književnika Julija Benešića (Ilok, 1883. – Zagreb, 1954.)²⁸⁴ te hrvatskog pravnik i publicista Božidara Adžiju (Drniš, 1890. – Zagreb, 1941.) koji je započeo studij 1910. godine u Pragu te na pravnom fakultetu doktorirao 1914. godine.²⁸⁵

---

²⁸⁰ Agičić, *Hrvatsko-češki odnosi*, 168-170.

²⁸¹ Poslije 1903. godine u Hrvatskoj su se javile dvije nove političke struje. Prva je bila organizirana na katoličkim temeljima, a bili su okupljeni oko časopisa *Luč* i društva „Domagoj“ te im je cilj bio „čvrsta organizacije svega kat. daštva“, u vjerskom pogledu život po katoličkim načelima na svim područjima života i djelovanja, a u nacionalnom smislu zastupali su pravo hrvatskog naroda na slobodu i samoodređenje te ujedinjenje svih hrvatskih krajeva, ali „bez nasilna i prevratničkoga mijenjanja društveno-političke stvarnosti.“

Druga, dijametralno suprotna, bili su mladohrvati okupljeni oko časopisa *Mlada Hrvatska*, a nastali iz grupe pravaške omladine nakon što se Frankova stranka sve više klerikalizirala. *Mlada Hrvatska* bila je zapravo glasilo organizacije Starčevićanske akademske mladeži i nastojala je mlade pravaše vratiti na stare puteve pravaštva, „stazom Kvaternika, Kovačića i Kumičića“ s ciljem „političke i kulturne emancipacije Hrvatske“. Odbijali su ideju jugoslavenstva i klerikalizma. Tako da su ove dvije struje studenata često sukobljavale pišući jedna protiv druge do prosvjeda 1908. godine.; Luetić, *Studenti Sveučilišta u Zagrebu*, 385-389.

²⁸² Isto, 390.

²⁸³ Agičić, *Hrvatsko-češki odnosi*, 168.; Isto

²⁸⁴ <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=6893> (15. 9. 2016.)

²⁸⁵ <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=597> (15. 9. 2016.)

Student glazbe na praškom konzervatoriju 1884. – 1887. godine bio je hrvatski književnik Vjenceslav Novak (1859. – 1905.), dok iz ovih vremenskih okvira iskaču još neke povijesne ličnosti poput književnika Augusta Šenoa (1838. – 1881.) koji je u Pragu studirao pravo 1859. – 1861. godine, ali ga nikad nije završio. Tamo je upoznao i slovenskog kolegu s dugogodišnjom hrvatskom adresom Lovru Mahniča (1832. – 1866.) koji mu je poslužio kao inspiracija za njegovo književno djelo *Prijan Lovro*. Prag je u svoje okrilje primio i fizičara Nikolu Teslu (1856. – 1943.) koji je u Pragu jedan semestar studirao filozofiju 1879. – 1880. godine te je pohađao vježbe iz eksperimentalne fizike kod poznatog češkog fizičara Karela Domalípa. Nema podataka o tome da je završio studij na nekom praškom sveučilištu. Godine 1936. proglašen je počasnim doktorom Češke visoke tehničke škole, kao i Visoke tehničke škole u Brnu, a 1937. godine čehoslovački predsjednik Edvard Beneš dodijelio mu je najviše državno odlikovanje, Red Bijelog lava. Godine 2014. u Pragu, u gradskoj zoni Praha 6, u Dejvicama, blizu Češke visoke tehničke škole, postavljen je spomenik u čast Tesli u ulici koja nosi njegovo ime. Spomenik je postavila Gradska četvrt Prag 6 (Praha 6) na inicijativu Hrvatsko-češkog društva iz Zagreba uz financijsku pomoć Grada Zagreba i Hrvatskog veleposlanstva u Republici Češkoj. Spomenik prikazuje svjetleću kuglu i električno pražnjenje, a autori su češki kipar Stefan Miklov i arhitekt Jiří Trojan.²⁸⁶

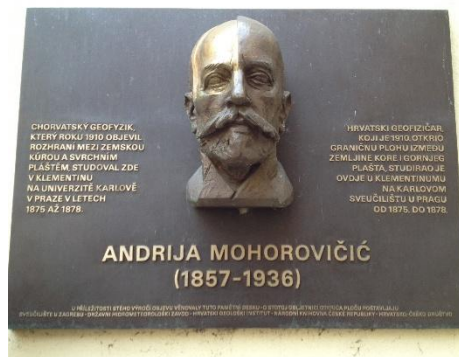
Slika 5. Teslina ulica i spomenik u Pragu (Praha 6, Dejvice)

Treba spomenuti i da je u Pragu studirao Tadija Smičklas (1843. – 1914.), hrvatski povjesničar, i to 1864. godine povijest i zemljopis, dok je Andrija Mohorovičić, hrvatski geofizičar u Pragu završio studij matematike i fizike na Karlovu Sveučilištu u Pragu

²⁸⁶ Bašić, *Hrvatski i slovenski studenti*, 30-31., 39., 47., 50.; <http://arhiva.dalje.com/hr-scena/najvei-na-svijetu-u-pragu-otkriven-spomenik-nikoli-tesli/520938>, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=61021> (24. 9. 2017.)

(upisao ga je 1875. godine). Tijekom studija bio je predsjednik Društva hrvatskih studenata „Hrvat“, a jedan od profesora bio mu je glasoviti fizičar Ernst Mach. Spomen-ploča njemu u čast postavljena je 2011. godine u Nacionalnoj knjižnici Klementinum u Pragu, a izradio ju je češki kipar Martin Zet.²⁸⁷

Slika 6. Spomen-ploča hrvatskom geofizičaru Andriji Mohorovičiću u Klementinumu u Pragu

Također, jedan od studenata bio je i povjesničar književnosti Branko Vodnik (Varaždin, 1879. – Zagreb, 1926.), pravim imenom Aleksandar Drechsler koji je u Pragu studirao slavistiku na Filozofskom fakultetu, a studij je upisao 1901. godine.²⁸⁸ Povodom njegove smrti izašao je poseban broj časopisa *Jugoslavenska njiva* posvećen Vodniku. Osim pohvala te zapisa njemu u čast, u tom se broju donosi i njegov zapis o 25-godišnjici znanstvenog rada koju je ranije napisao. U tom je feljtonu zapisao nekoliko podataka o prvim radovima objavljenim u Pragu: „Kao student slavistike – taman ima 25 godina, štampao sam u Pragu (1901.) prvu svoju literarno-istorijsku studiju *Prvi hrvatski pjesnici*, povodom proslave 400-godišnjice hrvatske književnosti. Po stilu i shvatanju stare naše poezije, općeno se osjetilo, bila je prva moja knjiga, u poplavi teških filoloških rasprava, nešto novo. Jedva je moja knjiga stigla u Hrvatsku, jednoga dana donesu praški *Národní Listy* (28. februara 1901. br. 367.) u svom književnom prilogu Hlídka Literární oduševljeni panegirik o mome radu pod naslovom „Hrvatska literarna kritika u češkoj atmosferi“. Autor panegirika potpisao se imenom – Stjepan Radić.“²⁸⁹

²⁸⁷ <http://arhiva.dalje.com/hr-scena/najvei-na-svijetu-u-pragu-otkriven-spomenik-nikoli-tesli/520938> (15. 9. 2016.); <http://www.gfz.hr/sobe/andrija.htm> (25. 9. 2017.)

²⁸⁸ <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=65144> (15. 9. 2016.)

²⁸⁹ Vodnik, *Moj jubilej*, 142.

Splitski studenti na Češkoj visokoj tehničkoj školi u Pragu – „Štorija“ o Hajduku usred Praga

Za razliku od Karlova sveučilišta koje je najstarije srednjoeuropsko sveučilište čiji je osnutak datiran u davnu 1348. godinu, Češka visoka tehnička škola tj. sveučilište svoj postanak datira u 18. stoljeće. Kako na Sveučilištu u Zagrebu u razdoblju kojim se bavi ovaj rad nije postojao tehnički fakultet, tako je većina studenata odlazila na studij u druge dijelove Monarhije.²⁹⁰ Studenti koji su navedeni u ovom poglavlju, nisu obuhvaćeni analizom strukture studenata u prethodnim poglavljima.

Zasigurno, u ovom razdoblju najpoznatiji praški studenti jesu splitski studenti arhitekture i građevine koji su u najstarijoj praškoj pivnici *Ů Fleku* nakon odgledane utakmice praških nogometnih klubova „Slavije“ i „Spartaka“, odlučili da će u rodnom Splitu osnovati nogometni klub. Riječ je o Fabjanu Kaliterni, Lucijanu Stelli, Ivanu Šakiću, Vjekoslavu Ivaniševiću te Vladimiru Šori. Literatura o ovom razdoblju njihovih života ne postoji. Jedino što je razvidno iz matičnih knjiga upisanih studenata u Češku visoku tehničku školu 1900. – 1910. godine koje je autorica prilikom izrade rada pregledala jest da su živjeli u istom dijelu grada te da su jedno vrijeme Šakić i Stella bili sustanari.²⁹¹ Profesor Robert Plejić u svom radu o Niki Armandi, splitskom arhitektu koji je studij završio u Pragu donosi klasifikaciju na dvije generacije splitskih praških studenata: „Prvu generaciju splitskih arhitekata školovanih u Pragu čine Kaliterna, Žagar, Kodl, Celić i Ivačić – svi rođeni od 1886. do 1888. godine, dakle u drugoj polovini osamdesetih godina 19. stoljeća, a drugu Baldasar (1894.) i pet godina mlađi Armanda (1899.). Helen Baldasar započinje svoj studij 1911. godine na Češkoj visokoj tehničkoj školi u Pragu, dok cijela prva generacija arhitekata još studira. Kodl nakon 1911., a Kaliterna nakon 1912. prekidaju studij da bi nakon rata diplomirali, iste godine kad i osam godina mlađi Baldasar.“²⁹² Stoga će u ovom poglavlju prvenstveno biti riječi o Fabjanu Kaliterni i njegovu doprinosu razvoju splitskog sporta i arhitekture.

---

²⁹⁰ Bašić, *Hrvatski i slovenski studenti*, 84.

²⁹¹ Isto, 84., 96.

²⁹² Plejić, „Splitski arhitekt“, 228-229.

Slika 7. Skupina splitskih praških studenata među kojima su i osnivači Hajduka (Lucijan Stella sjedi prvi slijeva, Fabjan Kaliterna stoji prvi zdesna u gornjem redu i Vjekoslav Ivanišević sjedni prvi zdesna)²⁹³ i natpis o osnutku HNK „Hajduk“ u praškoj pivnici Ů Fleku koji je postavilo Veleposlanstvo Republike Hrvatske u Češkoj i HNK „Hajduk“ 2001. godine

Unatoč tome što je upisao studij ak. g. 1906./7., Fabjan Kaliterna prekida studij arhitekture 1912. te ga nastavlja i završava tek nakon Prvog svjetskog rata, 1921. godine. Tijekom studija u Pragu, Kaliterna i njegove kolege imali su se prilike susresti sa sportovima kojih dotad u Splitu nije bilo. Godine 1908. organizirao je prvu vaterpolsku utakmicu u kojoj su igrali članovi „divljeg“ kluba „Šator“ koji su četiri godine ranije on i njegove gimnazijske kolege osnovali na Bačvicama, a ujedno i kolege praški studenti. Utakmica je odigrana na Bačvicama na improviziranom plivalištu omeđenom konopom i tikvicama te su plivači nosili crvene i bijele kapice po uzoru na češke igrače.²⁹⁴

Godine 1911. s Lucijanom Stellom, Ivanom Šakićem, Vjekoslavom Ivaniševićem te Vladimirom Šorom u Pragu je došao na ideju utemeljenja Nogometnog kluba „Hajduk“. Prvu značku s hrvatskim povijesnim grbom koja se i danas koristi izradio je Šore. Nakon toga su s opremom tj. kožnatom loptom pristigli u Split gdje su organizirali momčad, a

²⁹³ Gizdić, *Fabjan Kaliterna*, 13.

²⁹⁴ Isto, 14.

Kaliterna ih je počeo trenirati. Studenti su predali molbu za odobrenje osnivanja kluba Carskom namjesništvu u Zadru koje ju je odobrilo 13. veljače 1911. godine te se taj datum i danas slavi kao „Hajdukov rođendan“. Zanimljivo je da je za voljeni klub odigrao samo jednu utakmicu i to iste godine kada je i osnovan.²⁹⁵

No Kaliternina sportska djelatnost ne prestaje osnutkom Hajduka. „Godine 1913. bio je suorganizator prvoga plivačkoga natjecanja, a 1914. začetnik Veslačkoga kluba „Gusar“. Između ratova bio je član Jugoslavenskoga olimpijskoga odbora te suutemeljitelj i član Splitskoga olimpijskoga pododbora. Godine 1936. predsjednik je kluba „Hajduk“ te član upravnih odbora Splitskoga nogometnoga podsaveza (SNP), Jugoslavenskoga plivačkoga saveza (osnovan 1921.), klubova „Jadran“ (utemeljen 1924. godine kada Pomorsko sportsko društvo „Baluni, osnovano četiri godine ranije mijenja naziv u Jugoslavenski sportski klub „Jadran“) i „Gusar“. Djelovao je i kao savezni nogometni sudac, predsjednik Zbora nogometnih sudaca SNP-a te plivački, vaterpolski, veslački i atletski sudac. Bio je predsjednik Organizacijskoga odbora Europskog veslačkog prvenstva 1932. godine. Bavio se i hazenom, atletikom, biciklizmom i zrakoplovstvom.“²⁹⁶

Kaliterna je ostavio veliki trag i u svojoj primarnoj djelatnosti, arhitekturi. Projektirao je preko 200 objekata u Splitu, što novogradnje, što pregradnje stambenih kuća i vila. Od mnogobrojnih zgrada ovdje ćemo istaknuti samo neke: „zgradu Oceanografskog instituta (1939., današnji Institut za oceanografiju i ribarstvo na rtu Marjana s tradicionalnim trijemovima), rustični ogradni zid s ulazom i pristupnim zgradama Meštrovićeve palače na Mejama (1929.), stambeno-poslovnu kamenu palaču Trgovačko-obrtničke komore na Matejuški (1930.), nadogradnju kata i trijema s istočne strane carinarnice i putničkoga ureda na današnjem Gatu sv. Petra (1929., s A. Kellerom). Vodio je izgradnju Doma Veslačkoga kluba „Gusar“ u gradskoj luci (1926. – 1927). Izradio je studije za izgradnju zapadne obale splitske luke (1919. i 1940.) te sudjelovao u natječaju za Bansku palaču (1930., otkup, tj. banovinu, op. A. B.). Objavio je brojne stručne rasprave u novinama *Novo doba* o prostornom uređenju Splita.“²⁹⁷ Zbog svega navedenog, a to je samo dio njegova „stvaralačkog“ opusa, uistinu je zavrijedio naziv „otac splitskog sporta“, te je jedan od najvećih splitskih i hrvatskih arhitekata koji je

---

²⁹⁵ Gizdić, *Fabjan Kaliterna*, 14-28.

²⁹⁶ <http://enciklopedija.lzmk.hr/clanak.aspx?id=17783> (27. 9. 2017.); Gizdić, *Fabjan Kaliterna*, 46-49.

²⁹⁷ Isto

svojim djelovanjem „najlipšem gradu na svitu“ ostavio iznimno duhovno, ali i kulturno naslijeđe.

*Slika 8. Zgrada Oceanografskog instituta
(1939., današnji Institut za oceanografiju i ribarstvo na rtu Marjana)²⁹⁸*

Zlatna prijestolnica hrvatskih studenata

Prag kao sveučilišni grad i jedno od središta kulturnog života u Austro-Ugarskoj Monarhiji bio je jako privlačan hrvatskim studentima s kraja 19. i početka 20. stoljeća. Taj blještavi velegrad i utopija „slavenske uzajamnosti“ bili su dodatni poticaj za odlazak na studij tamo. Državni sustav u kojem se diploma stečena u austrijskom dijelu nije priznavala u ugarskom dijelu Monarhije i obrnuto, kao i bolja prometna povezanost unutar austrijskog, odnosno ugarskog dijela, a loša međusobna povezanost tih dvaju dijelova, dodatno je naglašavala rascjepkanost hrvatskih zemalja, ali i doprinosila tome da su studenti iz Dalmacije i Istre odlazili prvenstveno na studij u austrijski dio Monarhije (Beč, Graz, Prag...) dok je studentima iz Hrvatske i Slavonije bilo isplativije studirati u Zagrebu ili Budimpešti.

Osim navedenog, hrvatski su studenti u Pragu imali puno veći izbor fakulteta. Jedini tada sveučilišni hrvatski grad bio je Zagreb čije je sveučilište tek stasalo i postupno se širilo. Dodatni poticaj bio je tada popularni profesor Masaryk sa svojom politikom „sitnog rada“ kojom su bili inspirirani tadašnji hrvatski studenti, prvenstveno pravnici, tj. nova

---

²⁹⁸ <http://mapio.net/s/60068448/> (27. 9. 2017.)

generacija hrvatskih političara predvođena njihovim „idejnim vođom“ Stjepanom Radićem.

Broj hrvatskih studenata nije bio ustaljen prije 1882. godine što je značilo da je u Pragu povremeno studirao neki Hrvat, ali nakon te godine došlo je do porasta hrvatskih studenata u tom gradu. Godine s najbrojnijom hrvatskom studentskom populacijom u Pragu u razdoblju kojim se rad bavi, bile su 1895. i 1908. godina, a poticao ih je i Stjepan Radić koji je smatrao da se Hrvati trebaju ugledati na Čehe od kojih će puno toga naučiti.

Hrvatski studenti u Pragu studirali su ne samo na Karlovu sveučilištu u Pragu (češkom i njemačkom), već i na akademijama i tehničkim fakultetima.

Tijekom studija slali su svojimima doma pisma opisujući im kako su se snašli u novom gradu, što im još treba poslati, koliko novaca im je dovoljno mjesečno, dok su se neki upisali, ali im je bilo preskupo stanovati u Pragu pa su dolazili samo polagati ispite, a u semestre su ih upisivali kolege koje su se preselile u Prag. Oni koji su u Pragu živjeli tijekom studija, uglavnom su stanovali u istom dijelu grada, a udruživali su se u studentska udruženja poput „Slavije“ te surađivali s kolegama slovenske i srpske nacionalnosti, a neki su pokrenuli i časopise, poput *Hrvatske Misli* i *Novog Doba*.

U svakom slučaju, studij u Pragu obogatio ih je i u obrazovnom i političkom smislu te su po povratku u rodni kraj ili u neki drugi dio Hrvatske donosili nove ideje i doprinisili svojoj sredini. U tom je smislu posebno zanimljiva priča o splitskim studentima okupljenim oko inženjera Fabjana Kaliterne, istinskog „oca splitskog sporta“ koji je u „najsportskijem gradu u Hrvatskoj“ doprinio razvoju plivanja, vaterpola, nogometa i raznih drugih sportova, a zadužio je SPLICANE osnivanjem „Hajduka“, „Gusara“ i „Jadrana“ pa tako i svojom primarnom, arhitektonskom djelatnošću.

Nažalost, ova je tema još uvijek nedovoljno istražena i to ne samo u ovom vremenskom okviru, već i u razdoblju između Prvog i Drugog svjetskog rata jer je i tada velik broj Hrvata studirao u Pragu. No to bi zahtijevalo detaljnije istraživanje.

Popis tablica:

Tablica 1. Hrvatski studenti na češkom sveučilištu u Pragu (1882. – 1918.)	102
Tablica 2. Hrvatski studenti prema vjerskoj pripadnosti	103

Popis slika:

Slika 1. Crkva sv. Norberta i spomen-ploča Mariji i Stjepanu Radiću u toj crkvi.....	109
Slika 2. Franjo Josip I. označava kraj radova na zgradi HNK u Zagrebu (lijevo) i svečani doček	112
Slika 3. Vlaho Bukovac, Živio kralj.....	112
Slika 4. Kavana Slavija u kojoj su se okupljali hrvatski studenti.....	120
Slika 5. Teslina ulica i spomenik u Pragu (Praha 6, Dejvice)	134
Slika 6. Spomen-ploča hrvatskom geofizičaru Andriji Mohorovičiću u Klementinumu u Pragu	135
Slika 7. Skupina splitskih praških studenata među kojima su i osnivači Hajduka (Lucijan Stella sjedi prvi slijeva, Fabjan Kaliterna stoji prvi zdesna u gornjem redu i Vjekoslav Ivanišević sjedni prvi zdesna) i natpis o osnutku HNK „Hajduk“ u praškoj pivnici Ů Fleku koji je postavilo Veleposlanstvo Republike Hrvatske u Češkoj i HNK „Hajduk“ 2001. godine.....	137
Slika 8. Zgrada Oceanografskog instituta.....	139

Bibliografija

Izvori

Korespondencija

Agičić, Damir, ur. *Dragi Franta! Hrvatska korespondencija Františka Hlaváčeka (1896. – 1904.)*. Zagreb: Srednja Europa, 2003.

Krizman, Bogdan, ur. *Korespondencija Stjepana Radića (1885. – 1918.)*, I. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu – Institut za hrvatsku povijest, 1972.

Memoarska i autobiografska proza

Peršić, Ivan. *Kroničarski spisi*. Zagreb: Državni arhiv u Zagrebu – Hrvatski institut za povijest, Dom i svijet, 2002. (priredio Stjepan Matković)

Radić, Stjepan. *Uzničke uspomene*, I. Zagreb: Naklada Slavske knjižare Stjepana i Marije Radić, 1929.

Časopisi

„Što hoćemo?“ (an.), *Hrvatska Misao*, 1897, br.1: 1-4.

Vasárnapi Ujság - 42. évfolyam, 43. szám, 1895. október 27. 1/11

Literatura

Agičić, Damir. *Hrvatsko-češki odnosi na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće*. Zagreb: Ibis grafika, 2000. Unutar knjige nalaze se tri ranije objavljena rada: „Hrvatski studenti na češkom sveučilištu u Pragu 1882. – 1918.“, „Stjepan Radić i Česi“, „Susreti Hrvata i Čeha koncem 19. stoljeća“.

Bašić, Anamarija. „Hrvatski i slovenski studenti u Pragu krajem 19. i početkom 20. stoljeća“, diplomski rad, Filozofski fakultet u Splitu, 2016.

Dostupno na: <https://zir.nsk.hr/islandora/object/ffst%3A579/datastream/PDF/view>

Gizdić, Jurica. *Fabjan Kaliterna – otac splitskog športa*. Split: Splitski savez športova, 2004.

Gross, Mirjana. „Studentski pokret 1875. – 1914.“, U: *Spomenica u povodu proslave 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu*, knj. 1, ur. Jaroslav Šidak, 451-479. Zagreb: Sveučilište, 1969.

Janjatović, Bosiljka. *Stjepan Radić: progoni – zatvori – suđenja – ubojstvo (1889. – 1928.)*. Zagreb: Dom i svijet, 2003.

Luetić, Tihana. *Studenti Sveučilišta u Zagrebu (1874. – 1914.)*. Društveni život, svakodnevnica, kultura, politika. Zagreb: Srednja Europa, 2012.

Plejić, Robert. „Splitski arhitekt Niko Armanda – arhitektonski modernizam i povijesni prostor“, *Kulturna baština* (2011), br. 37: 227-258.

Vodnik, Branko. „Moj jubilej. Refleksije o 25-godišnjici naučnoga rada“, *Jugoslavenska njiva*, godina 10., knjiga 1. (1920), br. 4: 142-143.

Vranješ-Šoljan, Branka. „T. G. Masaryk i nova Europa nakon Prvog svjetskog rata“, *Radovi – zavod za hrvatsku povijest*, vol. 37 (2005): 213-232.

Internetski izvori:

<http://www.unizg.hr/o-sveucilistu/sveuciliste-jucer-danas-sutra/povijest-sveucilista/> (18. 4. 2017.)

<https://is.cuni.cz/webapps/archiv/public/?lang=en> (15. 9. 2016.)

<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=41342> (24. 4. 2017.)

<http://hrad-karlstejn.eu/> (15. 9. 2016.)

<http://croatia.ch/zanimljivosti/111014.php> (15. 9. 2016.)

<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=6893> (15. 9. 2016.)

<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=597> (15. 9. 2016.)

<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=65144> (15. 9. 2016.)

<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=39649> (15. 9. 2017.)

<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=39258> (17. 9. 2017.)

<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=51697> (24. 9. 2017.)

www.elitepaintings.com (19. 4. 2016.)

<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=61021> (24. 9. 2017.)

<http://enciklopedija.lzmk.hr/clanak.aspx?id=17783> (27. 9. 2017.)

<http://arhiva.dalje.com/hr-scena/najvei-na-svijetu-u-pragu-otkriven-spomenik-nikoli-tesli/520938> (24. 9. 2017.)

<http://www.gfz.hr/sobe/andrija.htm> (25. 9. 2017.)

<http://mapio.net/s/60068448/> (27. 9. 2017.)

<http://www.janosik.cz/reference/kavarna-slavia/> (19. 4. 2016.)

www.prazskypatriot.cz (19. 4. 2016.)

SUMMARY

The paper deals with Croatian students in Prague at the end of the 19th and the beginning of the 20th century, more precisely between 1882 and 1918. The main part focuses on Croatian students in Prague after 1882, particularly Stjepan Radić who studied there for 2 years, but who had a big influence on the other Croatian students convincing them to study in that 'heart of Europe'. There were two strong groups of Croatian students in Prague. The first one being the generation of 1895 which dropped out of the University of Zagreb after the incident with the burning of the Hungarian flag. They were publishing two magazines: Hrvatska Misao and Novo Doba. The second group, from 1908, dropped out the University of Zagreb after the political retirement of the professor Đuro Šurmin. The author discusses both groups and tries to explain the main reasons for studying in Prague as well as discussing the students from Split and their influence on the sports and architecture in their hometown.

Keywords: *Slavic solidarity, Charles University in Prague, T. G. Masaryk Stjepan Radić, students' letters, František Hlaváček, Croatian and Slovene association, Slavija, Hrvatska Misao, Novo Doba, professor Đuro Šurmin, 1895, 1908, students from Split*

KATOLIČKA CRKVA OD 1918. DO 1945. GODINE

Toni Dukić
Filozofski fakultet u Splitu, Odsjek za povijest
E-mail: tonduk@ffst.hr

Tema je rada položaj i uloga Katoličke Crkve između dvaju svjetskih ratova. Glavni razlog odabira ove osjetljive teme jest to što je Crkva bila važan faktor u političkom, društvenom i vjerskom životu u razdoblju od 1918. do 1945. godine, ali i zbog toga što je, kao i danas, imala velik utjecaj na vladajuće slojeve, ali i na široke mase te na sam razvoj događaja u navedenom periodu. Tijekom 27 godina izmijenile su se dvije državne zajednice, a u obje je Crkva igrala bitnu ulogu te su je slijedom toga vlasti obaju država (Kraljevine Jugoslavije i Nezavisne Države Hrvatske) različito tretirale. Treća stvar koja je usko vezana uz Crkvu u tom nestabilnom razdoblju jest konkordat potpisan s Vatikanom koji je izazvao nezadovoljstvo među pravoslavnim stanovništvom.

Rad je podijeljen na tri dijela. U prvom dijelu autor je prikazao položaj katolika u Kraljevini Jugoslaviji, u drugom je tematizirao konkordat s Vatikanom, dok treći dio donosi položaj katolika u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Na kraju rada nalazi se zaključak s popisom korištene literature.

Ključne riječi: *Katolička Crkva, Vatikan, Kraljevina Jugoslavija, Nezavisna Država Hrvatska, Josip Stadler, Anton Korošec, konkordat, Aleksandar Karađorđević, Alojzije Stepinac, Milan Stojadinović*

Katolička Crkva u Kraljevini SHS

Kraljevina SHS bila je prostor dvostrukog prilagođavanja. Katolici (uglavnom Hrvati i Slovenci) prilagođavali su se novom državnom okviru u kojem su predstavljali skoro 2/5 stanovništva (4 735 154 od ukupno 12 017 323 popisanih 1921. godine), ali za razliku od njihova položaja u Austro-Ugarskoj, u novonastaloj državi bili su manjina. Pravoslavci (većinom Srbi), s razmjernom većinom od skoro 46% stanovništva, prilagođavali su se novini suživota s manjinama.²⁹⁹

---

²⁹⁹ Banac, *Hrvati i Crkva*, 55.

Tabela 1.1: Nacionalna struktura Jugoslavije 1918.

	Broj	Postotak
Srbi	4,665.851	38,83
Hrvati	2,856.551	23,77
Slovenci	1,024.761	8,53
Bosanski Muslimani	727.650	6,05
Makedonci ili Bugari	585.558	4,87
Ostali slavenski žitelji	174.466	1,45
Nijemci	513.472	4,27
Mađžari	472.409	3,93
Albanci	441.740	3,68
Rumunji, Vlasi i Cincari	229.398	1,91
Turci	168.404	1,40
Židovi	64.159	0,53
Talijani	12.825	0,11
Ostali	80.079	0,67
Ukupno	12,017.323	100,00

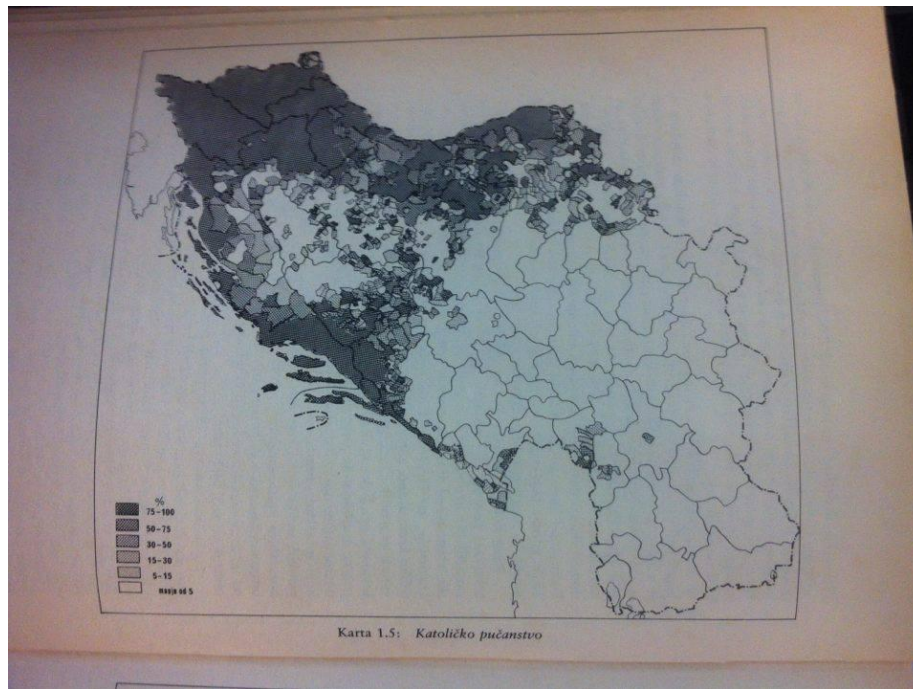
Slika 1. Nacionalna struktura 1918. godine³⁰⁰

Prema tablici možemo zamijetiti da Hrvati čine 23,77% što je otprilike 70% ukupne katoličke populacije u okvirima nove države. Ovi se podaci slažu sa sličnim rekonstrukcijama koje je proveo Vladimir Stipetić³⁰¹ za 1910. i 1931. godinu. Ipak, ti su podaci manjkavi. Osim proizvoljnih klasifikacija koje su sastavili provoditelji popisa, kao što je već istaknuto, postojale su i druge pukotine od kojih su neke rezultat objektivnih okolnosti. Kompletan popis stanovništva nije se mogao provesti jer su neka obalna područja bila pod talijanskom okupacijom. Izvjesno je da je na popisu manji broj Hrvata. Novostvorena država imala je mnoge poteškoće (različiti narodi, mentaliteti, vjerske pripadnosti itd.), a iz svega toga može se izvesti jedan zaključak: nijedna nacionalna ili religijska skupina nije imala apsolutnu većinu. Ne obzirati se na ovu činjenicu i vladati kao da takva većina postoji, moglo je donijeti samo nevolju.³⁰²

³⁰⁰ Banac, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji*, 43. (preuzeta 14. 11. 2016.)

³⁰¹ Vladimir Stipetić (Zagreb, 27. siječnja 1928.), hrvatski ekonomist i akademik.

³⁰² Banac, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji*, 45.

Slika 2. Katolička zajednica u Jugoslaviji³⁰³

Karta na slici 2. prilično točno prikazuje raznolikost katoličke zajednice u Jugoslaviji. Nedvojbeno nehrvatska katolička područja nalaze se u Sloveniji te među albanskim katolicima duž granice s Albanijom. Katolici iz istočne Slavonije i Bačke uključivali su znatan broj Nijemaca i Mađara, ali je u tim krajevima također bilo snažnih hrvatskih zajednica – u Bačkoj i Baranji ove su zajednice brojile 126 000 pripadnika. To su bili tzv. Šokci, domorodačko slavensko pučanstvo, i Bunjevci, potomci doseljenika iz Dalmacije i Hercegovine u 17. stoljeću, vjerojatno vlaškog podrijetla. Prije 1918. godine Bunjevci su bili podvrgnuti snažnoj mađarizaciji.³⁰⁴

Vladajuće stranke, jugoslavenski unitaristi i Pašićevi radikali, od samog početka nove države, Katoličku Crkvu smatrali su neprilagođenom te nisu ni mogli primijetiti da je Crkva razmjerno brzo našla svoje mjesto u novim prilikama. Nema dvojbe da je, za razliku od katoličkih masa, katolička elita bila pozitivno raspoložena prema novonastaloj Kraljevini SHS. Dominik Mandić, hercegovački franjevac i povjesničar, u jednom je svom osvrtu 1968. godine, pored „napredne“ skupine, identificirao još dva tipa opredjeljenja hrvatske inteligencije, koja su proizašla iz katoličkog duhovnog ozračja: liberalnu i katoličku skupinu. Katolička skupina formirana je u hrvatskom katoličkom pokretu i u

³⁰³ Banac, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji*, 41. (slika preuzeta 14. 11. 2016.)

³⁰⁴ Isto, 40.

život je počela ulaziti poslije Prvog svjetskog rata. Među katoličkom inteligencijom nastupilo je razočarenje Vidovdanskim ustavom 1921., pojačalo se *Obznanom* protiv HSS-a 1925., a do kulminacije je došlo ubojstvom Stjepana Radića 1928. godine.³⁰⁵

Katolička Crkva u Kraljevini SHS od početka se nosila s brojnim izazovima. S državne strane radilo se ponajviše o pokušajima isključivanja Crkve i crkvenih službenika iz školstva, uvođenja ustavnih odredbi koje su duhovnicima onemogućavale razna djelovanja i slabile crkveni utjecaj. Kao i drugi veleposjednici, Crkva je bila pod udarom agrarne reforme. Osim toga, Crkva je podnosila uobičajene „antiklerikalne“ napade unitarističkog tiska, primjerice: „Klerikalizam je kod nas organizirana opasnost, on truje široke mase; on je posijao u našim krajevima nezadovoljstvo.“³⁰⁶

Pored državnih, bilo je i izazova unutar same Crkve. Javio se reformni pokret među katoličkim svećenstvom, tzv. „žuti pokret“, s programom ukidanja celibata i demokratizacijom crkvenog upravljanja. Jedan od njegovih prvaka, Stjepan Zagorac, koprivnički župnik i bivši pravaški narodni zastupnik, na čelu skupine od 83 potpisnika, uglavnom župnika iz uže Hrvatske, početkom veljače 1920. godine obratio se otvorenim pismom zagrebačkom nadbiskupu Antunu Baueru sa sljedećim traženjima: sjedinjenje svih kršćanskih crkvi, samostalnu crkvenu pokrajinu s primasom za Jugoslaviju na čelu, narodni živi jezik u svetoj misi, reformu teoloških studija, ukidanje celibata itd. Ova traženja nisu naišla na potporu Svete stolice. Osim ovih, u Hrvatskoj je 1920-ih bilo i drugih pokušaja stvaranja „narodnih“ crkvenih organizacija, a reformatori su redovito djelovali na crti proturimskog nacionalizma. Reformni pokret došao je kraju crkvenim suspenzijama i ekskomunikacijama njegovih nositelja (1920. – 1922.). Dio izopćenih će uskoro proglasiti Hrvatsku katoličku Crkvu (rujan 1923.), da bi onda, zbog zabrane Ministarstva vjera, pod vodstvom splitskog kanonika Marka Kalogjere, pristupili Starokatoličkoj Crkvi i preimenovali se u Hrvatsku starokatoličku Crkvu (prosinac 1923.), s Kalogjerom kao prvim biskupom (siječanj 1924.).³⁰⁷

U stranačkoj politici djelovao je veliki broj svećenika. Bilo je tu frankovaca (Josip Pazman), pripadnika liberalne zajednice (Fran Barac, Svetozar Rittig) te njima koalirane Hrvatske težačke stranke (fra Jako Pašalić), radićevaca (Ljudevit Kežman, ali i reformni svećenik Rikard Korytnik) pa i demokrata (Juraj Biankini). Štoviše, i nadbiskup Bauer bio

---

³⁰⁵ Banac, *Hrvati i Crkva*, 55-56.

³⁰⁶ Isto, 57.

³⁰⁷ Isto, 57-59.

je prije rata i biskupske časti narodni zastupnik Hrvatsko-srpske koalicije. Stranka koja je privukla najviše svećenika bila je Hrvatska pučka stranka. Na izborima za konstituantu na njezinim je listama bilo čak 16 svećenika.³⁰⁸

Nakon 1921. godine više nije bilo mjesta pluralizmu katoličkog političkog i idejnog ponašanja, tako tipičnog za prve godine Kraljevine SHS. Radićev HSS postat će dominantna stranka među hrvatskim katolicima, čak i među onima koji se nisu uvijek slagali s antiklerikalnim nabojem Radićeva populizma. Bit će to znak opadanja utjecaja Seniorata HKP-a, ali i za nove izazove što će Katoličku Crkvu postupno okrenuti protiv jugoslavenskog pokreta.³⁰⁹

Bilo je mnogo naznaka po kojima se moglo pretpostaviti da u novoj državi nesrpske narode ne čeka „velika“ sreća. Oko ujedinjenja bili su podijeljeni i u Katoličkoj Crkvi, ali kad je do njega došlo, prihvatili su tu činjenicu i pomirili se s njom. Čak možemo slobodno reći da su na poslu oko konsolidiranja nove države radili mnogi biskupi Katoličke Crkve, a i jedan dio njezina svećenstva. Tako je 29. listopada 1918. godine iz Sarajeva upućena izjava u kojoj nekoliko uglednih katoličkih svećenika pozdravlja ujedinjenje. U toj se izjavi mole svećenici da poučavaju narod „da se ne treba plašiti od Srba, koji su dio našeg naroda, koji žive s nama, a na koje smo upućeni za svu budućnost, kao što su oni upućeni na nas.“³¹⁰

Josip Stadler, uvidjevši kako se stvari razvijaju, uputio je svojim svećenicima poslanicu u kojoj, u sedam točaka, tumači slom starih i razvitak novih prilika. Moli župnike da puku mudro protumače promjenu vlasti te kako se ona zbila posve zakonitim putem. Takoreći, smatrao je da je ovaj preokret donio južnoslavenskim narodima istinsko oslobođenje. Novu situaciju, poput Stadlera, prihvaćaju i ostali južnoslavenski katolički biskupi. Tako su tjedan dana nakon Stadlerove poslanice, 19. studenoga 1918. godine, hrvatski biskupi poslali okružnicu u kojoj pozivaju sve svećenike da narodu objasne važnost budućeg ujedinjenja. Deset dana poslije ove poslanice, s biskupskih konferencija održanih 27. – 29. studenoga 1918. godine (tad je delegacija Narodnog vijeća već bila u Beogradu, pripremajući proglašenje Kraljevine SHS), hrvatski i slovenski biskupi poslali su novu okružnicu svećenstvu i puku. Ovo najnovije pastirsko pismo već odiše zabrinutošću za budućnost. Pozivaju sve narode u državi na zajedništvo jer su svjesni da

---

³⁰⁸ Banac, *Hrvati i Crkva*, 58-59.

³⁰⁹ Isto, 59.

³¹⁰ Goluža, *Hrvatski narod u Kraljevini Jugoslaviji*, 59-60.

će ga biti teško postići, usprkos prvotnim nadanjima da će država biti spas za sve južne Slavene. Unatoč svemu tome, možemo reći da je Katolička Crkva potpuno otvorena srca prihvatila ujedinjenje, u nadi da će u toj novoj državi pučanstvo doživjeti pravi napredak i potpunu slobodu. U to vrijeme, zategli su se odnosi između Stjepana Radića i Katoličke Crkve. Radić se kao republikanac prije svega nije slagao s monarhističkim uređenjem države te je tražio da se o svim pitanjima prije ujedinjenja postigne dogovor. Katolička Crkva nije mogla ući u direktni sukob s novom vlašću jer nju nitko nije ni pitao tko će biti na vlasti u novoj državi.³¹¹

Kakav je stav zauzela nova državna vlast o Katoličkoj Crkvi? Odmah valja napomenuti da su prvom Jugoslavijom uglavnom vladali Srbijanci koji su pokušali, ako ne službeno, onda barem prešutno, u novu državu prenijeti crkveno-državne odnose iz predratne Kraljevine Srbije u kojoj je pravoslavlje bilo službena vjera. Ali, kad je došlo do ujedinjenja, regent Aleksandar, kao i drugi srbijanski političari, davali su puno umjerenije izjave, obećavajući potpunu slobodu svim narodima u novoj državi. Lijepa obećanja bila su jedno, a stvaran život nešto sasvim drugo. Ne samo zapostavljenost, nego i pravo šikaniranje ubrzo je stiglo sve one koji se nisu u potpunosti slagali s beogradskim režimom. Vlast Kraljevine SHS imala je izvrsnu priliku iskoristiti simpatije katoličkog klera za širenje jugoslavenskog osjećaja među narodnim masama. Međutim, umjesto ustupaka koji su bili očekivani, Katoličku Crkvu zadesila je tvrda beogradska šaka.³¹²

Anton Korošec, član Slovenske ljudske (narodne) stranke pisao je: „Sve me to uvjerava, da sadašnja crkvena politika naših vlasti ne ide za tim da zbliži i prijatelji obje kršćanske crkve, nego da oprezno i postepeno priprema i utire put k pravoslavlju. Vlasti se ne usuđuju otvoreno progoniti Katoličku Crkvu, nego je samo zapostavljaju i šikaniraju i svojim postupcima jasno obraćaju pažnju, da bi nam bolje bilo u Pravoslavnoj Crkvi, gdje bismo uživali svu njihovu naklonost. Dakle, ne zbližavanje i ujedinjavanje putem sporazuma između dvije najveće crkve u državi, nego namjeran, promišljen prijelaz katolika u pravoslavlje.“ Povjerenje koje je kler imao u novu državu izigrano je te je osjećaj zapostavljenosti počeo ulaziti u svijest onih koji su ispočetka pozdravljali ujedinjenje.³¹³

S biskupske konferencije održane 24. – 29. travnja 1922. godine biskupi (potpisali Antun Bauer i Jerolim Mileta) su kralju poslali dopis u kojem prosvjeduju protiv

---

³¹¹ Goluža, *Hrvatski narod u Kraljevini Jugoslaviji*, 60-63.

³¹² Isto, 64-65.

³¹³ Isto, 65.

nepovoljnog stanja u državi. Nakon Radićeve smrti Katolička Crkva omekšala je svoj stav prema HSS-u. Nakon što su progoni i uhićenja nesrpskih naroda nastavljeni i nakon umorstva kralja Aleksandra, katolički kler počinje sve više pružati otpor. Sredinom 1930-ih godina stanje Katoličke Crkve u jugoslavenskoj državi prikazano je u naslovima u samo jednom broju *Vrhbosne: Sastanak pravoslavnih Slovenaca, Osuđen župnik iz Švice, Osuđen franjevac, Gradnja pravoslavne crkve u Čakovcu, Ubijen župnik I. Vlašićak, Oskvrnuta crkva u Velikoj Gorici* itd. Na liniji otpora ističe se nadbiskup Šarić koji je na „Napretkovoju“ proslavi u Sarajevu u ožujku 1936. godine izjavio da je svim katoličkim biskupima i svim svećenicima zajednički vođa Maček.³¹⁴

Konkordat između Vatikana i Kraljevine Jugoslavije

Katolička Crkva u Hrvatskoj inzistirala je na sklapanju konkordata radi uređenja svojih odnosa s Vatikanom. Očekivali su od službenog Beograda da stupi u pregovore sa Svetom stolicom i iznjedri novi ugovor. Za to im je trebala podrška hrvatskih prvaka, prvenstveno Stjepana Radića. Međutim, Radić je bio jedan od glasnijih protivnika bilo kakvog sporazuma s Vatikanom. Osuđivao je papu zbog navodne suradnje s talijanskim iredentistima smatrajući ga odgovornim za gubitak Rijeke i zalažući se za varijantu samostalne hrvatske Crkve. Protivio se donošenju konkordata koji određuje beogradska vlada jer je to stvar katolika koji u tome uopće ne sudjeluju. Mora se naglasiti da Radić nije bio protiv rješavanja hrvatskog katoličkog pitanja u Kraljevini, nego protiv sklapanja sporazuma s Vatikanom koji je smatrao neprijateljem zbog popustljive politike prema talijanskim presizanjima na hrvatsku obalu. Njegov je cilj bila samostalna Hrvatska katolička Crkva koja će se oduprijeti vanjskim utjecajima. Smatrao je da bi novostvorena Crkva pripomogla sjedinjenju Hrvata i Srba u novoj državi.³¹⁵

Kralj Aleksandar, jugoslavenski vladar, ispočetka je mirno pratio tijekom pregovora, prepuštajući poslove Pašiću i njegovoj vladi. Ipak, nezadovoljan stanjem u državi, 6. siječnja 1929. godine proglasio je diktaturu. Aleksandar je u svojoj proklamaciji kao cilj istaknuo narodno jedinstvo i državnu cjelinu. Otad je sve bilo podređeno stvaranju umjetnog jedinstva u zemlji, prilagođavajući ili zanemarujući tradicionalne vrijednosti.

---

³¹⁴ Goluža, *Hrvatski narod u Kraljevini Jugoslaviji*, 66-67.

³¹⁵ Ninčević i Brčić, „Diplomatski odnosi Vatikana i Kraljevine Jugoslavije“, 301-302.

Unatoč navedenim pokušajima stvaranja jedinstva, kler je i dalje proklamirao katolički način života i svoje viđenje kulturnog obrazovanja, naročito kod mladih.³¹⁶

Ionako nezavidno stanje u Kraljevini otežano je u listopadu 1934. godine kad je na kralja Aleksandra izvršen atentat tijekom službenog posjeta Francuskoj. Aleksandar je prije smrti za svojeg namjesnika odredio kneza Pavla Karađorđevića. Zbog očekivano važnijih pitanja – poput promjene na prijestolju – konkordat je stavljen na čekanje sve do proljeća 1935. godine. Krajem lipnja iste godine mandatarom je imenovan Milan Stojadinović. Unatoč očekivanjima, nova politička previranja nisu ozbiljnije ugrozila potpisivanje konkordata. Svim je opcijama bilo u interesu sklapanje sporazuma s Vatikanom tako da je konkordat između Kraljevine Jugoslavije i Svete stolice službeno potpisan u Rimu 25. srpnja 1935. godine.³¹⁷

Katolički tisak u Kraljevini popratio je razdoblje oko potpisivanja konkordata pesimističnim tonovima – katolički episkopat čak je molio papu da ne potpiše konkordat. Tisak je navodio Njemačku koja, unatoč potpisivanju konkordata s Vatikanom, otvoreno krši točke dogovorene tim sporazumom. Nešto slično jugoslavenski je kler očekivao i u svojoj državi. Problem je bio u tome što se konkordat donosio u tajnosti, kako za javnost, tako i za zastupnike u spomenutim domovima. Čak i nakon što je potpisan, tekst konkordata nije objavljen. Neki su političari smatrali da je tajnovitost tijekom izrade konkordata, a potom i skrivanje nakon potpisivanja, dokaz da se cijelo vrijeme radilo na štetu države. Lavinu je pokrenuo mitropolit crnogorsko-primorski Gavriilo koji je držao da je konkordat omogućio prevlast Katoličkoj Crkvi u Kraljevini. Zbog toga je Vladi poslana peticija u kojoj se traži obustava ratifikacije. Usprkos tome što je izjavio da ga ne brine crnogorska reakcija, Stojadinović nije iznio konkordat na ratifikaciju Narodnoj skupštini u rujnu, kako je prvotno bilo dogovoreno. Krajem ljeta protiv konkordata je službeno reagirala Srpska pravoslavna Crkva.³¹⁸

Uz SPC stala je i oporba čiji je cilj bio iskoristiti nezadovoljstvo naroda i preuzeti vlast. Javnost, a naročito oporba – znali su da je konkordat Stojadinovićev³¹⁹ glavni projekt čiji bi neuspjeh, odbacivanje konkordata prije ratifikacije, značio premijerov kraj. Najteži prigovor bio je da će se ratificiranjem konkordata jedna vjeroispovijest staviti iznad

---

³¹⁶ Ninčević i Brčić, „Diplomatski odnosi Vatikana i Kraljevine Jugoslavije“, 302.

³¹⁷ Isto

³¹⁸ Isto

³¹⁹ Milan Stojadinović (Čačak, 4. kolovoza 1888. – Buenos Aires, 24. listopada 1961.), srpski ekonomist, sveučilišni profesor i političar. Predsjednik Vlade Kraljevine Jugoslavije od 24. lipnja 1935. do 5. veljače 1939. godine.

Ustava. Drugim riječima, smatralo se da će Katolička Crkva dobiti prvenstvo nad SPC-om koja se desetljećima blisko vezala uza svaki srpski državni vrh. Zbog toga je Stojadinović pokušao uvjeriti neistomišljenike kako nije riječ o povlasticama za jednu stranu, već da bi konkordat trebao omogućiti smirivanje hrvatskog pitanja. Poseban je naglasak bio na školama. Većinu škola u Hrvatskoj osnovali su svećenički redovi pa su iz SPC-a smatrali da su bile pod utjecajem klera. Iako već tad postoje crkvene škole koje nisu usmjerene isključivo poučavanju svećenika već i laika, SPC je na te ustanove gledala kao na poligon za udar na pravoslavlje. Unatoč tome što je 1918. godine određeno da sve katoličke crkvene škole usklade svoje nastavne programe s općim državnim programima, nepovjerenje je raslo te se očekivalo kako će konkordat riješiti i taj nesporazum. Stojadinović je predlagao da se nakon ratifikacije konkordata pristupi reviziji ugovora koje SPC ima s Kraljevinom, čime bi Sveti arhijerejski sinod dobio priliku za ispravljanje potencijalnih nepravdi u svom statusu. Međutim, SPC je odbijala svaku suradnju dokle god je postojala i najmanja mogućnost za ratifikaciju konkordata.³²⁰

SPC je inzistirala na tezi da ratificiranje konkordata znači njezino kažnjavanje, a samim time i kažnjavanje njezinih pristaša. Zbog toga su odgovorili istom mjerom: na zasjedanju u srpnju 1937. godine Sveti arhijerejski sinod izradio je pravilnik o kažnjavanju članova SPC-a za one koji budu glasovali za ratifikaciju konkordata s Vatikanom. Cilj je bio uplašiti Narodnu skupštinu mogućim posljedicama ako dopuste Katoličkoj Crkvi veće ovlasti. Po njihovu mišljenju, ratifikacija će omogućiti veći upliv vatikanskog utjecaja što predstavlja upletanje strane zemlje u unutrašnje uređenje države. Zbog toga je ocijenjeno da konkordat nije dobar ni za katolike, kamoli za pravoslavce. Ljeto 1937. godine pokazalo se presudnim. Tih su dana izlazila priopćenja raznih stranaka i klubova koji su se izjašnjavali protiv ratifikacije. Tako je bilo sve do 14. srpnja kad se u Odboru za proučavanje konkordata pristupilo glasovanju. Prijedlog je prošao s 12 naprama 9 glasova, što je značilo da Odbor može poslati dokument Narodnoj skupštini. Otprilike u isto vrijeme Varnava se teško razbolio. Zdravstveno stanje patrijarha obilato se iskorištavalo u političke svrhe pa su se širile priče da je Varnava otrovan jer je ustao protiv konkordata. Međutim, proces ratifikacije je toliko odmakao da ga više ništa nije moglo spriječiti. Dana 19. srpnja 1937. godine započela je rasprava u Narodnoj skupštini. U žučnoj debati došlo je do dobro poznatih optužbi s obje strane.³²¹

---

³²⁰ Ninčević i Brčić, „Diplomatski odnosi Vatikana i Kraljevine Jugoslavije“, 303-304.

³²¹ Isto, 304.

Rasprave nisu ostale u sferi demokratskog razilaženja. Tome će posvjedočiti događaji od 19. srpnja 1937. godine. Naime, istog dana kad je započela ratifikacija u Narodnoj skupštini, patrijaršija SPC-a organizirala je litiju za ozdravljenje patrijarha Varnave u kojoj su mogli sudjelovati građani. Međutim, usprkos najavama o isključivo vjerskom sadržaju okupljanja, izvan crkvenih krugova pojavilo se upozorenje da će litija biti više političke no religiozne naravi. Smatralo se da će patrijaršija iskoristiti okupljenu masu za nove propovijedi protiv konkordata. Zbog toga je upravitelj grada Beograda zabranio održavanje zborova i povorki svakog tipa.³²²

Dana 21. srpnja 1937. godine sastali su se članovi oporbe i patrijaršije te jednoglasno osudili Vladu zbog proglašenja o zabrani održavanja litije. Prepirke su došle i do kneza Pavla koji je blagonaklono gledao na konkordat jer je bio uvjeren da će njime riješiti hrvatsko pitanje i steći međunarodni ugled. Odluke je prepuštao Vladi, smatrajući da one ne ulaze u domenu namjesništva. Usprkos tome, SPC je od kneza zahtijevala da osobno odbaci konkordat i svrgne demokratski izabranu Vladu. Knez je to odbio jer bi to značilo kapitulaciju države pred Crkvom, odnosno priznavanje SPC-u prvenstvo nad Kraljevinom. U takvoj je atmosferi ratificiran konkordat. Dogodilo se to 23. srpnja 1937. godine, četiri dana nakon što je primljen u Narodnu skupštinu i dvije godine nakon što je potpisan u Rimu. Istog je dana umro patrijarh Varnava. SPC je iskoristila njegovu smrt u političke svrhe koliko god je mogla. Pozivala je narod na ulicu s parolama o opasnom konkordatu koji prijeti pravoslavlju u Kraljevini. Iako je Stojadinović računao da će se ratifikacijom konkordata stanje primiriti, situacija u Kraljevini bila je sve teža. Potvrdio je to i Maček, izjavivši kako Hrvati ne mogu smatrati konkordat svojim kad nisu sudjelovali u njegovu sklapanju. Potom je iznio tezu o promjeni mišljenja oporbenih prvaka zaključivši da je riječ o „drugim računima“ jer borbu protiv konkordata vode oni koji su ga dvije godine ranije potpisali. Krajem kolovoza oglasio se i nadbiskup Alojzije Stepinac. Izrazio je podršku premijeru, naglasivši da ne želi ratifikaciju na silu te da je spreman pričekati pogodnije vrijeme za slanje tog ugovora Senatu. Međutim, kad je i Kraljevsko namjesništvo zatražilo opozivanje konkordata, premijer je morao popustiti. Knez je bio primoran na takav potez zbog stanja u zemlji koje je podsjećalo na revoluciju. Zbog toga je Stojadinović 9. listopada 1937. godine objavio da povlači konkordat s dnevnog reda te ga ukida s trenutnim učinkom.³²³

---

³²² Ninčević i Brčić, *Diplomatski odnosi Vatikana i Kraljevine Jugoslavije*, 304-305.

³²³ Isto, 305.

Katolička Crkva u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj

Kad je proglašena Nezavisna Država Hrvatska, zagrebački nadbiskup dr. Alojzije Stepinac posjetio je Slavka Kvaternika,³²⁴ a zatim i poglavnika dr. Antu Pavelića po njegovu dolasku u Zagreb. Sam posjet visokog crkvenog predstavnika nositeljima nove vlasti nije još govorio o odnosu Crkve prema njoj. Naime, Crkva je redovito kontaktirala one koji stvarno imaju vlast na određenom području radi svoje pastoralne misije i zaštite vjernika.³²⁵

Dictator Pavelic greeting his ally Archbishop Stepinac

*Slika 3. Pavelić i Stepinac*³²⁶

Ipak, vrh Katoličke Crkve u Hrvatskoj u odnosu na prethodno stanje i položaj Crkve u bivšoj državi, pozdravio je pojavu nove države, kako to nepobitno proizlazi iz poslanice nadbiskupa Stepinca objavljene potkraj travnja 1941. godine. Obraćajući se poslanicom katoličkim svećenicima u Nezavisnoj Državi, Stepinac im je uputio poziv na uzvišeni rad oko čuvanja i unaprjeđenja hrvatske države. U nastavku biskup kaže: „Mi vjerujemo i očekujemo da će Crkva u uskrsoj Državi Hrvatskoj moći u punoj slobodi naviještati neoborive principe vječne Istine i Pravde.“ Od ostalih visokih crkvenih dostojanstvenika naglašenu podršku Nezavisnoj Državi Hrvatskoj iskazivao je sarajevski nadbiskup dr. Ivan

³²⁴ Jedan od čelnih ljudi Nezavisne Države Hrvatske. Proglasio ju je 10. travnja 1941. godine.

³²⁵ Matković, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, 109.

³²⁶ Slika preuzeta sa: <http://www.catholicarrogance.org/CroatianHolocaust.html> (7. 12. 2016.)

Šarić. U svom pozdravu Paveliću on je posebno istaknuo da je osnutkom nove države Pavelić donio slobodu i nezavisnost hrvatskom narodu Bosne i Hercegovine.³²⁷

Spomenuta Stepinčeva poslanica bila je osnovica za utvrđivanje odnosa između Katoličke Crkve i Nezavisne Države Hrvatske. Crkva je imala dovoljno razloga za održavanje dobrih odnosa s državom. Naravno, i ustaške su vlasti nastojale postići što čvršću suradnju s Crkvom, znajući koliki je njezin utjecaj na široke slojeve pučanstva. Lojalnost legitimnih predstavnika Katoličke Crkve bila je dobro prihvaćena od ustaških čelnika, posebno zbog vanjskopolitičkog položaja Nezavisne Države Hrvatske.³²⁸

Slika 4. Teritorij Nezavisne Države Hrvatske³²⁹

Vrh države ulagao je napore da dobije vatikansko priznanje i tu im je trebala pomoć hrvatskog crkvenog vodstva. To bi priznanje, smatralo se, pridonijelo učvršćivanju međunarodne pozicije Nezavisne Države Hrvatske i bilo zalog i jamstvo njezina opstanka. Pavelić je, u tom smislu, dobio podršku crkvenih dostojanstvenika pa je od crkvenog vrha u Vatikan bila upućena konkretna preporuka za priznavanje nove države. Stepinac je već potkraj travnja obavijestio Pavelića da je poduzeo korake da dođe do prvog kontakta između Svete stolice i Nezavisne Države Hrvatske. Papa Pio XII. uzvratilo je da inicijativa za uspostavljanje diplomatskih odnosa treba doći od strane državnih vlasti pa je Pavelić u svibnju 1941. godine uputio pismo papi. U pismu izražava duboku vjernost Svetoj stolici

³²⁷ Matković, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, 109-110.

³²⁸ Isto, 110-111.

³²⁹ Slika preuzeta sa: <http://ex-iskon.forumcroatian.com/t7585p120-darinko-kosor-ndh-je-bila-zlocinacki-rezim-i-tocka> (8. 12. 2016.)

i moli priznanje Nezavisne Države Hrvatske. Međutim, Vatikan je Nezavisnu Državu Hrvatsku priznao samo *de facto*, a ne i *de iure*.³³⁰

Izvjешće iz 1942. godine koje je sastavio Augustin Juretić, katolički svećenik i aktivist bivše Hrvatske pučke stranke koji se predao hrvatskim predstavnicima jugoslavenske vlade u egzilu, govori o ulozi svećenstva u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Njegovo je izvješće zabilježilo brojna razilaženja među biskupima, svećenicima i katoličkim redovima. Stariji svećenici, tj. oni stariji od 35 godina, nisu bili uz ustašku državu. Zabilježio je da je mlađi kler ustaški. Franjevci zagrebačke provincije ponašaju se „primjereni“, dok su franjevci iz južne Dalmacije i Hercegovine bili proustaški usmjereni kao i mnogi isusovci. Biskupi Mišić, Butorac, Burić i Bonefačić smatrani su pasivno-kritički ili protuustaški, dok su Šarić i Akšamović bili proustaški usmjereni.³³¹

Najgori slučajevi, poput onog redovnika Tomislava Filipovića koji je jedno vrijeme bio zapovjednik logora Jasenovac, izazvali su crkvenu hijerarhiju na intervenciju. Franjevci su u lipnju 1941. godine zaključili da nijedan franjevac ne bi trebao biti član ustaškog pokreta. Filipoviću je bilo oduzeto zvanje svećenika. Don Ivu Guberini, voditelju propagande ratnog režima, bilo je u lipnju 1943. godine zabranjeno obavljanje vjerskih dužnosti. Neki klerici, uključujući svećenika Zvonka Brekala i franjevačkog redovnika Emila Orozovića, skinuli su svoje svećeničke odore 1942. godine.³³²

Nema sumnje da su mnogi članovi katoličkog svećenstva otvoreno stali uz ustašku vlast i radili za nju. Njihova je suradnja imala različite oblike, katkad i nemoralne. No teško da je njihovo sudjelovanje u ustaškim redovima bilo diktirano crkvenom politikom. U veljači 1942. godine Stepinac je obavijestio Pavelića kako će podržati zabranu političke aktivnosti katoličkog svećenstva, čak i ako je ona uključivala aktivnosti u ime ustaškog pokreta i države. Kako su ovu zabranu ignorirali i mnogi svećenici i nadležna tijela, u rujnu 1943. Stepinac izdaje priopćenje svećenstvu u kojem podsjeća na papinu encikliku iz 1926. i okružnice Nadbiskupije iz 1935. i 1938. godine kojima se zabranjuje njihovo sudjelovanje u političkim strankama. Svećenici koji su neskriveno pristali uz režim, učinili su to zbog vlastitih nacionalističkih i političkih uvjerenja. Također, određeni broj svećenika bio je partizanskog usmjerenja. Prema nekim podacima, približno se 250 svećenika pridružilo ili na neki drugi način surađivalo s ustaškim pokretom, a 43

---

³³⁰ Matković, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, 111.

³³¹ Biondich, „Kontroverze u vezi s Katoličkom Crkvom“, 156-157.

³³² Isto, 157.

svećenika surađivala su s partizanima. Autor bi istaknuo podatak da su čak 383 katolička svećenika Hrvata navodno ubili partizani tijekom i odmah nakon rata što je nesumnjivo otežalo biskupima raskidanje veza s hrvatskim vlastima ili stavljanje na stranu otpora.³³³

Zaključak

Crkva se u obje države nosila s brojnim izazovima i pritiscima. Stanje Crkve u Kraljevini Jugoslaviji zasigurno je bilo lošije od stanja koje je Crkva uživala u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Klerička elita pozdravila je beogradski režim i očekivala da će katolici imati ravnopravan položaj kao i ostale vjeroispovijesti, no bilo je sasvim jasno da će Pravoslavna Crkva uživati blagodati nove države. U Nezavisnoj Državi Hrvatskoj stanje je bilo suprotno (ipak je važno reći da su pravoslavci bila puno veća manjina u hrvatskoj državi nego što su katolici bili u Kraljevini Jugoslaviji). Katolička Crkva (na čelu s Alojzijem Stepinacem) bila je u relativno dobrim odnosima s Pavelićem, no treba naglasiti da je Stepinac zamjerio Paveliću progone i nije se slagao s postupcima koje su provodili poglavnik i njegovi podanici. Što se tiče konkordata, njime su trebala biti riješena mnoga pitanja, no Srpska pravoslavna Crkva smatrala je da će se njezin položaj pogoršati ako bi konkordat ostao ratificiran. Zaključno, Katolička Crkva bila je važna karika između 1918. i 1945. godine te je zasigurno utjecala na brojna događanja u poratnim, međuratnim i ratnim događajima.

---

³³³ Biondich, „Kontroverze u vezi s Katoličkom Crkvom“, 157-158.

Popis slika:

Slika 1. Nacionalna struktura 1918. godine	146
Slika 2. Katolička zajednica u Jugoslaviji	147
Slika 3. Pavelić i Stepinac.....	155
Slika 4. Teritorij Nezavisne Države Hrvatske.....	156

Popis kratica:

HKP – Hrvatski katolički pokret

HSS – Hrvatska seljačka stranka

Kraljevstvo/Kraljevina SHS – Kraljevstvo/Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca

SPC – Srpska pravoslavna Crkva

Bibliografija

Knjige

Banac, Ivo. *Hrvati i Crkva*. Zagreb: Profil, 2013.

Banac, Ivo. *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji*. Zagreb: Durieux, 1995.

Goluža, Božo. *Hrvatski narod u Kraljevini Jugoslaviji*. Mostar: Crkva na kamenu, 2008.

Matković, Hrvoje. *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*. Zagreb: Naklada Pavičić, 1994.

Članci

Ninčević, Marjan Marino, Filip Brčić. „Diplomatski odnosi Vatikana i Kraljevine Jugoslavije“, *Nova prisutnost*, (2016), br. 14: 299-307.

Članci u zborniku radova

Biondich, Mark. „Kontroverze u vezi s Katoličkom Crkvom u Hrvatskoj u vrijeme rata 1941. – 1945.“ U: *Zbornik radova Nezavisna Država Hrvatska*, ur. Ramet, Sabrina P., 131-166. Zagreb: Alinea, 2009.

Internetski izvori

<http://www.catholicarrogance.org/CroatianHolocaust.html> (7. 12. 2016.)

<http://ex-iskon.forumcroatian.com/t7585p120-darinko-kosor-ndh-je-bila-zlocinacki-rezim-i-tocka> (8. 12. 2016.)

SUMMARY

The topic of this essay is the significance of the Catholic Church during the interwar period. The main reason as to why I have chosen this delicate topic is the fact that the Church had been an important factor in the fields of politics, religion and social life during the period between 1918 and 1945. In the time span of 27 years, the political establishment has shifted twice and in each of them the Church played an important role. This, on the other hand, meant that it was treated differently by both the Kingdom of Yugoslavia and the Independent State of Croatia. In addition, the concordat that was signed with the Vatican during this volatile period caused an uproar among the protestant population. The essay is divided into three parts. In the first part I will describe the position of the Catholics during the Kingdom of Yugoslavia. In the second part I will detail the concordat with the Vatican and in the last part I will expound the position of the Catholics in the Independent State of Croatia. At the end of the essay there will be a conclusion with cited works.

Keywords: *Catholic Church, Vatican, Kingdom of Yugoslavia, Independent State of Croatia, Josip Stadler, Anton Korošec, concordat, Aleksandar Karađorđević, Alojzije Stepinac, Milan Stojadinović, Alojzije Stepinac*

FRA LEO PETROVIĆ

- život i djelovanje za vrijeme Drugog svjetskog rata

Frano Ramljak
Filozofski fakultet u Mostaru, Odsjek za povijest
E-mail: frano.ramljak@hotmail.com
Pregledni rad

Tema rada jest život fra Lea Petrovića, hercegovačkog franjevca i povjesničara. Rad će govoriti najprije o njegovim ranim godinama, zatim o stupanju u franjevački red i o njegovu obrazovanju. Posebno se opisuje djelovanje fra Lea Petrovića u Drugom svjetskom ratu. Opisan je kontekst i prilike koje dovode do sukoba u Hercegovini za vrijeme rata. Na samom kraju vidjet ćemo tragičnu sudbinu fra Lea Petrovića.

Ključne riječi: franjevac, Leo Petrović, Mostar, Drugi svjetski rat

Uvod

Fra Leo Petrović spada među značajne osobe hrvatske povijesti o kojima se malo zna. Odmah nakon gimnazije pristupa franjevačkom redu. Postao je prvi franjevac doktor znanosti iz Hercegovine. Cijeli život posvetio je vlastitom pozivu i znanosti. Za vrijeme Drugog svjetskog rata postaje provincijal franjevačkog reda. Bio je veliki protivnik ustaškog terora. Odigrao je značajnu ulogu u spašavanju progonjenih skupina u Mostaru i okolici. U svom djelovanju imao je potporu dvojice mostarskih biskupa Alojzija Mišića i Petra Čule, nadbiskupa Alojzija Stepinca, fra Dominika Mandića te cijele Mostarske franjevačke provincije. Ipak, postaje žrtva komunističkog terora te su ga partizani ubili odmah nakon zauzimanja Mostara.

Rani život fra Lea Petrovića

Grgo Petrović rođen je 28. veljače 1883. godine u Klobuku kod Ljubuškog. Osnovnu školu polazi u Veljacima, a gimnaziju završava u Širokom Brijegu. U franjevački red stupa 4. listopada 1900. godine u Humcu te krsno ime Grgo mijenja u Leo. Kako je tadašnja praksa bila da prva godina novicijata bude i prva godina studija filozofije, prvu godinu pohađa u Humcu kod Ljubuškog, a drugu na Franjevačkom filozofsko-teološkom učilištu u Mostaru. Studij teologije pohađa na istom Filozofsko-teološkom učilištu u Mostaru od

1902. do 1904. godine.³³⁴ Starješinstvo franjevačke provincije upućuje ga na nastavak studija u Fribourgu u Švicarskoj. U Fribourgu se zaređuje za svećenika 30. srpnja 1905. godine. Tu je promoviran u doktora teologije 31. siječnja 1908. godine. Napisao je doktorsku disertaciju o staroslavenskom bogoslužju naslova *Disquisitio historica in originem usus Slavici idiomatis in liturgia apud Slavos a praecipue Chroatos* te postao prvi doktor Hercegovačke franjevačke provincije.³³⁵

Rad od zaređenja do Drugog svjetskog rata

Od 1907. do 1917. radi kao profesor teologije u Mostaru da bi nakon toga postao župnik u rodnom Klobuku do 1919., a nakon toga gvardijan i župnik u Mostaru do 1925. godine. Nakon pastoralnih godina postaje bilježnik u biskupskom ordinarijatu u Mostaru sve do 1934. godine, da bi potom postao generalni vikar biskupa Mišića.³³⁶ Postao je i konzultor hercegovačkih biskupija 1937. godine, a u dva navrata je obnašao funkcije tajnika i definitora Provincije.³³⁷

Za vrijeme boravka u Mostaru ostao je zapažen njegov rad na kulturnom i znanstvenom polju. Bio je predsjednik mostarske podružnice Hrvatskog kulturnog društva „Napredak“. Budući da mu je bio predsjednik 15 godina, njegov rad u „Napretku“ bio je raznolik i dug. Objavljivao je članke u *Kršćanskoj obitelji*, *Serafinskom perivoju*, *Hrvatskoj zajednici*, *Narodnoj slobodi*, *Napretkovu kalendaru*, *Stopama otaca*, *Neue Ordnung*, *Kalendaru svetog Nikole Tavelića*, *Kalendaru Svetog Ante*.³³⁸

Objavio je svoju doktorsku disertaciju „*Disquisitio historica in originem usus Slavici idiomatis in liturgia apud Slavos a praecipue Chroatos*“ na latinskom jeziku. Godine 2008. Ante Demo preveo je njegovu disertaciju na hrvatski jezik.³³⁹ Posvetio se proučavanju starije hrvatske povijesti o pojavi bosanskih krstjana na prostoru Bosne i Huma u 12. i 13. stoljeću. O toj je temi napisao knjigu pod naslovom *Krstjani bosanske crkve* koja je tiskana 1953. godine. Djelo je izazvalo pravu buru reakcija među povjesničarima tadašnjeg vremena.³⁴⁰

---

³³⁴ Knezović, „Školovanje“, 18-19.

³³⁵ Jolić, *Leksikon hercegovačkih franjevaca*, 311.

³³⁶ Biskup Alojzije Mišić, bosanski franjevac i provincijal te mostarsko-duvanjski biskup (1912. – 1942.).

³³⁷ Isto

³³⁸ FM, „Svijetli likovi“, 260.

³³⁹ Jolić, *Leksikon hercegovačkih franjevaca*, 311.

³⁴⁰ Majić, *U nebo zagledani*, 181.

Knjiga ima tri dijela od kojih u prvom i drugom govori o ustroju hrvatske i bosanske srednjovjekovne države koje su utjecale na postanak Crkve bosanske, dok treći dio obrađuje izvore o Crkvi bosanskoj i njezin hijerarhijski ustroj. Po Petroviću, korijenje bosanske „hereze“ treba tražiti u staroj hrvatskoj državi te djelovanju benediktinaca najprije u Hrvatskoj, a zatim u Bosni. Nakon gubitka hrvatske državnosti u bosanskoj banovini ustanovljena je samostalna Crkva sa samostalnim biskupom umjesto uklonjenog hrvatskog biskupa. Bosanska biskupija bila je pod redovnom jurisdikcijom zapadne Crkve. U liturgiji se koristio staroslavenski, a molitve su pisane na glagoljici i bosančici. Njegove teze u svojim djelima prihvaćaju fra Dominik Mandić i Franjo Šanjek.³⁴¹ Dubravko Lovrenović tvrdi da je „malo poznata knjiga fra Leona Petrovića – prva koja argumentirano demantira do tada široko rasprostranjeno shvaćanje o tzv. „patarenskoj herezi“ u srednjovjekovnoj Bosni“.³⁴²

U knjizi je argumentirano pobio tezu Franje Račkog koji je smatrao da su krstjani stigli s bizantskog područja, točnije iz Bugarske i Makedonije kao i teze Vase Glušca koji je smatrao da su krstjani zapravo pravoslavci koji su se 1233. godine konačno odvojili od Rima jer se nisu uspjeli reformirati po zapadnom modelu.³⁴³ Za razliku od njih, već u naslovu naglašava samoidentifikaciju bosanskih krstjana nasuprot imena koja su im davali njihovi protivnici. Povlači jasnu razliku između ideološke i doktrinarne hereze.³⁴⁴

Političke prilike u Hercegovini za vrijeme Kraljevine Jugoslavije

Hercegovinu odlikuje etnička raznolikost. Prema popisu stanovništva iz 1931. broj Hrvata (u odnosu na popis iz 1921. godine) povećao se s 42,9% na 44,87%, dok je broj Srba pao s 33,77% na 32,12%, te muslimana s 23,06% na 22,90%. Do 1929. godine među Srbima je bila dominantna Narodna radikalna stranka (NRS), među muslimanima Jugoslavenska muslimanska organizacija (JMO), dok je kod Hrvata prevladavala Hrvatska republikanska seljačka stranka (HRSS).³⁴⁵ Na hercegovačkom području 1924. godine organizira se Oblasni odbor Srpske nacionalne omladine (SRNAO) za Hercegovinu i

---

³⁴¹ Fra Dominik Mandić, rođen u Širokom Brijegu. Franjevac i povjesničar, doktorirao crkvenu povijest. Kasnije se bazirao na proučavanje hrvatske povijesti.

³⁴² Knezović, „Leo Petrović“, 222-224.

³⁴³ Bosanski krstjani – naziv za religijsku skupinu u srednjovjekovnoj Bosni. Brojni u predturskom razdoblju. O njihovu identitetu vode se polemike u hrvatskoj, bošnjačkoj i srpskoj historiografiji.

³⁴⁴ Lovrenović i Džaja, „Srednjovjekovna Crkva bosanska“, 4.

³⁴⁵ Šubić, „Zagrebački tisak o Hercegovini“, 381.

Udruženje srpskih četnika Petar Mrkonjić. Iste je godine organizirana i proslava posvete zastave Udruženja srpskih četnika Petar Mrkonjić u Mostaru kojoj je bio kum kralj Aleksandar. Nakon izbora na području Mostarskog izbornog okruga dolazi do sukoba između vladinih pristaša potpomognutih žandarmerijom s jedne i hrvatskim seljacima koji su slavili pobjedu HRSS-a s druge strane.³⁴⁶

Nakon ukidanja parlamentarnog sustava 1929. godine, raspuštaju se sve političke stranke te je zabranjena svaka politička djelatnost za koju se smatralo da je usmjerena protiv vlasti. Zemlja je podijeljena na devet banovina. Područje Bosne i Hercegovine podijeljeno je na četiri banovine koje su organizirane tako da je osigurana brojčana prednost Srba u tri (Vrbaskoj, Drinskoj i Zetskoj), a u jednoj (Primorskoj) Hrvata. Javno isticanje hrvatskih nacionalnih simbola i bilo kakva kritika kralja i njegova režima kažnjavana je novčanom globom i robijom.³⁴⁷ Nakon atentata na kralja Aleksandra dolazi do smirivanja političke represije, a kako su vanjske geopolitičke prilike upućivale na nužnost određenog kompromisa vladajućih, na kraju dolazi do sporazuma Cvetković-Maček 26. kolovoza 1939. godine. Formira se Banovina Hrvatska u koju ulaze Savska i Primorska banovina, a pridruženi su joj i kotarevi Dubrovnik, Fojnica, Travnik, Derventa, Gradačac, Brčko, Šid i Ilok.

Cvetković je nastojao isključiti Mostar iz navedenih granica, ali nije uspio. Reakcije na sporazum bile su žestoke. Čedo Milić, predsjednik Sokolske župe Mostar, pokreće pokret *Srbi na okup*. U Mostaru je održan sastanak pokreta *Srbi na okup*, srpskih političkih stranaka te srpskog pravoslavnog svećenstva na kojem je usvojena rezolucija kojom se traži izdvajanje Mostara iz Banovine Hrvatske i uključivanje u Srpsku banovinu koja će se tek formirati. Vlasti Banovine Hrvatske zabranile su održavanje ovakvih skupova i sastanaka te uhitili pokretače pokreta *Srbi na okup*, a zabranjen je i list *Srpska riječ*. Nakon proglašenja Banovine Hrvatske i muslimani su organizirali pokret za autonomiju BiH.³⁴⁸ Ustaški emigranti počeli su se vraćati u domovinu nakon sporazuma Ciano-Stojadinović iz 1937. godine. Do polovice 1939. godine u domovinu se vratilo od 250 do oko 500 emigranata. U Hercegovinu se vratilo deset ustaških emigranata koji su počeli djelovati te okupljati manje grupe simpatizera. Postoji procjena da su prije rata na području čapljinskog, mostarskog i ljubuškog područja djelovale 23 ustaške organizacije s oko 300

---

³⁴⁶ Šubić, „Zagrebački tisak o Hercegovini“, 396.

³⁴⁷ Isto, 399-400.

³⁴⁸ Isto, 403-407.

članova.³⁴⁹ Upravo su oni bili najveći protivnici sporazuma Cvetković-Maček s hrvatske strane. Smatrali su da u granice Banovine mora ući cijela Bosna i Hercegovina te su predlagali osnivanje zajedničkog fronta s muslimanima kako bi se suprotstavili pokretu *Srbi na okup*.³⁵⁰

Početak i rasplamsavanje represije nakon proglašenja NDH

Prvi represivni zakon donesen u NDH, *Zakonska odredba za obranu naroda i države*, stupa na snagu 17. travnja 1941. godine. Tom se odredbom omogućavalo smrtno kažnjavanje svakoga tko povrijedi čast i interese hrvatskog naroda. Ovako široko postavljena definicija dozvoljavala je velike manipulacije na terenu. *Naredba o dužnosti prijave Srbijanaca* stupa na snagu 7. lipnja 1941. godine. Cilj ovog zakona bio je preseliti doseljenike iz Srbije koji su se preselili u razdoblju između dvaju svjetskih ratova na prostor NDH.³⁵¹ Dodatno radikaliziranje donijeli su rasni zakoni, od kojih pogotovo treba izdvojiti *Zakonsku odredbu o rasnoj pripadnosti* donesenu 30. travnja 1941., zatim *Zakonsku odredbu o zaštiti arijevske krvi i časti hrvatskog naroda* koja je donesena istog dana te *Zakonsku odredbu o zaštiti narodne i arijske kulture hrvatskog naroda* donesenu 4. lipnja 1941. godine.³⁵²

Ako se zanemare travanjski nemiri prilikom sukoba jugoslavenske vojske s lokalnim Hrvatima, prvi masovni zločin počinjen na prostoru Hercegovine dogodio se u Koritima kod Gacka. Muslimani iz okolnih sela organizirani u lokalnu paravojnu ustašku postrojbu u jami Golubinki ubili su 167 Srba kao osvetu za predratni zločin u selu Borča kad je jedna srpska komitska četa ubila 8 muslimana.³⁵³

U Hercegovini su se nalazile male i slabo naoružane ustaške jedinice. Pripremana četnička osveta kulminirala je kad je kod Kobilje Glave kod Gackog napadnuta skupina od 200 ustaša. Uskoro se ustanak proširio i na područje Ravnog i Nevesinja.³⁵⁴

U Hercegovinu su dolazili sveučilištarci, domaći mladići koji su se nalazili na studiju u Zagrebu, sa zadatkom okupljanja lokalnih ljudi u vojne jedinice. Ove jedinice će postati nositelji antisrpske represije. Izdvojit ćemo najradikalniji primjer. U Čapljinu dolazi

---

³⁴⁹ Jareb, „Prilozi za povijest ustaške organizacije“, 374-375.

³⁵⁰ Šubić, „Zagrebački tisak o Hercegovini“, 407.

³⁵¹ Šarac, *Kultura selektivnog sjećanja*, 58-63.

³⁵² Blažević i Alijagić, „Antižidovstvo i rasno zakonodavstvo“, 904-905.

³⁵³ Šarac, *Kultura selektivnog sjećanja*, 100-101.

³⁵⁴ Marijan, „Lipanski ustanak“, 554-555.

zagrebački student Franjo Vego koji okuplja jedinicu sastavljenu uglavnom od ljudi sumnjive prošlosti.³⁵⁵

Na prostoru Čapljine ova će jedinica u noćnim racijama ubiti 520 ljudi na obalama Neretve i Bregave samo za vrijeme Vidovdanskih dana.³⁵⁶ Kulminacija zločina nad čapljinskim Srbima dogodila se nad žiteljima Prebilovaca. Najprije su 4. kolovoza, nakon sukoba s naoružanim lokalnim srpskim odredom koji su organizirali lokalni prebilovački Srbi sa Srbima iz okolnih sela kao odgovor na planirano razoružavanje Srba, izdvojili zatečeno stanovništvo, uglavnom žene i djecu, te ih zatvorili u lokalnu školu. Dio žena bio je izložen silovanjima. Sutra uvečer, 5. kolovoza, zatočene žene i djeca prevezene su željezničkim vagonima do Šurmanaca. Tamo je 6. kolovoza u lokalnu jamu ubačeno 600-800 žena i djece srpske nacionalnosti.³⁵⁷

Protiv terora u Čapljini javno je na propovijedi govorio tadašnji čapljinski župnik fra Tugomir Soldo kojeg je Viktor Novak u knjizi *Magnum Crimen* optužio za suradnju s ustaškim režimom.³⁵⁸ Zbog propovijedi u kojima je uporno napadao Vegine postupke na mise su mu dolazili i čapljinski Srbi poput Nikole Veraje, gospođe Đurović i Vase Zurovca. U razdoblju velikog antisrpskog terora u Čapljini, Soldo je zabilježio i dva prelaska s pravoslavlja na katoličanstvo. Riječ je o limaru Lakici koji je, nakon prelaska, postao aktivan katolik. Drugi je slučaj jedna starica koja je imala dvije kćeri i obje su se udale za katolike te je i ona izrazila želju da prijeđe na katoličanstvo.³⁵⁹

Odnos Hercegovačke franjevačke provincije prema događajima iz ljeta 1941. godine

Nakon promjene vlasti većina je franjevac pozdravila uspostavljanje NDH, ali odmah nakon prvih progona jasno se suprotstavila djelovanju ustaških jedinica u Hercegovini. Na sastanku hercegovačkih franjevaca u Zagrebu s Antom Pavelićem koji se održao krajem lipnja i početkom srpnja 1941. godine, fra Leo Petrović izričito je tražio od

---

³⁵⁵ Šarac, *Kultura selektivnog sjećanja*, 177.

³⁵⁶ Isto, 186.

³⁵⁷ Isto, 219-220.

³⁵⁸ *Magnum Crimen*, knjiga Viktora Novaka koja je optuživala crkvenu hijerarhiju za izravno pomaganje ustaškom režimu.

³⁵⁹ Soldo, „Držanje katoličkog svećenstva“, 396-397.

Pavelića da se prestanu progoniti i ubijati Srbi te da se uvede pravda i zakon za sve ljude.³⁶⁰

U Rimu se nalazio fra Dominik Mandić koji je 1941. godine obnašao dužnost generalnog ekonoma franjevačkog reda. I do njega su dopirale vijesti o progonima i zločinima na hercegovačkom prostoru te on pokušava uputiti subraću kako da se na vlasti NDH utječe kako bi se zaustavili progoni.³⁶¹ Fra Dominik šalje pismo s naslovom „Upute Mnop. OO provincijalima hrvatskih franjevačkih provincija”.

U „Uputama“ se franjevcima zabranjuje ulazak u ustaški pokret te im se nalaže da se bave samo duhovnim poslovima. Nadalje, niti jedan franjevac, kao ni župa, samostan ili provincija ne smiju primiti dar koji je prije rata pripadao Srbinu ili Židovu. Franjevci ne smiju sudjelovati u sudovima koji trebaju dokazati krivnju četnika i drugih Srba. Ako budu mogli, franjevci bi trebali intervenirati kod vlasti da se smanji represija kao i uzeti u zaštitu progone skupine kad god im se za to pruži prilika. Franjevci ne smiju imati nikakva udjela u nasilnom prelasku pravoslavaca na katoličanstvo te preuzimati pravoslavne župe. Ako se u mjestima gdje su izmiješani katolici i pravoslavci nalazi neki župnik zanesen utjecajem vlasti, nalaže se njegov premještaj. Na kraju, predviđa se i kažnjavanje onih fratara koji se ogriješe o kršćansku ljubav prema bližnjem i odnosu s inovjercima.³⁶²

Mostarska biskupija i franjevačka provincija uporno su pozivale subraću da se pridržavaju Mandićevih uputa i da se suzdržavaju uplitanja u politiku. U spašavanju Srba, Židova, boraca, pristaša i suradnika Narodnooslobodilačkog pokreta (dalje NOP) kao i Hrvatske seljačke stranke, posebno su se isticali fra Leo Petrović, fra Dominik Mandić i fra Bonicije Rupčić.³⁶³

Leo Petrović i organizacija pomoći Srbima u Mostaru

Vlada NDH postigla je dogovor s Njemačkom o preseljavanju Slovenaca u NDH koje bi pratilo preseljavanje Srba s druge strane u Srbiju. Taj je proces zahvatio i Mostar te su

---

³⁶⁰ Mandić, „Hercegovački franjevci“, 713.

³⁶¹ Šarac, „Nezavisna Država Hrvatska i Katolička Crkva“, 398

³⁶² „Načela kojima“, <http://www.pobijeni.info/userfiles/Drugi-svjetski-rat-i-franjevci.pdf>

³⁶³ Mandić, „Hercegovački franjevci“, 711-712.

sredinom kolovoza 1941. godine pozvani Srbi s prezimenima A i B da dođu na željezničku postaju radi iseljavanja u Srbiju.³⁶⁴

Po uputama Alojzija Stepinca, mostarski franjevci izdavali su potvrđnice pravoslavicima o prelasku na katoličku vjeru, bez obreda prevođenja. Fra Leo Petrović, fra Bonicije Rupčić te dr. Cvitan Spužević organizirali su Odbor za pomoć ugroženim osobama.³⁶⁵ Osim navedenih u Odboru su bili i mostarski Srbi Đorđe Obradović te Milivoj Jelačić.³⁶⁶ Odbor je bio potreban radi bolje koordinacije i organizacije pomoći mostarskim Srbima koji su bili malobrojniji od Hrvata i muslimana, ali su činili značajan postotak stanovništva.³⁶⁷ Dominik Mandić financirao je Odbor pa ga je fra Bonicije redovito izvještavao o tome na što je utrošen novac.³⁶⁸

Ratno stanje i stalni sukobi u okolici Mostara intenzivirali su se 1943. godine i rezultirali su velikim brojem izbjeglica i pojavom gladi zbog nestašice hrane. S ostalim franjevcima iz Mostara fra Leo Petrović od 1. travnja 1943. godine pokreće kuhinju za izbjeglice i sirotinju u prostorijama samostana. Svakodnevno se u toj kuhinji hranilo 60-80 osoba.³⁶⁹

Petrovićevo posredništvo u spašavanju Olge Humo

Olga Humo rođ. Ninčić, bila je kći predratnog ministra Momčila Ninčića i supruga Avde Hume, komunističkog ilegalca.³⁷⁰ Olgina obitelj nalazila se u Londonu pa je Olga preko Dominika Mandića održavala kontakt s njima. O svemu je bio obaviješten i biskup Čule. Olga je bila skrivena u Donjoj Mahali, u Mostaru, s nekoliko komunističkih ilegalaca. Fra Leo Petrović zadužio je fra Bonicija Rupčića da ode u stan u kojem su se krili Olga i još neki komunisti te da obavijesti Olgu da će je pokušati prebaciti obitelji u London. Fra

---

³⁶⁴ Obradov, „Migracije srpskog stanovništva“, 812.

³⁶⁵ Dr. Cvitan Spužević predratni je ugledni član HSS-a. Bliski prijatelj fra Lea Petrovića. Fra Leo Petrović organizirao mu je odlazak iz Mostara kako bi se priključio NOP-u, te se u isto vrijeme nastavio skrbiti o njegovoj obitelji koja je uspjela izbjeći uhićenje, što je bio jedinstven slučaj jer je to bila uobičajena praksa prema obiteljima boraca NOP-a.

³⁶⁶ Mandić, „Hercegovački franjevci“, 715.

³⁶⁷ Šarac, *Kultura selektivnog sjećanja*, 82.

³⁶⁸ Šarac, *Nezavisna Država Hrvatska i Katolička Crkva*, 406

³⁶⁹ Knezović, „Leo Petrović“, 81.

³⁷⁰ Momčilo Ninčić, srbijanski političar. Doktorirao pravo na Sorboni. Bio je ministar u nekoliko ministarstava, ali najduže se zadržao u Ministarstvu vanjskih poslova. Jedno je vrijeme bio i predsjednik Lige naroda.

Bonicije Rupčić i fra Leo Petrović nisu otkrili lokaciju stana i preostali ilegalci u stanu nisu bili ugroženi.

Olga je ubrzo prebačena s malim djetetom u Gradačac te je ostala u kontaktu s fra Leom Petrovićem. Kasnije je opet prebačena u Mostar jer je u Gradačcu bila u opasnosti od četnika.³⁷¹ Njezin suprug Avdo Humo cijelo je ovo vrijeme bio u ilegali kao pripadnik NOP-a i to jedan od istaknutijih organizatora ilegalnog rada.³⁷²

Leo Petrović i pomaganje članovima HSS-a

Prije negoli Paveliću, Hitler je ponudio vlast u NDH Vladku Mačeku za kojeg je smatrao da ima potpunu potporu naroda. Nakon ustaškog preuzimanja vlasti, desno krilo HSS-a prilazi ustaškom pokretu, a lijevo NOP-u nakon aktiviranja komunističke gerile. Centralni i ujedno najbrojniji dio HSS-a pod vodstvom Vladka Mačeka, odbija dati podršku novoproglašenoj vlasti. Zbog toga pojedine njihove članove zatvaraju u logore, uhićuju i kažnjavaju.³⁷³

Progoni HSS-a pojačali su se nakon akcije Lorković-Vokić. U vrijeme progona pripadnika HSS-a, fra Leo Petrović pomaže obiteljima Cvitana Spuževića (ujedno i pripadnika Odbora za pomoć ugroženim osobama, kasnije i pripadnik NOP-a) i Čedomira Miličevića. Spuževićeva obitelj nikad nije bila uhićena upravo zahvaljujući fra Leu Petroviću.³⁷⁴

Spašavanje mostarskih Židova

Židovska općina Mostar imala je 150 članova prije rata. Mostar, zbog činjenice da se nalazio u talijanskoj zoni, bio je nešto sigurniji za Židove od ostatka NDH. Zbog toga je bio utočište izbjeglicama, pogotovo iz Sarajeva. Samo u jesen 1941. godine u Mostar je stiglo 2 000 Židova. Ipak, pod pritiskom ustaških vlasti, događali su se progoni. Opet se fra Leo Petrović isticao kao veliki protivnik progona. U jednom iskazu spominje se ime Živka Henčija Pape (kasnijeg potpukovnika Uprave državne bezbednosti) kojeg je skupina

---

³⁷¹ Mandić, „Hercegovački franjevci“, 717-718.

³⁷² Avdo Humo, prijeratni komunist. Oženio Olgu Ninčić, kći srbijanskog ministra Momčila Ninčića. Jedan od organizatora ilegalne borbe u Hercegovini i ZAVNOBiH-a (Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine). Poslije rata proglašen narodnim herojem.

³⁷³ Kovačić, „Represivne mjere redarstvenih vlasti“, 308-309.

³⁷⁴ Mandić, „Hercegovački franjevci“, 721-722.

svećenika, na čelu s fra Leom Petrovićem, više puta spašavala. U Mostaru se našla i Marija Kon.³⁷⁵

Ranije je molila fra Dominika Mandića za pomoć kako bi prešla u Italiju. Naime, talijanski su zakoni bili diskriminacijski prema Židovima, ali nisu imali tendenciju fizičkog uništenja. Fra Dominik Mandić zamolio je fra Lea Petrovića da pomogne Mariji te je fra Petrović stupio u kontakt s njom. Poslao je svog čovjeka od povjerenja, fra Bonicija Rupčića, da organizira susret. Preživjela je rat.³⁷⁶ Marija je otpremljena najprije u Dubrovnik gdje su smještaj nalazile židovske izbjeglice iz njemačke okupacijske zone. Talijani su je iz Dubrovnika prebacili u logor na Rab.³⁷⁷ Na prostoru Mostara rat je preživjelo svega 115 Židova.³⁷⁸

Pokolj franjevaca u Širokom Brijegu

Pastoralne i druge aktivnosti širokobrijeških franjevaca bile su bitno ograničene ratnim prilikama. Unutar gimnazije i sjemeništa smjenjivale su se talijanske, njemačke i hrvatske postrojbe. Provincijal Leo Petrović upozoravao je vojne vlasti da postrojbe napuste franjevačke posjede.³⁷⁹

Vrhovni štab NOP-a započeo je veliku ofenzivu kako bi zauzeo strateški važan Mostar. Za tu operaciju doveli su 45 000 vojnika (većinom iz 8. dalmatinskog korpusa) ojačane tenkovskom brigadom. Vojnici su uglavnom bili Hrvati kako bi se lakše pridobila potpora naroda koji im na ovom prostoru nije bio naklonjen. Obranu Mostara činile su 369. vražja i 9. ustaško-domobranska divizija pojačane s nekoliko postrojba *Wehrmachta* (ukupno oko 15 000 vojnika).³⁸⁰

Za vrijeme mostarske operacije snage jugoslavenskih partizana imale su podatke da će ustaško-njemačka obrana biti organizirana na brijegu ispod samostana. Ipak, među topničke ciljeve uvršten je i samostan na Širokom Brijegu. Napad na Široki Brijeg započeo

---

³⁷⁵ Marija Kon (rođena Bergmann), prva žena doktorica znanosti u BiH. Ujedno sa sestrom i prva maturantica u BiH. Tema njezine doktorske disertacije bila je „Njemačka poezija Petra Preradovića“. Židovka po nacionalnosti. Jedno vrijeme, u međuratnom razdoblju predavala je u gimnaziji u Mostaru. U vrijeme proglašenja NDH bila je zaposlena u Sarajevu. Preživjela je rat. Nakon rata bavila se germanistikom. Umrula je 1987. godine.

³⁷⁶ Mandić, „Hercegovački franjevci“, 720-721.

³⁷⁷ Obradov, „Prisilne migracije židovskog stanovništva“, 160-161.

³⁷⁸ Isto, 176.

³⁷⁹ Jolić, „Pokolj širokobrijeških franjevaca“, 474.

³⁸⁰ Kralj, „Mostarska operacija 1945.“,

<http://vojnepovijest.vecernji.hr/broj-47-vp/mostarska-operacija-1945-989490> (25. 3. 2017)

je 6. veljače 1945. godine. Pripadnici 11. dalmatinske udarne brigade ušli su u samostan 7. veljače 1945. godine.³⁸¹

Partizani su širokobriješki samostan pogodili 296 puta u dva dana. Drugog dana, 7. veljače 1944. godine, partizani su ubili 12 širokobrijeških franjevacu. Partizan Pavao Prcela posvjedočio je da je nakon zauzimanja Širokog Brijega stigla zapovijed „slobodne ruke na 3 dana“. Po cijelom Širokom Brijegu i okolnim selima trajale su likvidacije civila.³⁸²

Ubojstvo fra Lea Petrovića i šestorice subraće

Mostarski franjevci tijekom cijelog su rata pomagali progonjenim skupinama u Mostaru i okolici, čak i pripadnicima NOP-a. Ipak, ni to im nije pomoglo nakon partizanskog zauzimanja Mostara. Ubijeni su istog dana kad je i zauzet Mostar, 14. veljače 1945. godine. Partizani su ušli u samostan i ubili fra Lea Petrovića, fra Grgu Vasilja, fra Jozu Bencuna, fra Bernardina Smoljana, fra Kažimira Bebeke, fra Rafu Prusinu i fra Nenada Venancija Pehara.³⁸³

Partizani su najprije popisali fratre koje su zatekli, a zatim izdvojili sedmoricu gore navedenih. Fra Leo Petrović poslao je svog tajnika fra Bonicija Rupčića dva puta u sobu da donese neku kuvertu, ali tajnik ju nije pronašao. Vjerojatno je bila riječ o nekoj garanciji koja im je trebala pomoći. Njega nisu pustili da je ode potražiti. Vojnici su zatim večerali i na kraju odveli sedmoricu u nepoznatom pravcu. Prije odlaska tražili su uže, a fratri koji su ostali čuli su nekog časnika kako viče „Donja Mahala“ nakon što se čuo zvuk kamiona. Vjerojatno su odvedeni kamionom do Donje Mahale i dolje ubijeni i bačeni u Neretvu.³⁸⁴

Dan poslije fra Bonicije Rupčić i fra Gaudencije Ivančić odlaze kod dr. Cvitana Spuževića, prijatelja Lea Petrovića koji se u međuvremenu pridružio partizanima, kako bi tražili dopuštenje za prebacivanje pobijenih širokobrijeških franjevacu. Nakon što su ga upoznali sa situacijom, dr. Cvitan Spužević predložio je da se ode do sekretara Narodnooslobodilačkog odbora za Hercegovinu, Čede Kapora. On je odbio tu mogućnost. Nakon kratke prepirke, fra Gaudencije Ivančić svjedoči da je dr. Spužević gurnuo Čedu u koljeno i rekao da su dan prije ubili njegova najboljeg prijatelja, Lea Petrovića.³⁸⁵

---

³⁸¹ Jolić, „Pokolj širokobrijeških franjevacu, 480.

³⁸² Mandić, „Borbe za Široki Brijeg“, 20-24.

³⁸³ Marić, *Tragom ubijenih hercegovačkih fratara*, 47-54.

³⁸⁴ Knezović, „Leo Petrović“, 106-108.

³⁸⁵ Isto, 110-111.

Tijelo fra Rafe Prusine isplivalo je u blizini Rodoča i Žitomislića, ali mjesni komunisti opet su ga ubacili u rijeku. Tako niti jedan od ubijenih fratara na kraju nije dobio dostojan pokop.³⁸⁶

Zaključak

Fra Leo Petrović živio je u jako turbulentnom vremenu. Ubrzo nakon što je postao franjevac dolazi do Prvog svjetskog rata. Nakon što je rat završio, radio je kao profesor, postao župnik, a zatim i vikar te tajnik Provincije. U ovom razdoblju napisao je većinu svojih znanstvenih djela. Istraživao je uglavnom srednjovjekovnu povijest svog naroda. Proučavao je srednjovjekovnu liturgiju na narodnom jeziku. Prvi je preokrenuo dotad uobičajen krivovjerski pogled na bosanske krstijane. Ipak zasigurno najzanimljivije vrijeme njegova života bio je Drugi svjetski rat. Živio je ono što je propovijedao. Već pri prvom susretu s Pavelićem tražio je pravnu zaštitu za sve ljude koji su se nalazili pod njegovom vlašću. Svjestan činjenice da ustaški režim provodi politiku suprotnu onoj koju je zagovarala organizacija kojoj je pripadao, počinje aktivno pomagati progonjenim skupinama, bez obzira na vjeru, narodnost i uvjerenje. Zbog vlastitih postupaka mogao je još za vrijeme ustaške vlasti u Mostaru umrijeti nasilnom smrću. Na kraju ga je nasilna smrt dočekala nakon partizanskog zauzimanja Mostara. Budući da su ga ubili partizani, historiografija se nije mogla baviti njegovim djelovanjem na objektivan način, sve do najnovijih vremena. Ipak, danas kad sagledamo kako je djelovao u povijesnom razdoblju u kojem je živio, možemo zaključiti da fra Leo Petrović spada u istaknute osobe hrvatske povijesti.

Bibliografija

- Blažević, Robert, Amina Alijagić. „Antižidovstvo i rasno zakonodavstvo u fašističkoj Italiji, nacističkoj Njemačkoj i ustaškoj NDH“, U: *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, 879-816. Rijeka: Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, 2010.
- FM, „Svijetli likovi“, U: *Franjo među Hrvatima*, ur. Hrvatinić Gabrijel Jurišić, 195-289. Zagreb: Središnji odbor za proslavu 750. obljetnice sv. Franje Asiškog, 1976.

---

³⁸⁶ Majić, *U nebo zagledani*, 189.

- Jareb, Mario. „Prilozi za povijest ustaške organizacije u Hercegovini i među Hercegovcima do travnja 1941.“, U: *Hum i Hercegovina kroz povijest*, ur. Ivica Lučić, 361-378. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2011.
- Jolić, Robert. *Leksikon hercegovačkih franjevaca*. Mostar: Hercegovačka franjevačka provincija Uznesenja BDM, 2011.
- Jolić, Tomislav. „Pokolj širokobrijeških franjevaca u kontekstu uspostave Jugoslavenske komunističke vlasti“, U: *Hum i Hercegovina kroz povijest*, ur. Ivica Lučić, 459-490. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2011.
- Karakaš Obradov, Marica. „Migracije srpskog stanovništva na području Nezavisne Države Hrvatske tijekom 1941. godine“, *Časopis za suvremenu povijest* (2011), br. 3: 801-826.
- Karakaš Obradov, Marica. „Prisilne migracije židovskog stanovništva na području Nezavisne Države Hrvatske“, *Croatica Christiana periodica* (2013), br. 69: 153-178.
- Knezović, Pavao. „Leo Petrović 1883. – 1945.“, U: *Leo Petrović prvi hercegovački franjevac doktor znanosti*, ur. fra Ante Marić, 81-108. Mostar: Hercegovačka franjevačka provincija Uznesenja BDM, 2008.
- Knezović, Pavao. „Školovanje“, U: *Leo Petrović prvi hercegovački franjevac doktor znanosti*, ur. fra Ante Marić, 18-19. Mostar: Hercegovačka franjevačka provincija Uznesenja BDM, 2008.
- Kovačić, Davor. „Represivne mjere redarstvenih vlasti Nezavisne Države Hrvatske prema pripadnicima Hrvatske seljačke stranke u Drugom svjetskom ratu“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* (2014), br. 69: 305-323.
- Kralj, Branimir. „Mostarska operacija 1945.“, *Večernji list*, 12. veljače 2015., Preuzeto s: <http://vojnepovijest.vecernji.hr/broj-47-vp/mostarska-operacija-1945-989490> (25. 3. 2017).
- Lovrenović, Dubravko, Srećko Džaja. „Srednjovjekovna Crkva bosanska“, *Svjetlo riječi* (2007): 3-14.
- Majić, Častimir. *U nebo zagledani*. Mostar: FRAM-ZIRAL, 2011.
- Mandić, Hrvoje. „Borbe za Široki Brijeg od studenog 1944. do 7. veljače 1945.“, *Polemos* (2013), br. 32: 13-30.
- Mandić, Hrvoje. „Hercegovački franjevci i spašavanje žrtava ustaških progona u Mostaru 1941. – 1943.“, *Časopis za suvremenu povijest* (2016), br. 3: 709-726.
- Marić, Ante, ur. *Leo Petrović prvi hercegovački franjevac doktor znanosti*. Mostar: Hercegovačka franjevačka provincija Uznesenja BDM, 2008.
- Marić, Ante. *Tragom ubijenih hercegovačkih fratara*. Mostar: Hercegovačka franjevačka provincija Uznesenja BDM, 2007.
- Marijan, Davor. „Lipanjski ustanak u istočnoj Hercegovini 1941. godine“, *Časopis za suvremenu povijest* (2003), br. 2: 545-576.
- „Načela kojima su se vodili franjevci tijekom Drugog svjetskog rata“, <http://www.pobijeni.info/userfiles/Drugi-svjetski-rat-i-franjevci.pdf>
- Regan, Krešimir. „Djelovanje jugoslavenske radikalne zajednice u doba Banovine Hrvatske“, *Studia Lexicographia* (2007), br.1: 217-254.

Soldo, Tugomir. „Držanje katoličkog svećenstva u Hercegovini za vrijeme Drugog svjetskog rata“, *Hercegovina franciscana* (2011), br. 7: 379-456.

Šarac, Ivica. „Nezavisna Država Hrvatska i Katolička Crkva u korespondenciji fra Dominika Mandića“, U: *Dr. fra Dominik Mandić (1889. – 1973.)*, ur. fra Robert Jolić, 388-425. Mostar – Zagreb: Franjevačka knjižnica Mostar – Hrvatski institut za povijest, 2014.

Šarac, Ivica. *Kultura selektivnog sjećanja*. Mostar: Crkva na kamenu, 2012.

Šubić, Ivana, „Zagrebački tisak o Hercegovini između dvaju svjetskih ratova (1918. – 1941.)“, U: *Hum i Hercegovina kroz povijest*, ur. Ivica Lučić, 379-410. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2011.

SUMMARY

This is an article about Leo Petrović, a friar and historian from Herzegovina. We will talk about his early years, education and admission into order of St. Francis. The article will explicitly describe his action during World War II. Furthermore, it will describe the context and the actions that caused the conflict in Herzegovina during the war. Last of all, we will learn about the tragic destiny of Leo Petrović.

Keywords: *Franciscian, Leo Petrović, Mostar, World War II*

GOLI OTOK

Ivana Čvek
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za povijest
E-mail: ivana.cvek346@gmail.com

Ovaj članak nastoji na jednom mjestu dati što cjelovitiju analizu raznih aspekata funkcioniranja logora na Golom otoku između 1949. i 1956. godine. Na temelju objavljene historiografske i memoarske literature dana je rekonstrukcija logorskog sustava te su predloženi podaci o kažnjavanjima izeovca koji bi trebali razjasniti razmjere, metode i različitost akcija protiv osoba koje su optužene za podršku Staljinu u vrijeme sukoba Tito-Staljin.

Ključne riječi: *Goli otok, Informbiro, informbiroovci, Komunistička partija Jugoslavije*

Uvod

Goli otok jadranski je otok smješten u Velebitskom kanalu, između sjeveroistočnog dijela otoka Raba i kopnene obale na sjeveru Velebitskog kanala. Zapadno od njega nalazi se otok Sv. Grgur, a sjevernije otok Prvić. U vrijeme Prvog svjetskog rata na Golom su otoku Austrijanci držali zarobljenike, a poslije 1918. godine Talijani su tražili boksit. Između dvaju svjetskih ratova otok je bio u vlasništvu Rade Vukanovića, veletrgovca iz Brinja, da bi poslije 1945. godine bio nacionaliziran.

Kao što mu samo ime govori, na Golom otoku nema zelenila jer je stalno izložen burama i munjama. Duž sjeverne obale nema nikakvih uvala ni zaklona, a dubine neposredno uz obalu prelaze 30 metara. Južna i jugoistočna obala bolje su razvedene od sjeverne. Od kopna je udaljen oko šest, a od otoka Raba pet kilometara. Upravo zbog svoje nenaseljenosti i gotovo sigurne nemogućnosti bijega, Goli otok odabran je za osnivanje političkog logora Goli otok 1949., a za zatvorske potrebe koristio se gotovo 40 godina. U tom razdoblju zatvorski se režim mijenjao ovisno o političkim potrebama i vrsti kažnjenika. Glavna tema ovog rada jest razdoblje od 1949. do 1954. godine koje ga je obilježilo kao simbol jugoslavenskog totalitarizma i nečovječnosti. Nakon Rezolucije IB-a iz 1948. godine, vlast je odlučila poslati na Goli otok one koji su se priklonili i one za koje je sumnjala da su se ili će se prikloniti Staljinu, tzv. informbiroovce. Treba napomenuti da su se, osim Golog otoka, za obračun s „informbiroovcima“ koristili i drugi logori i zatvori.

U Hrvatskoj su to bili: Sisak, Lonjsko polje, Ugljan, Vis i Korčula; u Bosni i Hercegovini: Zenica, Vareš, Bileća; u Srbiji: Srijemska Mitrovica, Banjica i stari gradski zatvor u Beogradu–Glavnjača. Oficiri Jugoslavenske armije držani su u Jasenovcu, petrovaradinskoj tvrđavi kraj Novog Sada te u Staroj Gradiški. Goli otok postao je pojam pod kojim se podrazumijevaju nepravde i zločini prema zatvorenicima, uključujući i manje logore te vrste. U tom se smislu za cjelokupan sustav logora u bivšoj državi koji je služio obračunu s informbiroovcima, uobičajio naziv Arhipelag Goli.³⁸⁷

Sukob Tito-Staljin

Da bismo bolje razumjeli razloge nastanka logora, potrebno je reći nešto o političkom razdoblju koje mu je prethodilo. Naime, nakon stabiliziranja komunističke vlasti u Jugoslaviji i proglašenja Federativne Narodne Republike Jugoslavije, nestale su nesuglasice nastale u vrijeme rata te su se brzo zaboravile. Započelo je razdoblje sovjetskog utjecaja.

Tako je prvi republikanski Ustav, usvojen u siječnju 1946., bio kopija sovjetskog Ustava iz 1936. godine. Po sovjetskom su uzoru bili ustrojeni federalna struktura, parlament, uprava, vlada, sudstvo, armija, policija, sindikat, omladinske organizacije i državna privredna poduzeća. Sve više se očitovao sovjetski način upravljanja: uvedeni su policijski teror, kontrola medija i državna planska privreda te su bili prisutni pravna nesigurnost i povrede temeljnih ljudskih prava.³⁸⁸ Unatoč tome, kao posljedica niza neslaganja, osobito oko jugoslavenske balkanske politike, krajem 1947. godine počelo je kritiziranje i sve žešći napadi na politiku i vodstvo KPJ-a i Tita. Kritike su stizale prvenstveno od KP-a Sovjetskog Saveza, ali i od drugih komunističkih partija. U početku su neslaganja i svađe držani u strogoj tajnosti, no to će se promijeniti objavom *Rezolucije Informbiroa*.

U Bukureštu je 20. lipnja 1948. godine na drugoj sjednici Informbiroa usvojena rezolucija „O stanju u Komunističkoj partiji Jugoslavije“ (poznatija pod nazivom *Rezolucija Informbiroa*) čime je započela javna faza sukoba između KPJ-a i komunističkog pokreta kojim je dominirala Moskva. Bit Staljinovih pisama ponavlja se u osam poglavlja.³⁸⁹ KPJ je

---

³⁸⁷ Kosić, *Goli otok*, 7.

³⁸⁸ Banac, *Sa Staljinom*, 33.

³⁸⁹ Kržavac i Marković, *Informbiro – šta je to*, 119.

optužena za odstupanja od lenjinističke teorije partije, za praktične i ideološke pogreške, za pomanjkanje unutarpartijske demokracije i za uporno neprihvatanje bilo kakve kritike. Svemu tome Staljin je dodao da bi oni „zdraviji“ članovi partije trebali prisiliti svoje rukovoditelje da otvoreno i pošteno priznaju svoje pogreške te da ih poprave. Tako je poslao poruku da je potrebno zbaciti Titovo vodstvo. Može se zaključiti da su time Staljin i sovjetski rukovoditelji smatrali da će u Jugoslaviji izazvati rascjep te da će se jugoslavenski narod pobuniti protiv svoje vlade zahvaljujući Staljinovu autoritetu.³⁹⁰ Međutim, Tito je sve iznenadio objavom od 30. lipnja u partijskom organu *Borba* u kojem je odbio napad Informbiroa kao neosnovan, netočan i nepravedan. Usto, od 18. do 21. srpnja 1948. godine u Beogradu je održan Peti kongres Partije na kojem su delegati odbili *Rezoluciju Informbiroa*.³⁹¹ Time je započeo višegodišnji otvoreni sukob između Informbiroa i Tita.

Jugoslavija se našla u nepovoljnom položaju jer se do sukoba u potpunosti oslanjala na Sovjetski Savez i tek stvorene socijalističke države istočne Europe, a sad se odjednom našla bez prijatelja i saveznika. Zemlje Informbiroa provele su kampanju u svim sektorima međupartijskih i međudržavnih odnosa; vršena je potpuna ekonomska blokada Jugoslavije, na istočnim granicama vršile su se demonstracije jakih oružanih snaga, izazivali su se granični incidenti, a sve istočnoeuropske zemlje prekinule su ugovore o prijateljstvu s Jugoslavijom. Diplomatski, politički i drugi odnosi prekinuti su ili su svedeni na najmanju moguću mjeru. Sve navedeno nanijelo je velike štete Jugoslaviji.³⁹²

Unutar same Jugoslavije stanje je bilo konfuzno. Teško se bilo naviknuti da je nekoć najveći prijatelj postao neprijatelj. Svi oni koji su se smatrali sljedbenicima Staljina i koji su se, prema procjeni UDB-e i drugih organa vlasti, na bilo koji način kolebali, zatvoreni su kao politički zatvorenici. Da bi se nekoga zatvorilo, bila je dovoljna sumnja člana Partije ili nekog od običnih građana. Ovakvo stanje omogućilo je partijskom vrhu da se riješi nepoćudnih ljudi.

Odluka da se „informbiroovci“ progone donosila se postupno. U početku se uvjeravalo i objašnjavalo svakom pojedincu kako je stav CK KPJ-a ispravan te se smatralo da će se sukob s vremenom otkloniti, stoga nije bilo mnogobrojnih uhićenja. Kako će sukob eskalirati, tako će porasti i broj uhićenih.³⁹³

---

³⁹⁰ Banac, *Sa Staljinom*, 126-127.

³⁹¹ Bilandžić, *Društveni razvoj*, 113.

³⁹² Kržavac i Marković, *Informbiro – šta je to*, 143.

³⁹³ Banac, *Sa Staljinom*, 230.

Informbiroovci

Naziv „informbiroovac“ odnosio se na građanina FNRJ-a koji je određeno vrijeme proveo u nekom od tadašnjih zatvora ili logora pod optužbom da je podržao *Rezoluciju Informbiroa* protiv KPJ-a i Tita. U javnost je bila iznesena činjenica da su informbiroovci zatvoreni jer su se na nekom partijskom sastanku izjasnili za *Rezoluciju Informbiroa* ili jer su na neki drugi način djelovali kao njezini zagovaratelji. Sasvim je sigurno da je bilo takvih slučajeva. Uz sigurne pristalice Staljina i Informbiroa našao se određen broj onih koji su stali na njihovu stranu jer su vaganjem snaga sukobljenih sila zaključili da velika zemlja kao što je Sovjetski Savez ne može izgubiti protiv male Jugoslavije ili jer su jednostavno bili razočarani stanjem nastalim nakon rata. Čistka koja je provođena protiv informbiroovaca dala je priliku vodstvu KPJ-a da ukloni moguće protivnike pri čemu su bile zahvaćene i nevine žrtve.³⁹⁴

Jedan od poznatijih slučajeva isključenja iz Partije jest onaj iz 1950. godine kad je CK KPH-a iz svojih redova isključila trojicu poznatih hrvatskih Srba, partizana i visokih dužnosnika, Radu Žigića,³⁹⁵ Stanka Opačića Ćanicu³⁹⁶ i Dušana Brkića³⁹⁷ zbog navodne podrške srpskom nacionalizmu i *Rezoluciji Informbiroa*. U tzv. „Rezoluciji o razotkrivanju neprijateljske agenture Informbiroa u redovima CK KPH“ piše da su optuženi za „antipatriotizam“, „rušenje bratstva i jedinstva Srba i Hrvata“, „borbu protiv izvršenja plana“, „informbiroovske agenture“, itd. Zapravo je Brkić prosvjedovao zbog zanemarivanja ćirilice u školama u odnosu na latinicu, zbog natpisa na željezničkim postajama jer nema onih na ćirilici i tome slično, dok je Žigić bio protiv prisilnog otkupa i izvoza. Nadalje, smatrali su da su srpski ustanički krajevi u Hrvatskoj zapostavljeni i u neravnopravnom položaju. Na kraju su sva trojica smijenjena i deportirana na Goli otok gdje je Žigić umro pod čudnim okolnostima.³⁹⁸

Broj uhićenih informbiroovaca nije pouzdan. Smatra se da ih je ukupno 55 663 bilo registrirano, od čega 16 280 zatvoreno i osuđeno (15 173 muškaraca i 928 žena). Oni su bili porijeklom iz svih Republika te su bili pripadnici svih nacionalnih skupina.³⁹⁹ Međutim, postojala je razlika u njihovoj zastupljenosti u logoru na što su imali utjecaj

---

³⁹⁴ Banac, *Sa Staljinom*, 153.

³⁹⁵ Predsjednik Savjeta za prerađivačku industriju.

³⁹⁶ Ministar šumarstva.

³⁹⁷ Potpredsjednik Vlade.

³⁹⁸ Vojnović, *Zapisnici Politbiroa*, 445-479.

³⁹⁹ Previšić, „Broj kažnjenika“, 173-193.

razni elementi. Po nacionalnoj strukturi bilo je 44% Srba, 21.5% Crnogoraca, 16% Hrvata, 5% Makedonaca, 3.5% Slovenaca, 3% Albanaca i 7% ostalih (Talijani, Rusi, Mađari, Bugari, itd.). Iz navedenog proizlazi da su iznad jugoslavenskog prosjeka bili zastupljeni Srbi i Crnogorci, a razloge tome, između ostalog, možemo naći u njihovoj stoljetnoj povijesnoj vezi s Rusima pri čemu su se sigurno javile moralne i psihološke dileme.⁴⁰⁰ Zanimljivo je i da su u partijskim, odnosno državnim institucijama, informbiroovci osobito bili zastupljeni u policiji i vojsci, što je zapravo moglo biti opasno za KPJ jer su upravo te institucije imale ključnu ulogu u obrani postojećeg političkog sustava.⁴⁰¹

Dolazak na Goli otok

Postojale su dvije kategorije informbiroovaca: oni koji su osuđeni po administrativnom postupku i oni kojima su kazne izrekli vojni sudovi. Administrativni kažnjenici bili su po skraćenoj proceduri u kratkom roku otpremani u logor, dok je za one zahvaćene krivičnim zakonom najprije slijedio sudski postupak. Nakon dovršetka istrage zatvorenike se premještalo u zajedničke sobe u kojima su čekali suđenje. Tu život još nije bio toliko nepodnošljiv. Po završetku suđenja, na koje se nije dugo čekalo i koje je bilo samo predstava bez publike, u kratkom ih se roku upućivalo na izdržavanje kazne.⁴⁰²

U drugoj polovici 1949. godine prve dvije skupine, ujedno i najbrojnije, stigle su na Goli otok; u prvoj je bilo 2000 zatvorenika, dok je u drugoj bilo 1500.⁴⁰³ Nakon dva mjeseca bile su raspoređene u brigade i poslone na izvršavanje javnih radova na kopnu. Tek dolaskom treće skupine počinje razdoblje međusobnih obračuna.⁴⁰⁴

Kažnjenici vezani lancima teretnim su se vlakom dopremali do Bakra odakle su brodom dalje prevoženi do otoka. Vlak bi na odredište stizao noću i tu bi ih dočekaio špalir ljudi koji se protezao od vagona do broda Punat. Kažnjenike se zatim, s već pretrpljenim fizičkim posljedicama, ubacivalo u utrobu broda gdje su mnogi po strmim stepenicama znali slomiti ruku, nogu ili razbiti glavu. Nakon što bi se brod napunio, zatvarala se štiva, a ljudi bi se, tako nagurani, gotovo ugušili zbog manjka kisika. Uza sve to, cijelo su vrijeme bili u strahu od likvidacije. „Ugledah ispod sebe stravičnu sliku štive. Bila je oštro

---

⁴⁰⁰ Banac, *Sa Staljinom*, 150.

⁴⁰¹ Isto, 155.

⁴⁰² Kosić, *Goli otok*, 26-30.

⁴⁰³ Banac, *Sa Staljinom*, 233.

⁴⁰⁴ Marković, *Istina o Golom otoku*, 98.

osvijetljena brodskim feralom. Udarcima u glavu bili smo obrušeni u taj ambis, tumbajući se jedan pored drugoga ispod batina u stranu. U štivu su nas tukli drvenim palicama. Sve je već bilo obliveno krvlju (...). Zatim je slijedilo kotrljanje dvojice vezanih jadnika niza stepenice, a onda pad tijela na hrpu ljudskog mesa. U štivu nisu bile čvrsto ugrađene stepenice, već samo strmo prislonjene nekakve ljestve. Po njima se nikako nisu mogla spuštati dvojica vezanih ljudi. Padali smo u dubinu od tri metra, kao dvije frknute mačke.”⁴⁰⁵

Vožnja je trajala nekoliko sati. Obično se na otok stizalo rano ujutro gdje bi ih opet dočekao špalir ili tzv. topli zec. Kad bi brod dovezio nove zatvorenike, toga se dana na otoku nije radilo, već su se svi kažnjenici trebali svrstati na obali u špalir i tako pridošlicama poželjati „dobrodošlicu“. Njih se udaralo i pljuvalo te su se mogli čuti povici kao što su: „Tito, Partija, Tito Partija! Smrt izdajnicima! Ua banda!“. Stroj je znao biti dug između 500 i 1500 metara. Prolazak kroz špalir je mogao biti donekle olakšan jedino ako bi se našao koji zatvorenik koji bi na vlastiti rizik koristio metodu „mrtve ruke“.⁴⁰⁶ „Udarci pljušte po svim dijelovima tijela. Ono dane odjeće odbacio sam, kako bih se rukama branio od udaraca. Potpuno gol kao i svi iz moje grupe, sve sam krvaviji, bacan s jedne na drugu stranu špalira. Neki od mojih supatnika padaju i ostaju ležati u nesvijesti, ili bez ono malo snage da ustanu. Preskačemo preko takvih i jurišamo naprijed, svatko onako kako uspije, kolikom brzinom može (...) Bose su noge na oštrom tučenu prve prokrvarile, potom nos, pa raspukle usne. Kako se primičemo kraju stroja, a čini se nikada kraja, tako iz otvorenih rana krv izbija po svim dijelovima tijela. (...) isprebijan, gol, krvav, po svemu tijelu, našao sam se, prošavši špalir pred nekakvim barakama. Sjeo sam, zapravo pao na užareni kamen pod sjajnim srpanjskim suncem. Usta mi puna krvi. Usne se rascvjetale, usne isječene, nabrekle, osjete to prsti. Mutno mi pred očima. Treba vremena da čovjek jasno vidi. Spočetka sam bio u sumaglici. Neki su sasvim bez svijesti. Ima li mrtvaca ne znam. Samo znam da su mi kasnije rekli da ni jedna grupa ne prođe špalir bez mrtvih. Nekima polomljene ruke, čak i kralježnice. Neki obnevidjeli, oči im zatvorile rane.”⁴⁰⁷

Za neke je špalir znao završiti smrću, a one koji bi posrnuli ili pali, nastavljalo se tući. Nakon toga, odvlačilo se pridošlice do velike drvene kace napunjene morskom vodom koja se nalazila na vrhu logora u koju bi ih se zagnjurilo (pritom bi često malo nedostajalo

---

⁴⁰⁵ Lončar, *Bando, sagni glavu*, 115.

⁴⁰⁶ Bilić, *Goli otok*, 142.

⁴⁰⁷ Isto, 121.

da se ne uguše). Zatim su se smještali u posebne barake u koje je ostalima bio zabranjen pristup.⁴⁰⁸

Tijekom boravka na otoku kažnjenici su cijelo vrijeme bili podvrgnuti sumnjičenjima i stalnim istragama koje su bile puno surovije i dugotrajnije od onih u istražnom zatvoru. Također, ovdje su izvršitelji i mučitelji bili drugi zatvorenici. „Ceo postupak sveden je samo na istragu, i to na istragu neograničenog trajanja i sa neograničenim sredstvima. Istraga koja je u isto vrijeme i kazna, a kazna koja je za celo vreme i istraga, i tako u nedogled. Uopšte ih nije zanimao *corpus delicti* koji me je i doveo u zatvor. Njih je zanimalo nešto drugo: koga još treba da zatvore, ko je još sumnjiv, ko bi još mogao biti kriv, na koga ja još sumnjam, ko bi još progovorio ako bi ga prisilili, sa kim sam još razgovarala o tome i tome, a taj nije došao da me prijavi... Još, još, još... Tome još nije moglo i nije smelo da bude kraja.”⁴⁰⁹

Dolaskom na Goli otok gubilo se vlastito ime te su svi označavani zajedničkim nazivom – „banda“. Pridošlice su nakon nekog vremena morale stati pred kolektiv barake i iznijeti svoj „stav“. Pod tim se podrazumijevalo javno iznošenje svoje životne priče do raznih pojedinosti (o sebi, obitelji, rodbini, prijateljima) s naglaskom na vlastito neprijateljsko djelovanje.⁴¹⁰

Organizacija izvan „žice“

Organizacija uprave Golog otoka bila je u rukama upravnika logora i njegova zamjenika te njihovih pomoćnika i zamjenika. U pravilu, upravitelj logora bio je pukovnik UDB-e. Uz njega su se nalazili oficiri, istražitelji i sljednici iz pojedinih jugoslavenskih Republika. Svaki kažnjenik po dolasku na Goli otok pripao bi određenoj republičkoj UDB-i s obzirom na mjesto uhićenja, a ne nacionalnost. Milicija i služba osiguranja bili su zaduženi za osiguranje logora. Svi su oni bili smješteni izvan „žice“, a za njihov udobniji smještaj, zatvorenici su izgradili hotel i posebnu zgradu milicije.

---

⁴⁰⁸ Spadoni, *Krvavi žal*, 57.

⁴⁰⁹ Simić i Trifunović, *Ženski logor*, 12.

⁴¹⁰ Kosić, *Goli otok*, 66.

Slika 1. Pogled na kamenu zgradu u kojoj su bili smješteni milicionari. Ispod terase zgrade je prostor s ćelijama za posebne slučajeve⁴¹¹

Zatvorenici su sretali svoje izvršitelje, ali nikad nisu došli u dodir s pukovnicima UDB-e, zapovjednikom logora ili s većinom njegova osoblja. Sva su mučenja, psihička i fizička, vršili sami zatvorenici, ali po naredbama Uprave.⁴¹² U golotočkom sustavu isljednik nije tražio od zatvorenika da mu „dođu na raport“, već su zatvorenici morali to sami odlučiti, inače bi se u suprotnom mislilo da nešto kriju. U takvim slučajevima nije bilo moguće „revidiranje“. Onaj tko nije tako postupao, nije se mogao nadati izlasku iz radilišta te bi mu kazna uglavnom bila produžena. Ipak, pod pritiskom torture mnogi su bili spremni pristati na sve kako bi si olakšali situaciju.⁴¹³

Organizacija unutar „žice“

Unutar zatvoreničke hijerarhije glavni je bio predsjednik konferencije sobnih starješina. Uz njega su bili njegov zamjenik, rukovoditelj radova i kulturno-prosvjetni referent. Te je ljude postavljala Uprava logora kojoj su bili odgovorni. Ova skupina bila je zadužena za donošenje i dijeljenje vode za piće, večernje prebrojavanje pred barakom, raspodjelu odjeće i obuće, za rijetko davanje rublja na pranje, za higijenu, vođenje bolesnika na liječnički pregled, ali i za provođenje terora nad ostalim zatvorenicima.⁴¹⁴

---

⁴¹¹ http://www.lopar.com/hrv/turisticka_ponuda/izleti/goli_otok_vise.php (29. 3. 2017.)

⁴¹² Kosić, *Goli otok*, 59.

⁴¹³ Bilić, *Goli otok*, 156.

⁴¹⁴ Banac, *Sa Staljinom*, 235.

Sobni starješina bio je posrednik između isljednika i zatvorenika. On je, kao prvi u štabu, pripremao i vodio političke konferencije na kojima se pojedinačno iznosio tzv. neprijateljski rad. Prije skupa bi svoje suradnike obavijestio kako da reagiraju na koga, prema tome kako bi to naredio isljednik. Ako bi on sam bio nezadovoljan nečijim izlaganjem, prvi bi krenuo u batinanje zatvorenika pa bi batinaši, poučeni njegovim primjerom, nastavili gdje je on stao. Primao je naredbe o uvođenju istrage nad pojedincima, nagrađivao „dobre i poslušne“, a kažnjavao „izdajice“. Organizirao je unutrašnje špijunaže svakog nad svakim. Njemu se javljalo na „raport“ kod isljednika, bilo radi nadopunjavanja svoje istrage ili cinkarenja koje se smatralo dokazom dobre volje zatvorenika koji je krenuo putem „povratka na put Partije“. Sami po sebi, tračevi su bili bezvrijedni, ali je Uprava time stvarala stanje nepovjerenja između zatvorenika čime im je dodatno zagorčala život. Da bi se dobilo mjesto sobnog starješine, trebalo je na neki način uvjeriti Upravu i isljednike u odanost i spremnost da im se vjerno služi.

Zamjenik je u odsutnosti sobnog starješine obavljao njegov posao te je vodio aktiv. Katkad je i sam vodio političke konferencije te je obavezno na njima bio svjedok. Rukovoditelj radova obavljao je fizičke poslove barake na dodijeljenom radilištu, dok je kulturno-prosvjetni referent organizirao ideološko-političke satove na kojima se diskutiralo o člancima iz političkog glasila *Borba*.⁴¹⁵

Među logorašima na najvišem položaju bili su aktivisti tj. članovi aktiva. Oni su imali svoje sastanke na kojima drugi nisu smjeli prisustvovati i gdje su se dogovarali o „radu“. Najvjerojatnije je da su tada primali upute od Uprave. Nadalje, trebali su odobravati mjere koje su se provodile u logoru te su morali voditi aktivnu borbu protiv bande, odnosno, tući ih i ponižavati. Aktivistima su mogli postati logoraši za koje se smatralo da su revidirali svoj stav i da su dali sva imena koja bi mogla zanimati UDB-u, a tu je odluku donosio nadležni isljednik.

Članovi kolektiva predstavljali su najveću grupu među zatvorenicima. Prvi korak do ulaska u kolektiv bio je iznošenje stava pred kolektivom koji se uglavnom iznosio po dolasku na otok ili u roku 1-3 mjeseca. Kažnjenik je trebao reći sve o sebi, s naglaskom na svoje navodno „neprijateljsko djelovanje“, iznijeti svoja nova uvjerenja i dokazati da je spoznao svoju grešku. Nakon toga je kolektiv odlučivao je li kažnjenik prihvaćen ili mu slijedi bojkot kao kazna. Uobičajeno je bilo da se po nekoliko puta ispovijeda pred

---

⁴¹⁵ Kosić, *Goli otok*, 67-68.

kolektivom. Na političkoj konferenciji koja se održavala svake večeri obavljano je primanje u kolektiv. Zapravo je sudbina osuđenika ovisila o sklonosti isljednika. Njih nisu tukli, već je njihova zadaća bila tući druge. Smjeli su razgovarati s drugim zatvorenicima, imali su pravo na hranu i samo su iz ove kategorije mogli napredovati na neku višu poziciju.⁴¹⁶

Ispod članova kolektiva bili su „odložni“. Oni su uglavnom već prošli kroz bojkot, ali su još uvijek bili smatrani bandom. Da bi dokazali da su krenuli pravim putem, morali su npr. pomoći u gonjenju na tragaču ili kaseli, tući, pljuvati, prijavljivati i sl. Ako se ne bi uspjeli dokazati, vraćani su natrag u bojkot.

Na najnižem su mjestu bili „bojkotirani“. Oni su morali raditi na najtežim poslovima bez ikakvog radnog vremena te su pritom bili izloženi stalnom pljuvanju, tući, fizičkom i psihičkom maltretiranju. Njihova uobičajena kazna je bila zakidanje za san te noćno stražarenje po 2 ili 4 sata nad kiblom. Nazivani su bandom te su imali oznake na sebi s natpisima kao što su npr. izdajnik, sluga neprijateljski, staljinovac, itd. Prije spavanja prolazili su špalir, a tako pretučeni i krvavi spavali su na betonskom podu. Bojkot je trajao najviše mjesec dana, ali se mogao odužiti na više mjeseci, odnosno, do trenutka kad bi isljednik procijenio da je postignut cilj. Bojkotiranom nitko nije smio pomoći te su često u stanju očaja i duševnog rastrojstva priznavali ono što nikad nisu ni mislili ni radili.⁴¹⁷

Svakodnevnica

Ustajanje je bilo u rane jutarnje sate nakon čega bi se vršilo prebrojavanje. O umivanju nije bilo ni riječi jer vode nije bilo dovoljno ni za piće. Progutavši na brzinu doručak koji se uglavnom sastojao od kutlače crne kave i komada palente, krenulo se na rad. Prilikom izlaska iz žice ponovno bi uslijedilo prebrojavanje koje se obavljalo i prilikom povratka u žicu te prije odlaska na spavanje. Na radilištu se sve radilo ručno uz pomoć teških i nezgrapnih alata koji su zahtijevali vještinu koju većina zatvorenika nije imala te im je tako rad bio još teži. Bojkotirani su dobivali najteži posao. Jedna od sprava za njihovo mučenje bio je tzv. golootočki tragač. Imao je dvije paralelne letve s nosivom površinom, međutim, ručice su na jednom dijelu bile kraće, a na drugom duže. Onu stranu s kraćim letvama, na kojoj je teret bio teži, držao je bojkotirani, dok je drugu stranu na

---

⁴¹⁶ Mihalović, *Kratka Istorija*, 41.

⁴¹⁷ Kosić, *Goli otok*, 60-62.

kojoj su letve bile duže dobio gonič (aktivist, član kolektiva, pasivac koji se trebao dokazati). Gonič je guranjem tjerao „bandu“ da u trku nosi teret. U slučaju da „banda“ više nije mogla nositi tragač, ručni zglobovi su se obavijali konopom pa šake i prsti više nisu bili potrebni. Kad ni to ne bi pomoglo, na prsa bi im stavili tešku kamenu ploču pa bi se „banda“ počela gušiti, a ploča bi se maknula tek kad bi se procijenilo da je bilo dosta. Svi informbiroovci su prošli ovu torturu.

Uz tragač su se koristili i kasela i labud. Kasela je također služila za nošenje tereta udvoje, ali za razliku od tragača, imala je izgled sanduka s ručkom i bila je primjerenija za nošenje sitnijeg tereta kao što je npr. pijesak. Labud je sličan tragaču, samo mnogo veći. Njega je moralo nositi najmanje osam zatvorenika i to na ramenima, a koristio se za prijenos ogromnih gromada kamenja.⁴¹⁸

Jedan od uvjeta puštanja iz logora bila je obveza zatvorenika da šute o Golom otoku kad izađu na slobodu. Upravo onako kao što logor na Golom otoku nikad nije bio spomenut u novinama, tako je i od revidiraca bilo zahtijevano da ne pričaju o iskustvima koja su tamo doživjeli. Dakle, kad se kažnjenik vratio na put „Tita i partije“, onda je mogao biti otpušten iz logora. No, njega bi i na slobodi dočekala slična situacija zlostavljanja i torture koju je provodila policija, nemogućnost zapošljavanja, nastavak progona obitelji, žigosanje kao izdajice partije i domovine itd.

Izgled logora

Logor je bio opasan bodljikavom žicom, a na svakih pedesetak metara stajale su kameno-betonske stražarnice s puškarnicom usmjerenom prema logoru. U povećoj zgradi do samog logora bili su smješteni milicioneri koji su ih čuvali. Naziv logor nije se smio koristiti, u protivnom bi se kažnjenike odmah istuklo. Njihove nastambe bile su izgrađene u jednoj od udubina na zapadnom dijelu otoka. Bile su napravljene od grubo obrađenog kamena, samo s krovom, bez potkrovlja. Zgrade su bile duge oko 10, a široke i visoke oko 4 metra. Svaka je imala sobičak koji je pripadao sobnom starješini. Zgrade su bile poredane jedna do druge, prateći kosinu udoline koja se postupno dizala prema vrhu otoka. Bilo je napravljeno 20-ak takvih zgrada u koje je bilo smješteno oko 250 do 300

---

⁴¹⁸ Kosić, *Goli otok*, 71-74.

zatvorenika. Osuđenici su ležali na daskama, a kao pokrivač su im služile potrgane vojničke deke.⁴¹⁹

Slika 2. „Velika žica” – vidi se zgrada kuhinje, ali se ne vide paviljoni za kažnjenike koji se nalaze desno u uvali⁴²⁰

Radilište 101

Radilište 101 ili Petrova rupa bio je osobito tajanstven dio logora, može se reći, logor unutar logora. U tom su dijelu bili smješteni specijalni informbiroovski zatvorenici: bivši članovi centralnog komiteta, visoki rukovoditelji, ministri, generali, španjolski borci, ambasadori, sveučilišni profesori, bivši komunisti školovani u SSSR-u,iskusni članovi Partije, visokoobrazovani intelektualci i sl.⁴²¹ Radilište 101 dobilo je ime „Petrova rupa“ po Petru Komneniću, predsjedniku Republičke skupštine Crne Gore, koji je ovdje doveden s prvom grupom zatvorenika. On je ovo mjesto pogrдно nazvao rupom. Radilo se zapravo o vrtači koju su napravili Talijani tražeći boksit.⁴²² Rupu su sačinjavale dvije barake, jedna za spavanje i do nje druga, manja, za kuhanje i ispitivanje. Do baraka se spuštalo ljestvama, a kasnije kamenim stepenicama. Noću su s kula svijetlili reflektori i obasjavali rupu i njezinu okolinu. Takva struktura onemogućavala je bijeg. U baraci su ležajevi bili na tri kata, drveni i bez posteljine.

⁴¹⁹ Mihalović, *Kratka Istorija*, 60-61.

⁴²⁰ http://www.dmmedia.com/izleti/goli_hr.htm (29. 3. 2017.)

⁴²¹ Kosić, *Goli otok*, 98.

⁴²² Marković, *Istina o Golom otoku*, 113.

Stanovnike Petrove rupe nitko nije smio čuti ni vidjeti, a ni oni nisu smjeli vidjeti druge; bili su u potpunoj izolaciji.⁴²³ Usto, sustav represije upravo je prema tim kažnjenicima bio najdrastičniji. Međutim, život je ovdje bio organiziran jednako kao u „velikoj žici“. Koristile su se iste metode pri radu i mučenju. Ne zna se kad je Petrova rupa prestala funkcionirati, vjerojatno krajem 1953. ili početkom 1954. godine. Njezini su zatvorenici tada bili razmješteni u obične logore na Golom otoku ili Bileću, ovisno o tome je li kažnjenik bio osuđen administrativnim putem ili putem vojnog suda. Kasnije je Rupa zatrpana kako bi se prekrilo njezino postojanje.⁴²⁴

Ženski logor

Istovremeno s osnivanjem logora za informbiroovce na Golom otoku 1949. godine, Savezni sekretarijat za unutrašnje poslove rezervirao je za svoje potrebe i susjedni otočić Sveti Grgur. Već iste te godine na sjeveroistoku Grgura osnovan je i prvi ženski logor. Osim za izgradnju logora za sebe, žene su odvedene na zapadni dio otoka na dogradnju logora za oficire. Nakon što su doradile logor za kažnjenike oficire, žene su 1950. godine prebačene na Goli otok, gdje su na njegovoj sjeveroistočnoj strani, prema Velebitu i buri, u uvali Senjska, opet gradile novi logor za sebe. Kažnjenice su 1952. godine ponovno prebačene na Grgur, u bivši oficirski logor, te kasnije opet na Goli otok. Zbog ovih premještanja dolazilo je do problema kod osobnih svjedočanstava i prisjećanja ženskih logorašica jer se faktografske i iskustvene činjenice sasvim ne podudaraju.⁴²⁵ I ovdje je prevladavala organizacijska shema muškog logora te su žene radile iste poslove kao i muškarci. „Svaka aktivistkinja svoju bandu je imala. Da svoju bandu slomi, svaka je sebe zadužila, (...) Način da se to postigne, teškim ili lakšim kamenom, batinama, izvođenjem pred stroj, pljuvanjem ili zastrašivanjem, noćnim stajanjem ispod sijalice, ili bdijenjem u čošku pored kible (...) dogovaran je na sastancima aktiva, dirigovano iz Centra, a Centru iz Uprave. Isljednici su tražili da se zapisnici dopune. Aktivisti su znali da im od broja dopuna, otkrića, sloboda zavisi.“⁴²⁶

---

⁴²³ Kosić, *Goli otok*, 91.

⁴²⁴ Isto, 98.

⁴²⁵ Prlenda, *Sjećanja žena*, 51; Kosić, *Goli otok*, 15.

⁴²⁶ Dragović-Gašpar, *Let iznad Golog otoka*, 151.

Kraj logora

Vežano za novi politički odnos prema SSSR-u, poslije Hruščovljeva posjeta Jugoslaviji, većina administrativno kažnjenih logoraša bila je oslobođena. Krajem studenoga 1956. godine oslobođeni su gotovo svi preostali informbiroovci, a na Golom otoku zamijenili su ih zatvorenici druge vrste. Tamo su u to vrijeme uvjeti robijanja postali znatno podnošljiviji. Razoreni su ostaci ambijenta političkih zatvorenika. Nije bilo traga starim metodama mučenja, a usto su bile dozvoljene posjete, paketi, pisma, knjige, novine itd. Zatvor, odnosno kasnije kazneno-popravni dom na Golom otoku, konačno je ukinut 1988. godine. Ostaci građevina danas se nalaze devastirani.

Zaključak

KPJ je tijekom zaoštavanja sukoba sa SSSR-om usustavila politiku uhićivanja i kažnjavanja ibeovaca, a kao vrhunac te represije 1949. godine osnovan je logor Goli otok. On je vjerojatno nastao kao odgovor na sve veći diplomatski, ekonomski i vojni pritisak SSSR-a, kao i zbog povećanog broja uhićenih ibeovaca. Osnovni cilj ovog rada bio je prikazati konstrukciju tog logorskog sustava te njegove sociološko-političke aspekte. Usto, na temelju svjedočanstava bivših zatvorenika, stvorena je slika o teškom svakodnevnom životu na otoku. Ondje su bili instalirani čitavi proizvodni procesi koji su se temeljili na teškom fizičkom radu što je imalo različite učinke i posljedice na političku zbilju i pojedince onog doba, a negativan prizvuk imena Goli otok očuvao se sve do danas.

Popis kratica:

CK KPJ – Centralni komitet Komunističke partije Jugoslavije

FNRJ – Federativna Narodna Republika Jugoslavija

IB – Informbiro

KP – Komunistička partija

KPJ – Komunistička partija Jugoslavije

SSSR – Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika

UDB – Uprava državne bezbednosti

Popis slika:

Slika 1. Pogled na kamenu zgradu u kojoj su bili smješteni milicionari. Ispod terase zgrade je prostor s ćelijama za posebne slučajeve..... 182

Slika 2. „Velika žica” – vidi se zgrada kuhinje, ali se ne vide paviljoni za kažnjenike koji se nalaze desno u uvali..... 186

Bibliografija

Banac, Ivo. *Sa Staljinom protiv Tita*. Zagreb: Globus, 1990.

Bilandžić, Dušan. *Društveni razvoj socijalističke Jugoslavije*. Zagreb: Centar društvenih djelatnosti Saveza socijalističke omladine Hrvatske, 1978.

Bilić, Đuro. *Goli otok i Dabrovine: logori jugoslavenskog socijalizma*. Zagreb: Nit, 1998.

Dragović-Gašpar, Rosanda. *Let iznad Golog otoka*. Beograd: Akvarijus, 1990.

Kržavac, Savo, Dragan Marković. *Informbiro – šta je to: Jugoslavija je rekla ne*. Beograd: Sloboda, 1976.

Kosić, Ivan. *Goli otok: najveći koncentracijski logor*. Rijeka: Adamić, 2003.

Lončar, Vilim. *Bando, sagni glavu*. Zagreb: TRGO-rast, 1997.

Marković, Dragan. *Istina o Golom otoku*. Beograd: Narodna knjiga – partizanska knjiga, 1987.

Mihalović, Dragoslav. *Kratka Istorija satiranja*. Beograd: Narodna knjiga – Alfa, 1999.

Previšić, Martin. „Broj kažnjenika na Golom otoku i drugim logorima za ibeovce u vrijeme sukoba sa SSSR-om (1948. – 1956.).“ *Historijski zbornik* 66 (2015), br. 1: 173-193.

Prlenda, Sandra, ur. *Sjećanja žena žrtava nacizma i nedemokratskih režima*. Zagreb: Centar za ženske studije, 2009.

Simić, Dragoslav, Boško Trifunović. *Ženski logor na Golom otoku – ispovesti kažnjenica i islednice*. Beograd: ABC production, 1990.

Spadoni, Slavko. *Krvavi žal: sjećanja golootočkog uznika*. Rijeka: Matica hrvatska, 2007.

Vojnović, Branislava priredila. *Zapisnici Politbiroa Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske: 1945. – 1952.*, sv. 2. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2006.

SUMMARY

Goli otok served as a site of a political prison and labour camp which was founded in 1949, at the peak of Tito- Stalin political dispute, together with the nearby Sveti Grgur island, which held a similar camp for female prisoners. Until 1956, throughout the Informbiro period, Goli otok was made into a high-security, top secret prison. During this period, at least 13 000 political prisoners were incarcerated on the island. The main focus of this paper was to show the socio-political aspects of this political prison and labour camp's past. It contains former inmates' testimonies about harsh everyday life in the camp and the peculiar methods of its orchestration.

Keywords: *Goli otok, Cominform, convicts, Yugoslav Communist Party*

MEDITERANSKE IGRE U SPLITU 1979. GODINE

Matea Mihaljević Jurković
Filozofski fakultet u Splitu, Odsjek za povijest
E-mail: matea.mihaljevic@outlook.com
Pregledni rad

Sport je oduvijek predstavljao izuzetno važnu sastavnicu ljudskog života. U sportu se okupljaju ljudi diljem svijeta bez obzira na rasu, kulturu, vjeroispovijest, spol, nacionalnost i sl. To je područje uzajamnog ispreplitanja ideala suradnje, prijateljstva, jednakosti, područje u kojem se mogu ostvariti zapažena postignuća, rušiti rekordi, ispitivati vlastite granice, sposobnosti, dati sve od sebe. Osim toga, sport je i sjecište svih ljudskih aktivnosti. Pri priređivanju sportskih događaja najviše se očituju ekonomski, društveni, tehničko-tehnološki i drugi aspekti. Upravo se u tom smislu puno toga može saznati o pojedinoj državi organizatoru takvih događanja. Primjer velikog sportskog događaja su i Mediteranske igre, igre koje na istom mjestu u isto vrijeme svake četiri godine okupljaju sportaše mediteranskih zemalja. Organizator Osmih mediteranskih igara bio je grad Split 1979. godine, odnosno tadašnja Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija. Bio je to sportski događaj koji je podigao ugled Jugoslavije i koji je u mnogočemu predstavljao pravu revoluciju. Zato nam se nameću pitanja kako je Split uopće dobio status domaćina Mediteranskih igara, u čemu se očituje njihov značaj za tadašnje društvo i razvoj sporta na nacionalnoj i međunarodnoj razini te što one Splitu danas znače.

Ključne riječi: *sport, Mediteranske igre, Split, Jugoslavija, sportski objekti, financiranje igara, marketing, propaganda, mediji, JNA, servisi*

Povijest Mediteranskih igara

Mediteranske su igre nakon Olimpijskih igara najvažniji sportski događaj za mediteranske zemlje i održavaju se svake četiri godine. Ujedno su i prilika da se na jednom mjestu okupe mladi sportaši s triju kontinenata: Europe, Azije i Afrike. Ideju održavanja Mediteranskih igara pokrenuo je predsjednik egipatskog Nacionalnog olimpijskog odbora te član i potpredsjednik Međunarodnog olimpijskog odbora Mohamed Taher Paša uz pomoć Grka Ioannisa Ketseasa, člana Međunarodnog olimpijskog odbora na Olimpijskim igrama u Londonu 1948. godine. Razdoblje u kojem je rođena ta ideja obilježavala je napetost između velikih sila, SAD-a i SSSR-a, te se činilo kako bi se upravo preko sporta mogli ostvariti ideali miroljubivosti i udruživanja.⁴²⁷

---

⁴²⁷ „Od Aleksandrije do Splita“, *Mediteranpress*, 14. rujna 1979., 3.

Kako je Split dobio Mediteranske igre?

Split nije bio jedini jugoslavenski grad koji se kandidirao za domaćina igara. Rijeka je također bila kandidat. Ideja da se Split kandidira za domaćina Osmih mediteranskih igara rodila se u Savezu za fizičku kulturu Općine Split u ožujku 1969. godine. O samoj su ideji bile upoznate sve tadašnje sportske organizacije Splita, Upravni odbor SFK Općine Split i sve društveno-političke organizacije Splita. Razvijena je velika aktivnost i u nizu sastanaka s najvišim predstavnicima SFK Hrvatske i Jugoslavije u Zagrebu i Beogradu, izboreno je pravo Splita da se kandidira, uz prethodnu eliminaciju Rijeke. Kao razlog eliminiranja Rijeke navodile su se prednosti Splita kao grada koji je uživao zavidnu sportsku tradiciju i koji je potencijalno mogao organizirati Mediteranske igre. Nakon toga je trebalo ostvariti suglasnost svih navedenih organizacija. Split je pripremio opsežnu dokumentaciju, uključujući i vrlo kvalitetan i značajan propagandni materijal, i dostavio je Međunarodnom odboru Mediteranskih igara u Ateni 5. listopada 1971. godine za Kongres Mediteranskih igara u Izmiru, gradu u kojem se odlučivalo o domaćinu idućih igara.⁴²⁸

Slijedom okolnosti Alžir je izabran kao domaćin Mediteranskih igara 1975., ali nije sve bilo izgubljeno jer je načelno donesen zaključak da se Igre 1979. godine održe u Splitu uz neslužbenu izjavu budućih potencijalnih domaćina Igara, Francuske i Grčke, da se neće kandidirati iz obzira prema Jugoslaviji. Štoviše, Tito je prije samog sastanka u Izmiru reagirao na predloženu kandidaturu. Izrazio je mišljenje da bi o interesu Alžira trebalo voditi računa budući da bi održavanje Sedmih mediteranskih igara u Alžiru bilo presudno za daljnji razvoj sporta u Alžiru i Africi. Takav stav Tito je potkrijepio činjenicom da je Alžir prijateljska nesvrstana zemlja i da do pobjede alžirske revolucije nije imala mogućnost za razvoj sporta.⁴²⁹ Konačno je na Kongresu Međunarodnog odbora Mediteranskih igara u Alžiru 1975. godine bila prihvaćena kandidatura Splita da bude grad domaćin Igara. Odmah potom uslijedilo je osnivanje odgovarajućih organa i odbora, posebno Privremenog odbora, Komiteta 8. mediteranskih igara i Izvršnog komiteta, kako bi mogle započeti pripreme i organizacija samih Igara.⁴³⁰ U organizaciji Igara ključno je bilo to što je predsjednik SFRJ-a Josip Broz Tito prihvatio pokroviteljstvo nad Igrama, što

---

⁴²⁸ *Izvještaj o pripremama i organiziranju VIII. mediteranskih igara*

⁴²⁹ Zekić, „Mediteranske igre“, 106.

⁴³⁰ Pezo, *VIII. mediteranske igre*, 14-15.

je pridonijelo ugledu Igara u Jugoslaviji i neposrednim organizatorima pomoglo u radu na pripremama Igara.⁴³¹

U razdoblju odvijanja Igara u Splitu sredozemni je prostor bio opterećen sukobima. U tom se smislu mogu izdvojiti napad Sovjetskoga Saveza na Afganistan te kronični sukobi na Bliskom istoku. Sredozemlje je, kao poprište različitih interesa, imalo izniman značaj u međunarodnim odnosima. Ono je povezivalo europski jug i afrički sjever te Iberski poluotok na zapadu i arapsku izraelsku obalu na istoku. Ključni problemi i otvorena pitanja u to su vrijeme bili: sučeljavanje članica Zapadnoga i Istočnoga bloka, nesvrstanih, financijski siromašnih i naftom bogatih zemalja, tursko protivljenje ulasku Grčke u Europsku ekonomsku zajednicu i ciparsko pitanje o razgraničenju epikontinentalnoga pojasa u Egejskom moru. Politička je situacija bila veoma napeta, o čemu svjedoče i tiskani feljtoni uoči Igara i predstavljanje država sudionica.⁴³²

Slika 1. Službeni plakati Osmih mediteranskih igara⁴³³

Sportski objekti

Mediteranske igre s ukupno 24 sporta u svom redovnom programu trebale su imati osigurane sportske objekte. U vrijeme kada je Split bio određen kao domaćin Osmih mediteranskih igara, nije imao niti jedan važniji objekt koji bi zadovoljio potrebe i zahtjeve te sportske manifestacije. U Splitu i gradovima disperzije Igara (Makarskoj, Omišu, Trogiru, Sinju, Hvaru, Zadru, Šibeniku, Stobreču i Supetru) zato se pristupilo

⁴³¹ Zekić, „Mediteranske igre“, 111.

⁴³² Isto, 102.

⁴³³ <https://www.tportal.hr/vijesti/clanak/igre-koje-su-promijenile-split-20130211/print> (11. 5. 2017.)

izgradnji novih te rekonstrukciji i adaptaciji postojećih sportskih objekata. Ukratko, rekonstruirani su stadioni u Makarskoj, Zadru i Šibeniku te stadion Radničkog sportskog društva (RSD) u Splitu, postojeći objekti Sportskog centra Gripe i teniski tereni na Firulama (Zenti). Izgrađeni su sljedeći novi objekti: Gradski stadion i Kompleks bazena u Poljudu, sportska polivalentna dvorana na Gripama, sportska dvorana u Trogiru, stadion u Omišu, poligon konjičkih sportova u Sinju, objekti uz veslačku stazu u Zatonu kod Šibenika, sportski teren uz hotel „Kaktus“ u Supetru i Centar za streljačke sportove u Stobreču.

Program izgradnje novih i adaptiranja postojećih sportskih objekata izrađen je u skladu s materijalnim mogućnostima, ali i na temelju spoznaje veličine Mediteranskih igara. Društvenim dogovorom o organizaciji i financiranju Igara u tu su svrhu osigurana potrebna sredstva. Gradski je stadion bio centralni objekt Mediteranskih igara, mjesto na kojem su se održala sva atletska i finalna nogometna natjecanja te svečano otvaranje i zatvaranje Igara. Za projekt izgradnje stadiona bio je raspisan natječaj, a prihvaćen je prijedlog Ocjenjivačkog suda da se Gradski stadion u Poljudu izgradi po prvonagrađenom rješenju Borisa Magaša uz izvođača radova GP-a „Ivan Lučić Lavčević“ iz Splita. U neposrednoj blizini Gradskog stadiona planiran je i Kompleks bazena, koji je realiziran u suradnji s Komandom Vojno-pomorske oblasti Split tako da je SO Split financirala izgradnju 33-metarskog bazena, tribine te semaforSKU opremu u 50-metarskom bazenu, dok je Komanda Vojno-pomorske oblasti preuzela na sebe obavezu da ustupi Općini Split pravo na uporabu 50-metarskog bazena za sva republička, savezna i međunarodna plivačka i vaterpolska natjecanja. Projektant Komplexa bazena bio je Ivo Antić, dipl. ing. iz Beograda. U sklopu Sportskog centra „Gripe“ predviđena je izgradnja velike sportske dvorane, a sportska dvorana kapaciteta 1 300 gledatelja predviđena je i u sklopu Doma socijalističke omladine na lokaciji Bol-Plokite.

Sportski objekt streljana za malokalibarsku pušku predviđen je detaljnim urbanističkim planom poluotoka Marjana. Nedovršeni stadion u Parku skojevaca, koji je projektirao Vuko Bombardelli, splitski arhitekt, predviđen je kao stadion koji je za vrijeme Igara trebao služiti za treninge i eliminacijska atletska i nogometna natjecanja. Izgradnja Sportskog centra „Gripe“ započela je još 1969. godine. Predviđalo se da će centar biti dovršen u roku od deset godina kako bi svojim sadržajima omogućio održavanje niza sportskih natjecanja. Prijedlogom programa za definitivno urbanističko rješenje predviđeno je i ragbi igralište sa svim pratećim sadržajima, sportski dispanzer, nekoliko

pomoćnih igrališta te osposobljavanje postojeće sportske dvorane. Streljana za glinene golubove u Stobreču morala se rekonstruirati i adaptirati prema novoizrađenom programu, kao i teniska igrališta na Firulama (Zenti), uz izgradnju nekoliko novih.⁴³⁴

Financiranje Igara

Za pripremu, organiziranje i održavanje bilo je potrebno osigurati priljev znatnih količina financijskih sredstava. Već je prilikom isticanja kandidature bilo posve jasno da Split cjelokupnu odgovornost nije mogao sam snositi.⁴³⁵ Budući da je Igrama uistinu i bio priznat status općejugoslavenske manifestacije, to je značilo da se i model financiranja trebao temeljiti na stupnju razvoja jugoslavenskog društveno-političkog sustava.⁴³⁶ U skladu s osnovnim načelima socijalističkog samoupravljanja kao okosnice društveno-političkog sustava Jugoslavije ponuđena su rješenja za samoupravno i dogovoreno udruživanje sredstava po principima solidarnosti, dobrovoljnosti i uzajamnosti svih socijalističkih republika i socijalističkih autonomnih pokrajina.⁴³⁷

Za financiranje pripreme, organizacije i održavanja Mediteranskih igara dogovoren je i realiziran princip po kojem bi se Igre samofinancirale i kroz komercijalne i ostale djelatnosti.⁴³⁸ Predloženo je da osnovni izvori sredstava za financiranje Igara budu igre na sreću, a da se sredstva udruže na principu društvenog dogovora koji bi se zaključio između sudionika u organizaciji i financiranju Igara. Nogometni klubovi Jugoslavije i klubovi prve i druge nogometne lige van SR Hrvatske trebali su osigurati 10% od sredstava koja ostvare od sportske prognoze. Ukupna bi svota koju bi osigurala SR Hrvatska tada iznosila 206 000 000 dinara.⁴³⁹

U cijenu programa 8. mediteranskih igara od 2 532 569 899 dinara nisu bila uključena dodatna sredstva koja je trebala osigurati SO Split za plaćanje kamata zbog naknadno produženih rokova za vraćanje kredita. Općine disperzije Igara i SR Hrvatska sudjelovale su u financiranju troškova koji su obuhvaćali pripremu, organizaciju i održavanje Igara u mjestima disperzije u ukupnom iznosu od 10 894 511 dinara, s time

---

⁴³⁴ Pezo, *VIII. mediteranske igre*, 24-26.

⁴³⁵ *Izvještaj o pripremama i organiziranju VIII. mediteranskih igara*, 27.

⁴³⁶ Pezo, *VIII. mediteranske igre*, 107.

⁴³⁷ *Izvještaj o pripremama i organiziranju VIII. mediteranskih igara*, 35.

⁴³⁸ Pezo, *VIII. mediteranske igre*, 107.

⁴³⁹ *Izvještaj o pripremama i organiziranju VIII. mediteranskih igara*, 27-31.

da je na općine otpadalo 8 798 933 dinara, a na SR Hrvatsku 2 095 578. Može se zaključiti kako su općine, posebice SO Split i SR Hrvatska, činile veliki udio u financiranju.⁴⁴⁰

Ukoliko bi bilo nepredviđenih troškova, primjerice znatnih povećanja cijena građevinskog materijala i usluga, a samim time i planiranih troškova izgradnje objekata, onda bi se ponovno razmotrio cjelokupni plan financiranja Mediteranskih igara. Uzelo bi se u obzir veće sudjelovanje socijalističkih republika i socijalističkih autonomnih pokrajina. Pritom je trebalo imati na umu kamate i prateće troškove koji se odnose na kreditiranje od strane poslovnih banaka, odnosno izvođača radova i isporučitelja opreme. Potrebno je bilo uskladiti i vrijednost za svaki pojedini objekt i objekte u cjelini u odnosu na prethodno utvrđenu investicijsku vrijednost, a zatim usuglasiti i izvore prihoda.⁴⁴¹

U konačnici, od ukupnih je sredstava putem društvenih dogovora ostvareno 84,13%, što znači da je na proračunska sredstva otpalo samo 15,87%, a to nam opet implicira nepostojanje dodatnog opterećenja dohotka udruženog rada. Osnovni problem predstavljala je velika neusklađenost priljeva sredstava od igara na sreću (do 1985.) i odljeva sredstava (1979.), što je tražilo krupna financijska sredstva za plaćanje kamata po korištenim kreditima.⁴⁴² Drugi problem predstavljala je i neusklađenost dinamike pritjecanja planiranih prihoda s dinamikom izvođenja radova. Prihodi su planirani do 1. ožujka 1981., a izgradnja objekata do 30. svibnja 1979., s time da se računalo da će najintenzivniji priljev financija biti u 1978. i 1979. godini kada bi se izgradio najveći dio objekata. Takva nam situacija pokazuje da je postojao jaz između ostvarivanja i trošenja prihoda.⁴⁴³

Marketing i propaganda

Sportski događaji uvijek za sobom povlače pitanje financiranja. S jedne strane imamo svečanosti i natjecanja koja sa sobom nose sav onaj sjaj i veličanstvo, a s druge strane knjigovodstvo, mjenice i cjelokupnu ekonomsku logistiku. Treba imati na umu da u Jugoslaviji, usprkos organizaciji brojnih sportskih priredbi, nije bilo pokušaja sistematizacije i kategorizacije tih natjecanja. Može se reći da se u konačnici kompleksna tema Igara svela na dva glavna pitanja: kako izgraditi objekte i kako organizirati Igre.

---

⁴⁴⁰ Pezo, *VIII. mediteranske igre*, 102-105.

⁴⁴¹ *Izvještaj o pripremama i organiziranju VIII. mediteranskih igara*, 35-41.

⁴⁴² *Izvještaj o financiranju VIII. mediteranskih igara*, 5.

⁴⁴³ *Izvještaj o pripremama i organiziranju VIII. mediteranskih igara*, 35-41.

Financiranje i jedne i druge grane postavljeno je na dva kolosijeka. Koliko god se činili povezani, objekti su ipak predstavljali posebnu priču. Sredstva su trebala doći od mogućnosti Igara da prodaju same sebe, što je bio drugi glavni izvor financiranja, uz već spomenuti proračun. Iako pretenciozno, tim je pothvatom pokriveno 8% svih troškova. Osim u slučaju ulaznica, trgovalo se i pravima, odnosno pravom postavljanja propagandnih poruka, pravom pokroviteljstva, donatorstva, sponzorstva, pravom korištenja simbolike, poslovnih prostora, emitiranja na radiju ili televiziji. Naizgled komplicirano, zapravo je sve bilo vrlo jednostavno: imamo čovjeka koji je plaćanjem postao potrošač i tako stekao pravo iskazivanja svoje volje i pripadnosti te najizravnijeg dizanja ugleda Igrama. Poslovni subjekt kupuje pravo sponzorstva, daje, poklanja ili vodi skrb o Igrama. To su bila načela na kojima nije bilo lako graditi nešto čija je vrijednost premašivala milijune i upravo je na ovim vrijednostima počivao *Program marketinga* 1977. godine podijeljen na: licence, sponzorstvo, specijalne dobavljače, kovani novac, ulaznice, filateliju, propagandne površine, poslovne prostore i transfer autorskih prava. Cijeli je program trebao donijeti oko 6,6 milijuna dolara. Manjak vremena utjecao je na cjelokupan rad. U hodu se odgovaralo na pitanje koliko, nudila su se rješenja problema, usklađivanja omjera sudjelovanja u troškovima s proračunom na razini federacije, nastojalo se opravdati formulu samofinanciranja i sl. Istraživalo se, uključili su se strani ljudi i društveno-politički autoriteti iz cijele Jugoslavije, stvorila se Komisija za marketing, a sve je to imalo jedan cilj: rebalans *Programa marketinga* 1979. godine na 11,3 milijuna dolara. Sklopljeni su brojni ugovori, njih čak 57, s organizacijama udruženog rada, tekstilnom, trikotažnom, galanterijskom, prehrambenom, kemijskom, metalnom industrijom te industrijom suvenira.⁴⁴⁴

Sponzori, donatori, domaćini ekipa i domaćini sportova usmjeravali su se prema potrebama korisnika. Kupovalo se pravo isticanja podrške Igrama u svrhu vlastite propagande. Proizvođači prehrambenih proizvoda, različite sportske i uredske opreme, odjeće itd. postali su stalni dobavljači. Na tržištu su se pojavili i zlatnici nominalne vrijednosti od 1 500, 2 000 i 5 000 dinara te sedam moneta srebrnog novca od 100, 150, 200, 250, 300, 350 i 400 dinara. Na reversu su se nalazili simboli MIS-a uz obilježja mjesta u kojima su se Igre održavale te element novca, a na aversu lik predsjednika Tita. Ovaj je projekt donio više od 1/4 svih marketinških prihoda.

---

⁴⁴⁴ Pezo, *VIII. mediteranske igre*, 93-95.

Što se tiče ulaznica, laviralo se između skupljih s ciljem očuvanja ugleda Igara i jeftinijih kako bi se mogao privući što veći broj gledatelja. U distribuciju je bilo pušteno 736 000 ulaznica s prosječnom cijenom od 1,6 dolara po ulaznici. Filatelija je pak predstavljala veliki i revolucionarni marketinški projekt. Radilo se o izdavanju prigodnih maraka koje je bilo prepušteno Zajednici jugoslavenskih PTT poduzeća. Ona je za svoj račun izdala tri marke sa simbolima MIS-a, tj. tiskalo se i prodalo dvije serije od 50 milijuna komada.⁴⁴⁵ U rujnu 1979. godine u optjecaj su puštene tri komemorativne poštanske marke nominalnih vrijednosti od 2, 4,90 i 10 dinara. Tiskane su u Beogradu, a realizirao ih je beogradski akademski slikar Aleksandar Mileković. Marka od 2 dinara predstavljala je službeni znak Igara, marka od 4,90 službenu maskotu, a marka od 10 dinara sve zemlje sudionice predstavljene nacionalnim zastavama. Ljubiteljima filatelije na raspolaganju je bila i posebna kuverta u znaku MIS-a.⁴⁴⁶

Slika 2. Prigodne poštanske markice⁴⁴⁷

Ovaj projekt imao je jednu negativnu stranu, a to je da se realizirao relativno kasno pa je izgubljeno dragocjeno vrijeme jer je filatelija predstavljala golemi financijski i propagandni potencijal. Interijeri sportskih borilišta poprimili su novi izgled postavljanjem propagandnih poruka na propagandne površine. Javne gradske površine, fasade zgrada, publikacije, ulaznice, sve je bilo označeno reklamama. Dobit je iznosila oko 400 000 dolara. Projekt iskorištavanja poslovnih prostorija donio je minimalan financijski efekt. Organizirano je 111 prodajnih mjesta, od čega se njih jedanaest nalazilo u objektima MIS-a. Na pet punktova prodavani su suveniri Igara. Troškovi za realizaciju svih ovih

⁴⁴⁵ Pezo, *VIII. mediteranske igre*, 93-95.

⁴⁴⁶ Skataretiko, *Vodič za štampu*

⁴⁴⁷ <http://www.skijanje.rs/publikacije/knjige-o-zimskim-olimpijskim-igrama/zoi-1984-filatelija/> (29. 7. 2014.)

marketinških projekata planirani su na 8% ukupnog prihoda, no do kraja 1979. godine povećani su na 12,1%.⁴⁴⁸

Preko Sektora za marketing „Coca-Cola“, „Dalmacijavino“, „IKB“, „Emona“, „Brodoimpeks“ i „Tehničar“ dobili su veće propagandne površine na fasadama zgrada u najfrekventnijim dijelovima Splita. Zaključeni su i ugovori o domaćinima ekipa sudionika. Za njih su organizirani i posebni trgovački centri. Tako je „Jadran-tekstil“ angažirao jedan prodajni punkt u sportskom naselju Medena, gdje su posebno istaknuti proizvodi „Saponije“ iz Osijeka te „Slovenija šport-Adidasa“ iz Ljubljane. „Slobodna Dalmacija“ osigurala je i posebni punkt za prodaju novina i časopisa. Na Peristilu se čak otvorila i suvenirnica u kojoj su se mogle kupiti značke, privjesci, maskote, naljepnice, zastavice i ostali proizvodi koji su na sebi nosili znak Igara, ali i bedževi na koje je kupac mogao odmah utisnuti svoje ime i prezime.⁴⁴⁹ Kovnica „IKOM“ iz Zagreba za potrebe MIS-a izradila je 1 393 pobjedničke medalje, 2 500 službenih broševa, 20 000 bedževa, dok je Modna konfekcija „Rudnik“ sašila 6 000 košulja za osoblje MIS-a. „OBOD“ iz Cetinja ustupio je hladnjake različitih kapaciteta te strojeve za pranje rublja bez naknade. Proizvodnja ženskih čarapa „Polzela“ iz Polzele osigurala je za žensko osoblje u službi MIS-a hulahupke.⁴⁵⁰

Ipak, prevladalo je mišljenje kako je propaganda kao društveni fenomen djelotvornija i snažnija od bilo kojeg EPP-a. Iz te opće popularnosti Marketing je dobio svoj dio koji mu pripada – tisak, radio i televizija zaslužni su za kreiranje atmosfere u kojoj se lako moglo privući čitatelja, gledatelja i slušatelja da kupi majicu sa simbolima MIS-a, pa i ulaznicu. Može se zaključiti da su planovi u konačnici ostvareni, novac najprije zarađen, a onda i potrošen.⁴⁵¹ Računalo se da je sa simbolima MIS-a na tržište plasirano više od 120 000 000 proizvoda, od majica do poštanskih markica.⁴⁵²

Cjelokupna je jugoslavenska javnost bila zainteresirana za pripreme MIS-a. Osim što je MIS bio veliki sportski događaj za Split, SR Hrvatsku pa i Jugoslaviju, on je također nosio karakter društveno-političkog događaja i funkciju informiranja i propagande te je nadilazio okvire uobičajenog.⁴⁵³ To je značilo da je koncept informiranja morao biti širi od pukog izvještavanja o natjecateljima i stvaranju uvjeta za rad novinara, a u propagandi je

---

⁴⁴⁸ Pezo, *VIII. mediteranske igre*, 95-100.; Usp. nav. dj. „Izlog marketinga“, *Mediterranpress*, 10. rujna 1979.

⁴⁴⁹ „Izlog marketinga“, 7.

⁴⁵⁰ Isto

⁴⁵¹ Pezo, *VIII. mediteranske igre*, 101.

⁴⁵² „Sa simbolima MIS-a više od 120 milijuna proizvoda“, *Mediterranpress*, 17. rujna 1979., 8.

⁴⁵³ Pezo, *VIII. mediteranske igre*, 250.

trebalo napustiti klasično reklamiranje i oglašavanje. MIS je tako bio prisutan u prospektima i publikacijama turističkih organizacija i saveza, u avionima „Jugoslavenskog aerotransporta“ (JAT-a), na brodovima, nogometnim i drugim sportskim terenima, na graničnim prijelazima, u jugoslavenskim predstavništvima u inozemstvu, u školama, Armiji itd.⁴⁵⁴

Mediji

Ubrzo se krenulo na izdavanje *Mediterranpress*, u početku zamišljenog kao mjesečnik, koji bi donosio informacije o problemima u pripremi i organizaciji MIS-a, da bi se početkom 1979. godine krenulo s izdavanjem tjednika. Tekstove *Mediterranpress* kompletno su objavile redakcije beogradskog *Sporta*, zagrebačkih *Sportskih novosti* te splitske *Slobodne Dalmacije*, a u cijelosti ih je prenosila i agencija „Tanjug“. Dva su puta mjesečno najzanimljiviji i najvažniji tekstovi iz *Mediterranpress* plasirani i u inozemstvo na engleskom, francuskom i arapskom jeziku. U tijeku MIS-a *Mediterranpress* je postao dnevni list i bio je službeno glasilo Igara. U originalu je izlazio na hrvatsko-srpskom i francuskom jeziku, a u kopiji i na arapskom. Tiskanje novina namijenjenih sportskim službenicima, novinarima i samim organizatorima predstavljalo je prvi takav slučaj u povijesti Mediteranskih igara. U širok opseg poslova Komisije za informiranje i propagandu ulazilo je i tiskanje *Biltena* kojim je obuhvaćena kompleksna tematika Igara. Tiskan je i bogat *Opći vodič Igara* u 15 000 primjeraka te su obavljene i druge dužnosti potrebne za održavanje Igara.⁴⁵⁵

Između SFK-a Općine Split i direktora „Dalmacija filma“ Ive Sesardića snimljen je kratkometražni dokumentarni film *Grad Split – sportska metropola Jugoslavije* u režiji Duška Marovića. Taj film govori o povijesti grada Splita, a zatim i o njegovu sportskom životu navodeći neke od njegovih najslavnijih jugoslavenskih, europskih i svjetskih rekordera.⁴⁵⁶ U Jugoslaviji i inozemstvu prikazivao se film redatelja Antuna Vrdoljaka koji je govorio o Igrama i Splitu. Snimljene su i TV razglednice u trajanju od 30 sekundi o mjestima disperzije Igara i sportskim programima u njima. Još jedan film o Igrama režirao je Branko Lentić, a zvao se *Sadašnji trenutak MIS-a*, koji je s TV razglednicama spojen u jedan film te distribuiran radničkim i iseljeničkim klubovima u inozemstvu. U ljeto 1979.

---

⁴⁵⁴ Pezo, *VIII. mediteranske igre*, 28-30.

⁴⁵⁵ Isto, 250-252.

⁴⁵⁶ Ugovor za proizvodnju dokumentarnog filma „Split sportska metropola Jugoslavije“; Sinopsis za kratkometražni dokumentarni film/propagandu – Grad Split – sportska metropola Jugoslavije

godine TV Zagreb snimila je i poseban film o Igrama koji je prikazan u 80 zemalja svijeta. Priređene su i izložbe te prezentacije MIS-a u mediteranskim zemljama, kao i konferencije za inozemne novinare akreditirane u Beogradu.⁴⁵⁷

Tehnologija

U okviru sporta tehnologija predstavlja važan segment koji utječe na uspješnost manifestacije. U tu kategoriju ubrajaju se: mjerenje i objavljivanje rezultata, akustika, TV zatvorenog kruga, telekomunikacije i dizajn.⁴⁵⁸ Kompjutorizacija je nosila naslov najdramatičnije priče, a sve je počelo još u vrijeme kandidature u znaku čvrstog stava o tome kako će sve biti elektronski obrađeno. Tako će se zapravo po prvi put u povijesti mjerenja rezultata i informiranja provesti kompjutorska obrada podataka s ciljem najbržeg dobivanja informacija za vrijeme natjecanja i memoriranja najvažnijih podataka zanimljivih za novinare. Na taj su se način mogli dobiti svi osnovni podaci o sportašima, trenerima ili drugim osobama.⁴⁵⁹

Skupocjeni alfanumerički semafori s računalima kupljeni su i instalirani na Gradski stadion, Kompleks bazena i Veliku dvoranu. Na tim je mjestima tehnologija pokazala svoj sjaj kroz precizne kronometre, foto-finiše, mobilne semafore i uređaje kontrole startne pogreške. Uređajima su upravljali posebno obučeni operateri, programeri i mjeritelji.⁴⁶⁰ Spikeri i spikerice, ton-majstori, asistenti tona, brojno tehničko osoblje i dobro odabrana oprema omogućili su da MIS zaista lijepo zvuči. Primjena magnetoskopa omogućavala je naknadno emitiranje snimljenog događaja, uključujući i neograničen broj ponavljanja u sporoj tehnici.⁴⁶¹

Medijske službe bile su osnovni faktor koji je spajao Igre s okolinom. U tu su svrhu instalirane središnje komunikacije: telefonske kabine, kabinski posrednici, novinarska mjesta s telefonima, teleprinteri i telefoto-uređaji. Na tisuće je informacija i izvještaja izgovoreno u slušalice ili otipkano. Fotografije su u režiji telefota putovale državama i kontinentima. Telekomunikacije su u službi informiranja bile više od 90 000 minuta. Bilo je to vrijeme televizije i radija. Preko veza na stotine TV komentatora domaćih i stranih

---

⁴⁵⁷ Pezo, *VIII. mediteranske igre*, 252.

⁴⁵⁸ Isto, 221.

⁴⁵⁹ Skataretiko, *Vodič za štampu*

⁴⁶⁰ Pezo, *VIII. mediteranske igre*, 221-222.

⁴⁶¹ Isto, 221-223.

televizijskih kuća plasirali su svoje reporterske sposobnosti u viđenjima događaja i ljudi u 8 000 minuta. Radio je teško držao korak s televizijom. Svojim je slušateljima ponudio 3 378 minuta. U izravnim prijenosima i drugim načinima uključivanja, programima i satnicama, utrošeno je 56 sati i 18 minuta emitiranja. Ovim ključnim vezama ostvaren je kontakt sa svijetom u najširem smislu te riječi. Podsustav internih komunikacija bio je osnovni preduvjet učinkovitog koordiniranja, rukovođenja i kontroliranja organizacijskog procesa, a realiziran je preko mini-sistema telefonskih i interfonjskih centrala, radioveza i induktorskih telefonskih veza. Jedinice JNA preuzele su kompletnu realizaciju i korištenje radioveza u sljedećim sportovima: biciklizmu, kajaku, jedrenju, hodanju, veslanju, maratonu te u svim momčadskim i pojedinačnim natjecanjima. Najveći broj radiostanica, njih čak 50, bilo je potrebno osigurati kod jedrenja zbog istovremenog sudjelovanja triju klasa jedrilica na dva regatna polja.⁴⁶²

Na kopirnim je aparatima umnoženo oko 5 000 000 informacija. „Unis“ je dao 610 pisanih strojeva s tipkovnicama svih zemalja sudionica besplatno na raspolaganje. Za izvještavanje novinara korišteno je 25 ekranskih terminala s tipkovnicama, jedanaest pisara i pet brzih pisara. Kako bi se unijeli podaci o natjecanjima, osiguralo se 20 ekranskih terminala i 22 pisara. Podaci o natjecateljima, sucima i službenicima unosili su se preko osamnaest ekranskih terminala s tipkovnicama i dvanaest pisara. Akreditirani su novinari raspolagali s 256 telefona, 53 teleprinterima i devet tele-foto uređaja. Ukupno trajanje korištenja svih telekomunikacija iznosilo je 1 508 sati i 52 minute. Najveći je pothvat u povijesti jugoslavenskog sporta bilo manipuliranje i održavanje telekomunikacijskih veza, za što je angažirano preko 200 radnika.⁴⁶³ Čak je 15 prevoditelja „Tezekasa“ iz Splita prevelo 1 400 raznih stranica teksta na engleski, francuski, španjolski i talijanski jezik. Također su bili na usluzi na svim konferencijama za novinare, na kojima su prevodili simultano i konsekutivno.⁴⁶⁴

---

⁴⁶² Pezo, *VIII. mediteranske igre*, 223-225.

⁴⁶³ Isto, 253-255.

⁴⁶⁴ „Prevedeno 1400 stranica“, *Mediterraneanpress*, 29. rujna 1979., 8.

Dizajn

Slika 3. Službeni znak Osmih mediteranskih igara⁴⁶⁵

Službeni znak Mediteranskih igara tri su pravilna i vodoravno povezana kruga. Znak je izveden iz olimpijskog znaka i simbolizira osnovni moto Igara: sport, prijateljstvo i mir na Mediteranu. Dizajnirao ga je zagrebački dizajner Borislav Ljubičić. Iako zapravo usvojen tek nakon tri uzastopna natječaja, ovaj je znak do danas ostao službeni simbol Mediteranskih igara.⁴⁶⁶ Uprava Igara izdala je priručnik *60 stranica formata A3* koji je predočio službene simbole Igara: znak, logotip, službeno pismo, program boja, standarde formata, maskotu, piktograme sportova i ostale vizualne komunikacije. Angažman za cjelokupan posao dizajna dobio je Centar za individualno oblikovanje iz Zagreba s Timom za vizualne komunikacije. Prihvaćenost dizajna dala je najveću propagandnu i komercijalnu korist koja je dotad ostvarena u Jugoslaviji. Izrađena su ukupno 94 idejna i izvedbena rješenja, 30 licenci za marketing, 33 inženjerska dizajna za sportske objekte MIS-a. Kreativnost i originalnost osigurale su Igrama visok ugled, a autorima mnogobrojna priznanja. Što se tiče vizualnog identiteta, plava boja javljala se kao temelj u okviru programa od deset boja. Sredozemna medvjedica, Adriana, službeno je bila prihvaćena kao maskota MIS-a. Željelo se privući pažnju javnosti na činjenicu da je ta vrsta jako rijetka i gotovo istrijebljena jer je ribarima kidala mrežu. Dizajnirao ju je Oskar Kogoj, član Tima za vizualnu komunikaciju.⁴⁶⁷

⁴⁶⁵ http://www.splitskerazglednice.net/2012/05/mis-1979_24.html (14. 7. 2014.)

⁴⁶⁶ Markovina, „Mediteranske igre Split“, 540-541.

⁴⁶⁷ Pezo, *VIII. mediteranske igre*, 257-265.

Smještaj i prehrana

Kako bi atmosfera bila što ugodnija i stimulativnija s ciljem postizanja dobrih sportskih rezultata, smještaj sportaša na svim velikim natjecanjima predstavljao je jedan od ključnih preduvjeta. Ono što je Split razlikovalo od dotadašnjih gradova domaćina Igara bila je originalna ideja o osiguravanju smještaja u hotelima – udobno, a jeftino. Tako bi se zaobišli brojni financijski i tehnički problemi, a bila bi podignuta kvaliteta boravka. Što je vrijeme više odmicalo, na površinu su počeli izbijati i određeni nedostaci. Najveći od njih bio je veliki stupanj raspršenosti. Split je svoje goste trebao rasporediti u desetak objekata na pravcu dugom 40 kilometara. Taj problem povlačio je za sobom i niz drugih: otežana organizacija prometa, akreditacija, sigurnost, kultura, zabava, društveni život i sl. Ovakva bi rascjepkanost zasigurno bacila sjenu na temeljnu ideja Igara o zbližavanju naroda i ljudi. U konačnici, s 2 700 kreveta hotel „Medena“ u Trogiru proglašen je sportskim naseljem. Novo apartman-naselje, Medenu II, radnici Građevinskog poduzeća „Lavčević“ podigli su u roku od sedam mjeseci. Naselje je imalo ukupno 77 dvoetažnih kućica sa 616 kreveta i posebnim objektima s 82 kreveta. Sportašima i sportašicama bili su na usluzi i poštanski ured, banka, frizerski salon, brijačnica, kavana, šalteri turističkih agencija te suvenirnica.

Postojeći restoran trebalo je prenamijeniti u samoposlužnu blagovaonicu. Moralo se raspolagati prostorima za treninge, masažu, fizikalnu terapiju, zdravstvenu službu i slične djelatnosti. Razni službenici i gosti odsjeli su u hotelima „Lav“, „Bellevue“ i „Palace“, a novinari, reporteri i snimatelji u „Marjanu“, „Splitu“ i „Parku“. Ipak, potkrala se jedna greška. Iskorištenost kapaciteta za „Lav“, „Bellevue“ i „Palace“ iznosila je 36%. Stotine praznih, a plaćenih kreveta.⁴⁶⁸

S druge strane, podneblje, vjera, utjecaj društva, različitosti flore i faune i još niz faktora doveli su do diferencijacije kuhinje. Eminentni stručnjaci za kulinarstvo napravili su jelovnik MIS-a unaprijed za sve dane trajanja Igara i trudili su se ugoditi ukusu šireg sloja korisnika. U pripremnom su razdoblju provedena ispitivanja kvalitete namirnica i izbora jela. Drugo pitanje odnosilo se na serviranje jela. Samoposluživanje je odnijelo pobjedu nad tradicionalnom konobarskom poslugom jer je bilo jednostavnije i efikasnije, a primjenjivalo se samo u Sportskom naselju. Za zaposlenike u organizaciji Igara tiskani

---

⁴⁶⁸ „Na Igrama 25 000 sudionika i gostiju“, *Mediterranpress*, 20. rujna 1979., 2.

su posebni bonovi koji su se mogli koristiti na cijelom području održavanja Igara. Problem bezalkoholnih napitaka riješen je tako da su sportaši dobili besplatno premijerno proizveden sok *Mediteran* splitske vinarije „Dalmacijavino“. Isto tako tekla je i popularna *Coca-Cola*. Nahriniti tisuće ljudi vrlo je zahtijevan posao, a kontrola svježih namirnica i gotovih jela bila je vrlo temeljita.⁴⁶⁹

Slika 4. Bezalkoholni napitak *Mediteran*⁴⁷⁰

Servisi

Servisi su obuhvaćali širok opseg poslova. Prava je šteta bila što priroda tih poslova nije ostavljala više mjesta za upoznavanje povijesno-kulturnih znamenitosti čitave Dalmacije. U suradnji sa splitskim omladinkama i omladincima uspostavljen je specijalni servis gledatelja na sportskim objektima čiji su zadaci bili održavanje reda na ulicama i u gledalištu, razvođenje, usmjeravanje i pomaganje posjetiteljima, kao i čišćenje interijera objekata u stankama natjecanja. Ipak, trajno održavanje čistoće na sportskim objektima nije moglo trpjeti površnost pa je u tu svrhu formirana posebna služba koja je pružala temeljitiji tretman. Više od 7 000 službenika, organizatora svih vrsta, sudaca, delegata, medicinskog osoblja, radnika *press-centra*, snimatelja, hostesa, protagonista ceremonijala, čistačica i čistača, pomoćnog tehničkog i drugog osoblja dobilo je adekvatne kostime različitih brojeva i boja.⁴⁷¹

⁴⁶⁹ Pezo, *VIII. mediteranske igre*, 237-239.

⁴⁷⁰ Mihaljević Jurković, „*Mediteranske igre*“

⁴⁷¹ Pezo, *VIII. mediteranske igre*, 244-246.

Najpopularnija i najosobitija figura koja je privlačila pažnju mnogih bila je hostesa. Pretenciozno programirana, prigodno doškolorvana i odabrana u znaku pune strogosti živjela je u složenoj ulozi 20-ak dana. Neke od karakteristika koje su je morale krasiti bile su sljedeće: obrazovanost, inteligencija, spretnost, šarmantnost, rafiniranost u ponašanju i ophođenju, smisao za diplomaciju i interes za sport.⁴⁷² Polaznice su se morale obvezati da će pohađati nastavu i sve poslovne prakse vršiti osobno i u skladu s planom nastave i potrebama prakse te da će raditi u svako vrijeme ravnajući se prema rasporedu rada i dežurstava. Rad su trebale obavljati prema nalogima svog neposrednog rukovoditelja kojem su bile odgovorne. Od njih se očekivalo da u svakom trenutku budu uredno odjevene u službenu odjeću MIS-a. Uprava je polaznicama evidentirala svaki dan nastave i prakse, po završetku je davala odgovarajuću potvrdu/svjedodžbu, osiguravala im je besplatnu hranu i bezalkoholno piće te su službenu odjeću mogle zadržati.⁴⁷³

Uloga JNA

Najsloženiji i najosjetljiviji zadaci tražili su visok stupanj discipliniranosti i organiziranosti. JNA je u okviru Jedinice JNA za podršku MIS-u pružila pomoć prilikom provedbe ceremonijala, natjecanja te zdravstvene zaštite. Operativni centar Igara također je trebao njezinu pomoć, a u igri su još bile i radioveze, telekomunikacije, prijevoz osoba te opreme. Pripadnici JNA, njih 900, sami su tvorili skladne scenske likove, sa splitskim pionirima i omladinom znak MIS-a s tekstem: Split 1979.

Njihova se pomoć nije zadržala samo na području Splita. Oni su asistirali u Šibeniku prilikom natjecanja u veslanju i kajaku, u Sinju prilikom konjičkih disciplina, u Stobreču prilikom gađanja glinenih golubova i drugih meta, a osiguravali su i jedrenje u Bračkom kanalu. Ustrajno su pratili i događaje u Velikoj dvorani, na Kompleksu bazena i Gradskom stadionu. Natjecanjima u maratonu, hodanju i biciklizmu dali su estetski i funkcionalni okvir. Ne smije se zaboraviti ni osiguravanje tehničkih sredstava, tj. plovila i vozila različitih kategorija, radiostanica, RR uređaja, induktorskih telefonskih centrala, telefona, teleprinteru i druge opreme. JNA je aktivirala i dio svog sanitetskog potencijala i kadra, primjerice liječnike – specijaliste i bolničare, te od tehničkih sredstava nosila, sanitetska vozila, helikopter te komplet za opremu ambulanti. Dio kreveta Vojne bolnice bio je

---

⁴⁷² Pezo, *VIII. mediteranske igre*, 244.

⁴⁷³ Ugovor o osposobljavanju za zvanje hostese Mediteranskih igara i obavljanje prakse na MIS-u.

pripravan u slučaju hospitalizacije. Školski centar JNA s potpuno opremljenim sportskim poligonom bio je izvrsno rješenje za treninge sportaša. Može se zaključiti da je JNA u potpunosti izvršila svoj zadatak. Bijela mornarska uniforma savršeno je asocijala na pravi mediteranski ugođaj, a ujedno je bila i simbol reda i sigurnosti.⁴⁷⁴

Ceremonije otvaranja i zatvaranja Igara

Radio, televizija i drugi mediji stvarali su atmosferu kulture upoznavanja, zbližavanja i iščekivanja zajedničkog nastupa svih sportaša. Otvaranje je bilo najavljeno dan prije početka Mediteranskih igara u 20 sati svečanom akademijom u obnovljenom HNK. Gosti i uzvanici imali su priliku nakon himne slušati *Partizansko kolo* Silvija Bombardellija, kantatu *Golemi Pan*, mješoviti zbor i orkestar Josipa Hatzea, stavke iz *Istarske suite*, *Uspavanku* i *Tanec Matka Devčića*, *Kolo Dalmatinka* Ive Tijardovića te uvod i završno kolo iz opere *Ero s onoga svijeta* Jakova Gotovca. Svečani su koncert, pod dirigentskom palicom Oskara Danona, održali Zagrebački simfoničari RTZ, Zbor RTV Zagreb i Zbor HNK Split.⁴⁷⁵ Svečanost otvaranja Osmih mediteranskih igara započela je 15. rujna 1979. godine na Gradskom stadionu u Poljudu. Igre je otvorio predsjednik SFRJ-a Josip Broz Tito.⁴⁷⁶

Đurđica Bjedov, Miro Cerar i Stipe Božić podigli su zastavu MIS-a na počasni jarbol. Povezanost organizatora Igara simbolički je izražena nastupom alžirskog i jugoslavenskog folklornog ansambla te predajom zastave Igara od strane gradonačelnika Alžira Mustafe Kemala Medjaonija predsjedniku SO Split Vjekoslavu Viđaku. Vodokok koji je bio u funkciji za trajanja Igara aktiviralo je 60 djevojaka s četrnaest amfora napunjenih morem s obala mediteranskih zemalja sudionica Igara u Fontanu prijateljstva. Način na koji su Igre otvorene bio je veličanstven i dostojanstven. Osobe koje su doprinijele tom ostvarenju bile su: dizajner Borislav Ljubičić, književnik Jure Kaštelan, skladatelji Ivan Kuljiš, Nikica Kalogjera i Branko Karakaš, kostimografkinja Jagoda Buić, koreografi Tihana Škrinjarić, Dubravka Maletić i Ivan Ivaničan te redatelj Kosta Spajić. Oni su, uz pomoć svih ostalih, dali Igrama prepoznatljive oznake univerzalnosti, humanizma, plemenitosti i trajnosti. Postojao je i kulturni program za svaki dan održavanja Igara, kao

---

⁴⁷⁴ Pezo, *VIII. mediteranske igre*, 269-273.; Usp. „Velika pomoć Armije“, *Mediteranpress*, 17. rujna 1979., 3.

⁴⁷⁵ „Svečani koncert“, *Mediteranpress*, 14. rujna 1979., 6.

⁴⁷⁶ Isto

i zabavni događaji. Izašlo je i petnaestak knjiga, monografija i edicija. Filmska je umjetnost obogaćena *Revijom filmova iz mediteranskih zemalja* te dokumentarnim filmom *Umjetnost na tlu Jugoslavije*.⁴⁷⁷

Nakon petnaest dana natjecanja, zabave i druženja, točnije 29. rujna 1979. godine, na Gradskom je stadionu u Poljudu, nakon nogometnog finala, započeo program zatvaranja Mediteranskih igara. Uz vatromet, zagrljaje i pozdrave Igre su svečano zatvorene.

Zaključak

Mediteranske su igre Splitu donijele novi arhitektonski i prometni izgled, ali su bile i važan faktor prilikom odlučivanja o budućim sportskim događajima u Jugoslaviji. Mada je Split bio najmanji grad u kojem su se održale Igre, imao je sve kako bi Igre što uspješnije organizirao, od organizacije do volontera. Po mnogim je stvarima bio i pionir u organizaciji, poput kompjutorske obrade podataka, smještaju svih akreditiranih osoba u postojeće hotele, raspršenosti Igara u više dalmatinskih gradova itd. Osim u sportu, motiv prijateljstva i suradnje provlačio se i cjelokupnom organizacijom Igara. Putem socijalističkog samoupravljanja i sistema društvenog dogovaranja između svih socijalističkih republika i socijalističkih autonomnih pokrajina dogovoren je model financiranja MIS-a. Ljudske snage u to su vrijeme, od političkog vrha do radnika, zasigurno davale najviše od sebe. U kratkom roku moralo se toliko toga izgraditi i dogovoriti. Kritika i uočenih propusta uvijek ima, ali kada je riječ o MIS-u, nije se radilo o nečemu što bi potkopalo ljudski trud i cjelokupnu organizaciju Igara.⁴⁷⁸

---

⁴⁷⁷ Pezo, *VIII. mediteranske igre*, 131-135.

⁴⁷⁸ Mihaljević Jurković, *Mediteranske igre*, 73.

Popis slika:

Slika 1. Službeni plakati Osmih mediteranskih igara.....	193
Slika 2. Prigodne poštanske markice	198
Slika 3. Službeni znak Osmih mediteranskih igara	203
Slika 4. Bezalkoholni napitak Mediteran	205

Popis kratica:

EPP – Ekonomsko propagandni program

GP – Građevinsko poduzeće

IKB – Istarska kreditna banka

IKOM – Industrija komunalne opreme i mjerila

JAT – Jugoslavenski aerotransport

JNA – Jugoslavenska narodna armija

SSSR – Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika

MIS – Mediteranske igre Split

RSD – Radničko sportsko društvo

RTZ – Radiotelevizija Zagreb

SFK – Savez za fizičku kulturu

SFRJ – Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija

SO – Skupština općine

SR Hrvatska – Savezna Republika Hrvatska

Zajednica jugoslavenskih PTT poduzeća – Zajednica jugoslavenske pošte, telegrafa i telefona

Zbor HNK – Zbor Hrvatskog narodnog kazališta

Zbor RTV – Zbor Radiotelevizije

Bibliografija

Monografije

Mihaljević Jurković, Matea. „Mediteranske igre u Splitu 1979. godine“, diplomski rad, Filozofski fakultet u Splitu, 2014.

Pezo, Vladimir *et al.*, ur. *VIII mediteranske igre, Split 1979*. Zagreb: Centar za industrijsko oblikovanje, 1983.

Skataretiko, Vera *et al.* *Vodič za štampu*. Split: Slobodna Dalmacija, 1979. ili 1980.

Izveštaj o pripremama i organiziranju VIII. mediteranskih igara, Split 1979. Split: Vojna štamparija, 1977.

Članak u zborniku radova

Markovina, Dragan. „Mediteranske igre Split 1979.: Presudni korak u modernizaciji grada.“ U: *Spalatumque dedit ortum*, ur. Ivan Basić, Marko Rimac, 535-554. Split: Filozofski fakultet – Odsjek za povijest, 2014.

Članak u časopisu

Zekić, Jasenko. „Mediterranske igre u Splitu – odrazi političke dimenzije u tiskanim medijima“. *Časopis za suvremenu povijest* 48 (2016), br. 1: 97-117.

Članci u novinama

„Izlog marketinga“, *Mediterranpress*, 10. rujna 1979.

„Na Igrama 25 000 sudionika i gostiju“, *Mediterranpress*, 20. rujna 1979.

„Od Aleksandrije do Splita“, *Mediterranpress*, 14. rujna 1979.

„Prevedeno 1400 stranica“, *Mediterranpress*, 29. rujna 1979.

„Sa simbolima MIS-a više od 120 milijuna proizvoda“, *Mediterranpress*, 17. rujna 1979.

„Svečani koncert“, *Mediterranpress*, 14. rujna 1979.

„Velika pomoć Armije“, *Mediterranpress*, 17. rujna 1979.

„Zlatnici i marke“, *Mediterranpress*, 18. rujna 1979.

Građa Muzeja sporta (Split)

Muzej sporta. Izvještaj marketinga

Muzej sporta. Izvještaj o financiranju VIII mediteranskih igara – Split 1979.

Muzej sporta. Sinopsis za kratkometražni dokumentarni film/propagandu – Grad Split – športska metropola Jugoslavije

Muzej sporta. Ugovor o osposobljavanju za zvanje hostese Mediteranskih igara i obavljanje prakse na MIS-u

Muzej sporta. Ugovor za proizvodnju dokumentarnog filma „Split sportska metropola Jugoslavije“. Split, 1971.

SUMMARY

Sport has always represented a very important component of human life. In sports, people from around the world meet each other regardless of race, culture, religion, gender and nationality. It is an area of mutual interdependencies between the ideals of cooperation, friendship and equality, an area in which people can attain notable achievements, break records and test their own limits. In addition, sport is the intersection of all human activities. Preparation of sport events is best reflected on the economic, social and technological aspects. These are some of the indicators of the organizer's status and cultural background. An example of such a major sporting event are the Mediterranean Games, competition which every four years brings together athletes from the Mediterranean at the same location. The organizer of the eight Mediterranean Games, in 1979, was the city of Split, then a part of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia. It was an unprecedented sporting spectacle which built the reputation of Yugoslavia and which, in many ways, marked a real revolution. This article showcases sporting facilities that were purpose-built, ways the event was funded and the roles the media, marketing, advertising and JNA had on the event, as well as how Split got to host the games and what that meant for the society then and now regarding the development of sports on a national and international level.

Keywords: *sport, the Mediterranean Games, Split, Yugoslavia, sports facilities, funding of games, marketing, advertising, media, JNA, services*

EUROPSKA UNIJA – od ideje do osnivanja

Saima Lojić
Filozofski fakultet u Sarajevu, Odsjek za povijest
E-mail: saima_1706@hotmail.com
Pregledni rad

Ideja o nastanku jedne zajednice koja bi obuhvatila Europu seže daleko u prošlost, ali tek 1950. godine nastaju prvi koraci ka stvaranju Europske unije. Velika razaranja u ratovima nametnula su razmišljanja o tome kako nadići antagonizme među europskim državama. Nakon Drugog svjetskog rata, europske države shvaćaju da imaju zajedničke probleme i odlučuju se dobrovoljno udružiti u zajednicu kako bi stvorile bolju budućnost za nadolazeće generacije. Tako nastaje Europska zajednica za ugljen i čelik, koja se kasnije udružuje s Europskom ekonomskom zajednicom i Europskom zajednicom za atomsku energiju te se od 1993. godine formalno formira Europska unija pod tim nazivom. Sadrži veliki broj članica koje se povećavaju iz dana u dan. Osnovni cilj rada jest prikazati kakva je to zapravo bila ideja o osnivanju zajednica koje bi ujedinile Europu, kako je nastala Europska zajednica te kako se razvijala, prikazati ciljeve EU-a, kakve je promjene donijela u Europi te je li ispunila svoj prvobitni i najznačajniji cilj, a to je ujedinjenje Europe.

Ključne riječi: *Europska unija, ideja, osnivanje*

Ideja o europskom ujedinjenju

Ne može se tvrditi da ideja o europskom ujedinjenju pripada drugoj polovici 20. stoljeća. Ta ideja koja je obuhvaćala povezivanje europskih zemalja zasnovano na političkim, strateškim, idejnim, državnim, regionalnim ili globalnim interesima postojala je i mnogo ranije. Seže čak u razdoblje Rimskog Carstva koje je svojevremeno obuhvaćalo cjelokupni, dotad poznati europski teritorij.⁴⁷⁹

Za većinu, stvaranje jedne zajednice koja bi obuhvatila Europu jest dijete političke i ekonomske atmosfere u kojoj se Europa našla neposredno nakon Drugog svjetskog rata.⁴⁸⁰ Poslijeratni prijedlozi stvaranja jedinstvene europske organizacije sadržavali su političke i ekonomske motive. Politički motivi bili su zasnovani na vjerovanju da stvaranje europske nadnacionalne organizacije može eliminirati opasnost od novih ratova između europskih zemalja. Oni koji su podržavali tu ideju, a jedan od njih bio je Jean Monnet,⁴⁸¹

---

⁴⁷⁹ Džombić, *Evropske inicijative*, 21.

⁴⁸⁰ Misita, *Osnovi prava*, 13.

⁴⁸¹ Monnet je ponudio svoje usluge britanskoj vladi koja ga je poslala u SAD kako bi nadgledao kupnju ratnih potrepština. Američki predsjednik Roosevelt ubrzo je postao jedan od njegovih pouzdanih savjetnika i pozvao ga da zajedno prošire kapacitet proizvodnje vojne opreme u SAD-u. Godine 1943. postao je član

vjerovali su da, ako bi se europske države odrekle svoje dominantne uloge u vanjskim poslovima, govorile bi jednim glasom, a odjeli upravljanja bili bi kao u SAD-u.⁴⁸²

Ekonomski motivi zasnovani su na ideji horizontalne tržišne integracije koja bi osigurala preduvjete veće proizvodnje. To bi rezultiralo većom konkurentskom snagom i boljim životnim standardom. Ekonomska integracija proizvest će veću ekonomsku snagu europskih zemalja, bit će baza političke i vojne moći. To je sve trebalo otkloniti mogućnosti stvaranja potencijalnih sukoba.⁴⁸³ Užas, strah i razaranja tijekom prve polovice 20. stoljeća pokrenuli su pitanje: „Kako Europa može spriječiti nastanak nekog novog svjetskog rata u razdoblju koje dolazi?“⁴⁸⁴

Kao odgovor na ovo pitanje pojavila su se tri rješenja. Prvo rješenje bilo bi okriviti Njemačku. Vođen ovim uvjerenjem tzv. Margentov plan iz 1944. godine zastupao je tezu da je budući rat u Europi moguće izbjeći tako što Njemačku treba pretvoriti u primarno poljoprivrednu i pastirsku zemlju. Isto razmišljanje bilo je pokretač europskih sporazuma poslije Prvog svjetskog rata. Taj je rat bio stavljen na teret Njemačke, a pobjednici su bili nagrađeni teritorijem i novčanim odštetama. Drugo rješenje bilo bi okriviti kapitalizam, a prihvatiti komunizam. Treće bi bilo okriviti nacionalizam. Rješenje koje je proizlazilo iz ovog mišljenja bila je tješnja integracija europskih naroda. Na kraju, prihvaćeno je posljednje rješenje.⁴⁸⁵

U jesen 1946. godine Winston Churchill održao je govor na Sveučilištu u Zürichu, za koji mnogi smatraju da je bio polazna točka u ostvarenju ideje o europskom ujedinjenju. Velika Britanija u poslijeratnom je sustavu zauzela važno mjesto zahvaljujući svom carstvu, vojnoj snazi i ulozi u svjetskoj privredi. Međutim, ratovanje je Britaniju koštalo i života, ali i rezultiralo velikim dugom. Ona je stoga smatrala neophodnim biti naklonjena Europi. Na tome se zasnivala britanska politika. Zagovarajući ideju jedinstvene Europe, odnosno „europske obitelji“ koja bi počivala na odgovarajućem institucionalnom okviru neophodnom za osiguranje mira, sigurnosti i slobode britanski vođa istakao je potrebu izgradnje „Sjedinjenih Država Europe“. Velika Britanija sebe je vidjela kao dio procesa

---

Francuskog odbora narodnog oslobođenja. Nastojao je povratiti mir u svijetu, i na sastanku odbora izjavio je: „Neće biti mira u Europi ako se države ne rekonstruiraju na temelju nacionalnog suvereniteta. Europske države moraju sačinjavati jedan savez.“

⁴⁸² Dedman, *The Origins and Development*, 25.

⁴⁸³ Džombić, *Evropske inicijative*, 26.

⁴⁸⁴ Baldwin i Wyplosz, *Ekonomija europskih integracija*, 7.

⁴⁸⁵ Džombić, *Evropske inicijative*, 26.

ujedinjenja Europe.⁴⁸⁶ Churchill je spomenuo i nositelje projekta, videći u toj ulozi savezništvo Francuske i Njemačke.⁴⁸⁷

Rezultat Drugog svjetskog rata vođenog na prostoru Europe jest razorena europska privreda i ideološka podijeljenost. Značajan doprinos oporavku europske privrede i ujedinjenju zapadnoeuropskih država dao je tzv. Marshallov plan ili Plan europske obnove koji su prihvatile zemlje zapadne Europe. Sjedinjene Američke Države pokrenule su ga kako bi obnovile Europu nakon velikih razaranja te time dobile sposobnost upravljanja zapadnoeuropskim državama, ali i suzbile širenje komunizma u Europi koji je bio masovan nakon Drugog svjetskog rata.⁴⁸⁸ Interes SAD-a bio je slabljenje Sovjetskog Saveza, čime na neki način započinje njihovo međusobno nadmetanje. Sjedinjene Države ne samo da su utjecale na određivanje interesa zapadnoeuropskih elita, nego su, također, izmijenile unutrašnje odnose snaga među vladajućim grupacijama. Usto su tajnim programima podrivali komunistički utjecaj na sindikate i druge ustanove. Rezultat američke pomoći bilo je sužavanje prostora za prihvatljivu raspravu i olakšavanje uspona stranaka centra, poput demokršćana u Zapadnoj Njemačkoj i Italiji. Plan je ime dobio po državnom tajniku SAD-a (George Marshall). Njegovi neposredni ciljevi bili su obnova razorenih područja, uklanjanje trgovinskih barijera među državama, modernizacija europske industrije i napredak stanovništva koji bi stvorio tržište za proizvode iz ratom netaknutih Sjedinjenih Američkih Država. Međusobno nadmetanje Sjedinjenih Američkih Država i Sovjetskog Saveza dovelo je do hladnog rata, neposredno nakon završetka Drugog svjetskog rata. Hladni rat zapravo je predstavljao stanje zaoštrenih odnosa i napetosti između suprotstavljenih blokova. Razvio se oko neriješenih pitanja nakon Drugog svjetskog rata (Njemačka, Berlin, Koreja, Vijetnam, Srednji i Bliski istok). Očitovao se u svim područjima međunarodnog života – u politici, ekonomiji, kulturi, znanosti i tehnici. Njegovo glavno obilježje bili su propagandni i psihološki rat, utrka u naoružanju,

---

⁴⁸⁶ Winston Churchill izjavio je: „Ako se Europa želi spasiti od bijede i propasti, mora graditi novo povjerenje u europsku obitelj naroda. Dajmo Europi političku strukturu u kojoj Europa može živjeti u miru, sigurnosti i slobodi... Moramo stvoriti Savez Europskih Država, a prvi korak na tom putu je stvaranje Europskog savjeta. Ako se sve europske države ne opredijele za pristupanje Uniji, mi moramo krenuti s poslom i one europske države koje to hoće i mogu, povezati i ujediniti.”

⁴⁸⁷ Misita, *Osnovi prava*, 15.

⁴⁸⁸ Ovaj je plan nudio određenu pomoć i Sovjetskom Savezu, ali samo ako bi oni napravili političke reforme i prihvatili vanjske kontrole. Sovjete je brinula američka ponuda da se u Marshallov plan uključi i istočna Europa. U strahu da bi zapadna pomoć umanjila njihov utjecaj u regiji, oni su zabranili istočnoeuropskim zemljama sudjelovanje u Marshallovu planu (Poznato je da je Čehoslovačka pokušala prihvatiti plan, ali Sovjetski Savez je to spriječio.) te su osnovali novu međunarodnu komunističku organizaciju – Komunistički informacijski biro, poznatiju kao Kominform. Osim toga, sklopili su niz trgovinskih sporazuma u istočnoj Europi poznatih pod nazivom Molotovljevi plan.

stvaranje vojnih i političkih saveza. Međusobna nadmetanja veoma su utjecala na proces stvaranja europskih integracija.⁴⁸⁹

Od 1948. do 1951. godine u obnovu nekoliko europskih država uloženo je približno 1,5% dohotka Sjedinjenih Američkih Država. Jedan od uvjeta korištenja sredstava bila je i obveza ujedinjenja država korisnica, što je uzrokovalo osnivanje Organizacije za europsku ekonomsku suradnju (OEEC) 1948. godine čiji je cilj bio usmjeravati američku financijsku pomoć i koordinirati nacionalne ekonomske politike zapadnoeuropskih država. Marshall je plan ekonomske obnove Europe predstavio javnosti u govoru na harvardskom sveučilištu 5. lipnja 1947. godine.⁴⁹⁰ Značajan korak k ostvarenju ideje o ujedinjenoj Europi bio je i tzv. Europski kongres ili Haški kongres. To je bio skup nekoliko stotina zapadnoeuropskih političara, intelektualaca, kulturnih i javnih radnika održan u proljeće 1948. godine. Naime, rezolucijom usvojenom na ovom skupu upućen je poziv narodima Europe za stvaranje političke i ekonomske unije. Prvi odgovor na ovaj apel stiže već sljedeće godine u vidu konstituiranja Savjeta Europe.⁴⁹¹

Europska zajednica za ugljen i čelik

Najveći revolucionarni korak u stvaranju ekonomske europske integracije, dogodio se 1950. godine osnivanjem Europske zajednice za ugljen i čelik.⁴⁹² Francuska vlada predložila je Schumanov plan.⁴⁹³ U proljeće 1950. godine Robert Schuman predložio je stvaranje posebne institucionalne strukture pod čiju bi integraciju došla proizvodnja ugljena i čelika u Francuskoj i Njemačkoj, a koja bi bila otvorena i za ostale europske države.⁴⁹⁴ On je projekt predstavio kao početak procesa federalizacije Europe, točnije kao „prvi korak ka europskoj federaciji“. Schumanova ideja bila je pod velikim pritiskom Jeana Monneta jer je on smatrao da ekonomska integracija treba prethoditi političkom ujedinjenju.⁴⁹⁵ Prema onom što se zove funkcionalistička metoda tj. stvaranje zajedničkih interesa i praktične solidarnosti među zemljama Europe, dovest će do sve bliže političke veze i potencijalno do neke vrste saveznog ili konfederalnog jedinstva.⁴⁹⁶

---

⁴⁸⁹ Pagden, *The Idea of Europe*, 58.

⁴⁹⁰ Kaiser *et al.*, *The History of the European Union*, 52.

⁴⁹¹ Borchardt, *The ABC of European Union*, 14.

⁴⁹² Džombić, *Evropske inicijative*, 28.

⁴⁹³ Kaiser i Elvert, *European Union*, 32.

⁴⁹⁴ Fontaine, *Europe in 12 lessons*, 2.

⁴⁹⁵ Misita, *Osnovi prava*, 17.

⁴⁹⁶ Guzzetti, *A Brief History*, 12.

U prvim godinama poslijeratnog razdoblja mnogi Europljani osjećali su da se njemačka industrija ubrzano razvija te da mora biti kontrolirana. Stvaranjem Europske zajednice za ugljen i čelik osigurao bi se kontrolni mehanizam jer su ugljen i čelik veoma važni za razvoj moderne industrije, posebno imajući u vidu vojnu industriju. Stavljanje u prvi plan ekonomskih pitanja proizvelo je razvoj odnosa i suradnje u industrijskom sektoru. Međusobni odnosi zasnivali su se na obostranim interesima, ukazujući na to da postoji mogućnost otklanjanja konflikata između država zapadne Europe na način koji neće dovesti u pitanje njihovu buduću suradnju.⁴⁹⁷

Plan koji je predstavio Robert Schuman predvidio je stvaranje nadnacionalne agencije koja će kontrolirati proizvodnju, ali i kretanje cijena u industriji ugljena i čelika.⁴⁹⁸ Pozvao je i ostale europske zemlje da se pridruže.⁴⁹⁹ Schuman je svoj plan izložio na konferenciji za tisak održanoj 9. svibnja 1950. godine, na dan koji se obilježava kao „rođendan“ ujedinjene Europe. Belgija, Nizozemska, Luksemburg, Italija i Njemačka prihvaćaju ponudu i nakon kratkih pregovora, pretežno koncentriranih na pravno uobličavanje principa sadržanih u francuskom prijedlogu, u proljeće 1951. godine ovih šest država potpisuju Ugovor o Europskoj zajednici za ugljen i čelik (EZUČ ili UČ). Nakon relativno brzog postupka ratifikacije, Ugovor stupa na snagu 23. srpnja 1952. godine.⁵⁰⁰ Velika Britanija odbila je postati članicom Europske zajednice za ugljen i čelik zbog straha od gubljenja kontrole nad razvojem vlastite industrije.⁵⁰¹

Iako je u ovom periodu u jeku i dalje bio hladni rat, napetosti između SAD-a i Sovjetskog Saveza počele su se smanjivati. Sjedinjene Američke Države podržavale su europske integracije jer su vjerovala da će stvaranje veće ekonomske zajednice potaknuti razvoj velikih ekonomija, tehničkih inovacija te porast proizvodnje. Produktivnija Europa bi, bez nadzora razmjene i trgovine, lakše premostila dolarski jaz te doprinijela stvaranju otvorene i uspješne svjetske privrede. Osim toga, u uspješnoj bi Europi opala popularnost komunističkih stranaka. Nakon završetka Marshallova plana (1951.), američka se pomoć zapadnoj Europi nastavila preko Administracije za uzajamnu sigurnost (*Mutual Security Administration*) koja je tijekom četiri godine (1951. – 1955.) donirala oko 25 milijardi dolara. Privredni rast omogućio je stvaranje socijalnih država u zapadnoj Europi,

---

⁴⁹⁷ Smajić, *Europska unija*, 35.

⁴⁹⁸ Džombić, *Evropske inicijative*, 29.

⁴⁹⁹ Kotlowski i Hoff, *European Union*, 29.

⁵⁰⁰ Misita, *Osnovi prava*, 17.

⁵⁰¹ Smajić, *Europska unija*, 38.

smanjenje klasnih sukoba te je s hladnim ratom doveo do desetogodišnje hegemonije desnog centra u zapadnoeuropskoj politici. Privredno ujedinjenje poboljšalo je odnose među zapadnoeuropskim narodima i, povezujući njihove ekonomije u jednu, učinilo gotovo nemogućim izoliran razvoj ili eventualnu agresiju. Time europske integracije u kontekstu hladnog rata još više jačaju jer upravo u tim godinama ostvareni su svi uvjeti za europsko ujedinjenje.⁵⁰²

Ugovor o stvaranju Europske zajednice za ugljen i čelik predviđao je ukidanje tarifnih kvota unutar zajedničkog tržišta za ugljen, čelik, koks i željezo, uspostavljanje jedinstvene tarife na uvoz ugljena i čelika iz zemalja izvan zajednice, te kontrolu proizvodnje i prodaje navedenih proizvoda. U skladu s Ugovorom o osnivanju, utvrđeni su sljedeći ciljevi: unaprjeđenje razmjene između država potpisnica Ugovora; suradnja i briga o redovnom snabdijevanju zajedničkog tržišta; osiguranje pristupa izvorima proizvodnje za sve korisnike; razvoj proizvodne infrastrukture; unaprjeđenje uvjeta rada za zaposlene u sektoru proizvodnje ugljena i čelika; racionalna upotreba raspoloživih resursa; utvrđivanje najnižih cijena, uz uvažavanje količine proizvoda.⁵⁰³

Uz uredbe koje uspostavljaju relativno detaljan pravni okvir zajedničkog tržišta za ugljen i čelik, Ugovor konstituira i odgovarajuću institucionalnu strukturu koja ovaj okvir čini djelotvornim. Njezinu okosnicu čine četiri institucije: dvije s ovlaštenjima odlučivanja – Visoka vlast i Savjet ministara ili preciznije, Specijalni savjet ministara, te dvije s ovlaštenjima nadzora – Parlamentarna skupština i Sud.⁵⁰⁴ Europska zajednica za ugljen i čelik po općem je mišljenju izuzetno značajan korak na putu europske integracije, kako s obzirom na ono što je stvarno učinjeno u području pokrivenom ugovorom o njegovom osnivanju, tako i s obzirom na političku ideju koja je stajala u pozadini, a koju je većina shvaćala kao izgradnju ujedinjene, federalne (zapadne) Europe. Ili kako bi neki rekli, za razliku od Savjeta Europe kojim je krajem 40-tih godina uspostavljena „formalna diskusijska struktura“, EZUČ je uspostavio „formalnu strukturu odlučivanja“.⁵⁰⁵

Kad je riječ o političko-ekonomskoj pozadini udruživanja zemalja osnivača i s tim u vezi djelomičnog ograničenja suvereniteta, uglavnom se svodi na sljedeće: uz potrebe osiguranja mira i ekonomske obnove, kao zajedničkog obzira za sve države, u slučaju Francuske u prvom planu je i okončanje „vječnog“ rivaliteta s Njemačkom; u slučaju

---

⁵⁰² Smajić, *Europska unija*, 39.

⁵⁰³ Lasić, *Europska unija*, 52.

⁵⁰⁴ Borhardt, *The ABC of European Union*, 25.

⁵⁰⁵ Misita, *Osnovi prava*, 20.

Njemačke riječ je o povratku međunarodnog kredibiliteta; u slučaju Italije, riječ je o uspostavljanju unutarnje političke stabilnosti; u slučaju BENELUX-a,⁵⁰⁶ kao malih i vanjskotrgovinski orijentiranih zemalja, riječ je o potrebi aktivnog sudjelovanja u procesu odlučivanja.⁵⁰⁷

U skladu sa stavom njezinih osnivača o tome da je u pitanju tek prvi korak na putu dublje i obuhvatnije integracije, Europska zajednica za ugljen i čelik koncipirana je kao vremenski ograničen projekt. Ugovor o njezinu osnivanju istekao je 2002. godine.⁵⁰⁸ Područje koje regulira ovaj ugovor prešlo je u domenu Europske zajednice u užem smislu, a sredstva zajednice koja je prestala postojati namijenjena su istraživanju u području industrije ugljena i čelika. Ugovor o Europskoj zajednici za ugljen i čelik potpisan je u Parizu i otud se često navodi kao Pariški ugovor.⁵⁰⁹

Nakon toga, već spomenutih šest država poduzima sljedeći korak i pokušava uspostaviti zajednicu u području obrane. U tom cilju 1952. godine zaključuju poseban Ugovor o osnivanju Europske obrambene zajednice (EOZ), ali on ostaje nerealiziran zato što je francuski parlament odbio njegovu ratifikaciju. Kao razlog neuspjeha u ovom slučaju najčešće se navode tri uzroka. Prvo, nespremnost Francuske na suočavanje s, makar i djelomičnim, naoružavanjem Njemačke. Drugo, odsustvo Velike Britanije, tad vojno najsnažnije europske države, ali i države koja jasno daje prednost ekspanziji već osnovanog NATO-a.⁵¹⁰ I treće, nepostojanje zajedničke vanjske politike kojoj bi obrambeni savez mogao služiti.⁵¹¹

Isto razdoblje prati i neuspjeli pokušaj uspostavljanja Europske političke zajednice (EPZ) čiji su principi i institucionalni okvir bili konačno koncipirani tijekom 1953. godine. Povodom institucionalnog ustrojstva Europske političke zajednice, treba istaći da je uz Izvršni savjet, Savjet Ministara i Sud, ova organizacija trebala imati i Parlament kao predstavničko tijelo birano na prostoru Zajednice kao cjeline.⁵¹² Ali ova ideja neće nestati iz europskog diskursa, osobito u krugu intelektualne i političke elite, ali na „dnevni red“

---

⁵⁰⁶ Belgija, Nizozemska i Luksemburg.

⁵⁰⁷ Kotlowski i Hoff, *European Union*, 32.

⁵⁰⁸ Dedman, *The Origins and Development*, 52.

⁵⁰⁹ Misita, *Osnovi prava*, 22.

⁵¹⁰ Organizacija Sjevernoatlantskog ugovora, naziva se još i Sjevernoatlantski savez, poznatiji po kratici NATO (*North Atlantic Treaty Organisation*) je međunarodna organizacija vojno-političke prirode. Osnovana je 1949. godine potpisivanjem Sjevernoatlantskog ugovora između dvanaest država tadašnjeg zapadnog bloka.

⁵¹¹ Lasić, *Europska unija*, 54.

⁵¹² Dedman, *The Origins and Development*, 62.

neće stići tijekom sljedećih tridesetak godina. Njezina realizacija kod država članica bila je ponovno u znaku kolebanja početkom 90-tih godina.⁵¹³

Europska ekonomska zajednica i Europska zajednica za atomsku energiju

Karakteristika europske konferencije u Messini (1. – 3. lipnja 1955.) jest da su se ministri vanjskih poslova šest država potpisnica Zajednice za ugljen i čelik usuglasili oko stvaranja zajedničkog tržišta i tržišta za atomsku energiju. Već u rujnu 1955. godine predstavljen je izvještaj Komiteta kojim je upravljao belgijski ministar vanjskih poslova Paul Henri Spaak.⁵¹⁴ On je istovremeno imenovan za predsjednika stručnog tima zaduženog za pripremu izvještaja o pitanjima koja su bila predmet rasprave konferencije u Messini. Već 1956. godine predstavljanjem drugog izvještaja predloženo je osnivanje Europske ekonomske zajednice (EEZ ili EZ) i Europske zajednice za atomsku energiju (Euroatom ili EA). U svibnju iste godine Spaakov izvještaj (integriranje nacionalnih tržišta u zajedničko tržište s ciljem osiguranja većeg ekonomskog rasta i povećanja životnog standarda u zemljama članicama) prihvaćen je na sastanku šestorice u Veneciji. Poslije prihvaćanja izvještaja, uslijedili su pregovori koji su okončani 25. ožujka 1957. godine potpisivanjem osnivačkog ugovora o Europskoj ekonomskoj zajednici (EEZ ili EZ) i Europskoj zajednici za atomsku energiju (Euroatom ili EA). Ugovori su potpisani u Rimu i otud se često navode kao Rimski ugovori. Zaključeni su na neodređeno vrijeme. Na snagu su stupili 1. siječnja 1958. godine.⁵¹⁵

Osnovni cilj Europske ekonomske zajednice jest uspostavljanje zajedničkog tržišta, što je u članku 2. Ugovora i navedeno: „Zadatak je Zajednice da, uspostavljanjem zajedničkog tržišta i postupnim usklađivanjem ekonomskih politika država članica, unutar čitave Zajednice unaprijedi ravnomjeran razvoj privrednih djelatnosti, stalan i uravnotežen privredni razvoj, veću stabilnost, brži porast životnog standarda i bliskije

---

⁵¹³ Misita, *Osnovi prava*, 23.

⁵¹⁴ Paul Henri Spaak izjavio je sljedeće: „Gospodo, rad koji Vam predajemo nije djelo niti maksimalista niti minimalista ove Skupštine; Europa koju Vam predlažemo nije ni federalna ni konfederalna. U našem zajedničkom radu, zaboravili smo na osobne ambicije i zanemarili školske svađe. Uzimamo tu slobodu da mislimo da smo pripremili stvaranje Zajednice koja je vođena zakonima za koje, iz iskustva drugih zemalja, sa sigurnošću možemo reći da su funkcionalna, ali koja također sadrže nove i originalne ideje, posebno prilagođene situacijama koje se nameću pred novu tvorevinu... Donijeli smo odluku da pokušamo izvesti ovaj veliki pothvat koji mora, ako bude uspio, a uspjeh će, dozvoliti nam da spasimo ono što imamo zajedničko, što nam je najdraže i što je najljepše.“; Više: Grupa autora, *Europa s dušom*, 62.

⁵¹⁵ Dedman, *The Origins and Development*, 66.

odnose između država koje joj pripadaju.⁵¹⁶ Države potpisnice usuglasile su se oko implementacije zajedničke politike koja se odnosi na prijevoz, poljoprivredu, socijalno osiguranje i slobodno kretanje ljudi i robe unutar granica šest zemalja potpisnica Sporazuma (Francuska, Njemačka, Italija, Belgija, Nizozemska i Luksemburg).⁵¹⁷ Ugovor o Europskoj zajednici čini nekoliko konstitutivnih elemenata od kojih su najvažniji: carinska unija, odnosno ukidanje svih tarifnih i količinskih ograničenja u unutrašnjoj trgovini, četiri osnovne slobode tj. sloboda kretanja robe, usluga, ljudi/radne snage i kapitala, slobodna/poštena tržišna utakmica; kontrola državnih subvencija, zabrana porezne diskriminacije uvoza i neophodni stupanj koordinacije u području makroekonomske politike.⁵¹⁸ Prema Ugovoru, tržište je mjesto susreta ponude i potražnje iz više država koje kvalificiraju dva ključna elementa, odnosno principa. Prvi ima u vidu zabranu diskriminacije s obzirom na državu porijekla, odnosno s obzirom na nacionalnost onog što se nudi ili pribavlja. Drugi pretpostavlja sustav koji garantira slobodnu i poštenu konkurenciju na zajedničkom tržištu. U skladu s tim, zajedničko tržište generalno se definira kao tržište na kojem je u okviru predmetne Zajednice tj. Europske ekonomske zajednice – svaki sudionik slobodan ulagati, proizvoditi, raditi, kupovati i prodavati, isporučivati ili dobavljati usluge tamo gdje je to ekonomski najpovoljnije i u uvjetima slobodne i neporemećene konkurencije.⁵¹⁹

Europska ekonomska zajednica koncipirana je kao zajednica koja se temelji na carinskoj uniji. Zbog toga, ona je korak dalje u odnosu na Europsku zajednicu za ugljen i čelik, budući da ugovorom o njezinu osnivanju nije regulirana ta dimenzija ekonomskih odnosa. Iako je nadnacionalno reguliranje tržišnih odnosa izvorno vezano samo za nekoliko područja (poljoprivreda, prijevoz), Ugovor o Europskoj ekonomskoj zajednici posredstvom relativno široko i dalekosežno formuliranih ciljeva, dakle funkcionalističkim načinom, otvorio je mogućnost nadnacionalnog ili zajedničkog pristupa i u drugim područjima zajedničkog djelovanja.⁵²⁰

Ugovorom o Europskoj ekonomskoj zajednici deklariran je dvanaestogodišnji rok za uklanjanje svih prepreka, uključujući i netarifne, za djelovanje zajedničkog tržišta. No, iako određen ustavom Zajednice, ovaj rok nije održan, s tim da je u međuvremenu

---

⁵¹⁶ Misita, *Osnovi prava*, 24.

⁵¹⁷ Smajić, *Europska unija*, 52.

⁵¹⁸ Misita, *Osnovi prava*, 25.

⁵¹⁹ Kaiser *et al.*, *The History of the European Union*, 53.

⁵²⁰ Baldwin i Wyplosz, *Ekonomija evropskih integracija*, 65.

ostvareno dovoljno da bi se postigla suglasnost o uspostavljanju zajedničkih carina u odnosu na treće zemlje, odnosno carinske unije, koja stupa na snagu 1. srpnja 1968. godine.⁵²¹ Iako primarno pravni izraz ekonomskog projekta (zajedničko tržište), Ugovor o Europskoj ekonomskoj zajednici upućuje i na njegovu političku dimenziju. To se može zaključiti na osnovi preambule Ugovora, u kojoj je definirano da se osnivanjem Zajednice postave temelji za sve bliži savez europskih naroda; da Zajednica treba voditi očuvanju i jačanju slobode; biti otvorena za sve države koje joj se žele priključiti u tom nastojanju.⁵²²

Velika Britanija nije potpisala Sporazum o osnivanju Europske ekonomske zajednice zbog straha od gubljenja kontrole nad nacionalnom politikom koju bi trebalo integrirati u zajedničku europsku politiku. Umjesto takvog ugovora, predložila je stvaranje slobodne trgovinske zone. Ubrzo poslije ratifikacije Sporazuma o osnivanju Europske ekonomske zajednice Velika Britanija, Norveška, Švedska, Danska, Austrija i Portugal uspostavili su Udruženje za slobodnu europsku trgovinu (*European Free Trade Association – EFTA*). Predmet Ugovora o uspostavljanju slobodne trgovinske razmjene bili su samo industrijski proizvodi između zemalja koje su pristupile Udruženju. Predmet Ugovora nisu bili poljoprivredni proizvodi, niti je postojala zajednička vanjska tarifa. Zemlje potpisnice ugovora imale su mogućnost povlačenja u bilo koje vrijeme.⁵²³

Velika Britanija svoj je stav o Europskoj ekonomskoj zajednici promijenila već 1961. godine, kad je počela pregovore s Europskom ekonomskom zajednicom oko članstva. Kako je najveći protivnik članstva Velike Britanije u Europskoj ekonomskoj zajednici tad bila Francuska i njezin predsjednik Charles de Gaulle, u siječnju 1963., kao i 1967. godine, Francuska je stavila veto na ulazak Velike Britanije u Europsku ekonomsku zajednicu. Možda su pritom i ekonomski motivi igrali neku ulogu, ali osnovno je bilo političko dvoumljenje vezano za Veliku Britaniju koja je imala dobre veze sa Sjedinjenim Američkim Državama te se postavljalo pitanje utjecaja SAD-a kroz jednu državu članicu na politiku i razvoj Unije. Upravo je ovo bilo suprotno zamisli predsjednika De Gaullea o osnivanju europske zajednice kao suradnje europskih suvremenih država, ali bez američkog utjecaja. S druge strane, druge države članice vidjele su članstvo Velike Britanije kao vrlo pozitivno, kroz prizmu stvaranja suprotnog pola jednoj od najjačih članica, Francuskoj. Drugim riječima, držanje država članica karakterizirao je konflikt

---

⁵²¹ Smajić, *Europska unija*, 52.

⁵²² Misita, *Osnovi prava*, 27.

⁵²³ Džombić, *Evropske inicijative*, 34.

između osnovnih pretpostavki o budućem pravcu razvoja europske zajednice. Potencijalno britansko članstvo gledano je kao čimbenik koji bi u navedenom pitanju mogao oslabiti, odnosno ojačati pozicije pojedinačnih država članica, a ni u kojem slučaju kao poseban problem.⁵²⁴

Ugovor o osnivanju Europske zajednice za atomsku energiju (Euroatom ili EA) usmjeren je ka stvaranju neophodnih uvjeta za brz razvoj atomske energije, njezinu distribuciju u okviru država članica i prodaju viškova na međunarodnom tržištu. S obzirom na izuzetno visoke razvojne troškove u području atomske industrije, Zajednica je usmjerena ka zajedničkom angažmanu u istraživanju i primjeni njegovih rezultata. S tim ciljem Ugovor o Europskoj zajednici za atomsku energiju određuje zajedničku politiku u područjima: istraživanja, sigurnosnih standarda, investicija i postrojenja, snabdijevanja rudom i gorivom, primjene atomske energije, vlasništva povodom fizijskog materijala, međunarodne suradnje u području nuklearne energije te uspostavljanja zajedničkog tržišta u ovom području.⁵²⁵

Europska zajednica (EZ)

Tri zajednice koje su formirane u razdoblju od šest godina formalno-pravno bile su odvojene organizacije. Zajednički organi bili su Europski parlament (sjedište u Strasbourgu) i Sud pravde (sjedište u Luxembourg). Komisije Europske zajednice za ugljen i čelik i Europske ekonomske zajednice svoja su zasjedanja imale u Bruxellesu, a Visoka vlast Europske zajednice za ugljen i čelik zasjedala je u Luxembourg. Kako su održavali redovite kontakte, na europske se zajednice gledalo kao na jednu, što je na kraju rezultiralo njihovom fuzijom.⁵²⁶

Europska zajednica za ugljen i čelik, Europska zajednica za atomsku energiju i Europska ekonomska zajednica 1967. godine izvršile su integraciju u jednu zajednicu, poznatiju kao Europska zajednica (EZ). Ugovor o osnivanju Europske zajednice stupio je na snagu 1. srpnja 1967. godine. Otad su prestale postojati tri komisije i tri savjeta ministara kao zasebne institucije svake od triju zajednica.⁵²⁷ Cilj spajanja ogledao se u boljoj koordinaciji izvršenja postavljenih zadataka, smanjivanju troškova i većoj

---

⁵²⁴ Smajić, *Europska unija*, 65.

⁵²⁵ Misita, *Osnovi prava*, 28.

⁵²⁶ Pagden, *The Idea of Europe*, 65.

⁵²⁷ Smajić, *Europska unija*, 65.

učinkovitosti funkcioniranja, pojednostavljenju administrativnih procedura i uspostavljanju zajedničkih službi, i to: zajedničke informativne službe, zajedničke pravne službe, statističkog ureda i ureda za službene publikacije.⁵²⁸

Odlaskom De Gaullea s mjesta predsjednika Francuske i dolaskom Georges-a Pompidoua na njegovo mjesto, stvorili su se uvjeti za početak pregovora o proširenju zajednice. Na inzistiranje francuskog predsjednika održan je sastanak zemalja članica u Haagu u prosincu 1969. godine. Najvažnije odrednice sastanka bile su početak pregovora oko pristupanja Velike Britanije, Danske, Norveške i Irske Zajednici. Pregovori oko članstva novih zemalja u Zajednici trajali su do 1972. godine kad je odlučeno da zemlje koje su aplicirale za članstvo u Zajednici mogu postati njezinim dijelom. Od 1. siječnja 1973. godine ravnopravne članice Zajednice postale su Velika Britanija, Irska i Danska. Četvrta zemlja kandidat – Norveška, na nacionalnom referendumu izjasnila se da ne želi postati dio Europske zajednice.⁵²⁹ Time su postavljeni temeljni stupovi Europske unije čiji je cilj prvenstveno bio međuvladina suradnja.⁵³⁰

Širenjem Europske zajednice na manje ekonomski razvijene zemlje (Grčka 1981., Portugal i Španjolska 1986.) nastali su novi problemi. Značajno oslanjanje ovih ekonomija na poljoprivrednu proizvodnju značilo je da se znatan dio sredstava Europske zajednice mora usmjeriti na pomoć poljoprivrednoj proizvodnji novih zemalja.⁵³¹ To je kod Irske izazvalo strah da će zbog novoprimiteljenih država dobivati manji dio novčanih sredstava. Zbog toga je Europski savjet, sastavljen od šefova država Europske zajednice, 1985. godine donio odluku o odlučnijim mjerama za nastavak vertikalne, ali i horizontalne integracije Zajednice. Rezultati su ubrzo uslijedili (1986.) potpisivanjem Jedinstvenog europskog akta koji je trebao dograditi postojeće ugovore Europske zajednice.⁵³²

Postojalo je više uzroka za kreiranje novog ugovora o europskim integracijama. Ti su se uzroci reflektirali u većem stupnju razvoja političke i ekonomske suradnje.⁵³³ Prvu inicijativu 1981. godine ostvarili su ministri vanjskih poslova Njemačke i Italije, a nazvana je Europski akt. Druga inicijativa predstavljena je 14. rujna 1984. godine. Njezina glavna karakteristika bila je uspostavljanje Europske unije sa znatno većim ovlaštenjima od

---

⁵²⁸ Dedman, *The Origins and Development*, 95.

⁵²⁹ Džombić, *Evropske inicijative*, 36.

⁵³⁰ Misita, *Osnovi prava*, 36.

⁵³¹ Baldwin i Wyplosz, *Ekonomija evropskih integracija*, 88.

⁵³² Dedman, *The Origins and Development*, 85.

⁵³³ Baldwin i Wyplosz, *Ekonomija evropskih integracija*, 95.

tadašnje Zajednice.⁵³⁴ U lipnju 1985. godine Europski savjet na sastanku održanom u Milanu daje podršku programu Europske komisije za realizaciju unutrašnjeg tržišta (Bijela knjiga) i pokretanju procedure izmjene Ugovora o osnivanju EZ-a.⁵³⁵ Na konferenciji održanoj u Luksemburgu pripremana su dva zasebna nacrtu ugovora u skladu s prijedlogom Europskog savjeta, da bi se kasnije usvojila formula donošenja Jedinog europskog akta (JEA). Ministri država članica ugovor su potpisali 28. veljače 1986. godine. Ugovorom je objavljena ideja vanjskopolitičke suradnje država članica. Pružena je pravna osnova za rad šefova država ili vlada zemalja članica u okviru Europskog savjeta. Osnovan je Prvostupanjski sud zajednice čiji je zadatak bio rasteretiti Sud pravde. Institucije su dobile nove nadležnosti u području životne sredine, znanstvenih istraživanja i monetarne suradnje. Uvedeno je načelo ekonomske i socijalne kohezije u namjeri da se potaknu akcije za smanjivanje razlika među regijama u Europi. Jedinog europski akti precizirali su vremensku razliku za realizaciju unutrašnjeg tržišta. Dan je rok do 31. prosinca 1992. godine.⁵³⁶

Europska unija (EU)

Odgovarajući korak u ostvarenju plana političke integracije bio je Ugovor o Europskoj uniji. Ovaj je ugovor potpisan u Maastrichtu 7. veljače 1992. godine, a stupio je na snagu 1. studenoga 1993. godine. S obzirom na mjesto potpisivanja, najčešće se navodi kao Maastrichtski ugovor.⁵³⁷ Ključne novine postignute Maastrichtskim ugovorom su: određena je i proglašena unija država članica; institucionalizirana je suradnja u vanjskoj i sigurnosnoj politici te u unutrašnjim poslovima i pravosuđu; određen je princip fleksibilnosti, odnosno nagoviješten mehanizam bliže suradnje država članica; uvedeno je unijsko građanstvo; institucionaliziran je Europski savjet; utvrđen je Komitet regija; ustanovljen je zajednički pučki pravobranitelj; proširena je i produbljena djelatnost zajednice u prostorima obrazovanja, kulture, javnog zdravstva; uveden je postupak samoodlučivanja u kojem Europski parlament stječe prominentniju ulogu; proširen je domašaj postupka davanja suglasnosti.⁵³⁸

---

⁵³⁴ Džombić, *Evropske inicijative*, 65.

⁵³⁵ Isto

⁵³⁶ Kotlowski i Hoff, *European Union*, 58.

⁵³⁷ Dedman, *The Origins and Development*, 101.

⁵³⁸ Smajić, *Europska unija*, 75.

Osnovni su ciljevi Europske unije: poticati uravnotežen i održiv privredni razvoj; potvrđivati svoj identitet na međunarodnoj sceni; jačati zaštitu prava i interesa državljana svojih država članica; razvijati blisku suradnju u području pravosuđa i unutrašnjih poslova. Europsku uniju čine tri stupca: zajednički segment, vanjska politika i sigurnost; pravosuđe i unutrašnji poslovi.⁵³⁹ Europska unija definirana je kao federacija u monetarnim odnosima, poljoprivredi, trgovini i zaštiti životne sredine; konfederacija u socijalnoj i ekonomskoj politici, zaštiti potrošača i unutrašnjoj politici; međunarodna organizacija u vanjskoj politici.⁵⁴⁰

Maastrichtskim ugovorom uvedeno je unijsko građanstvo, a time i odgovarajući korpus prava za sve državljane država članica. Generalno govoreći, u pitanju su prava kretanja i nastanjivanja na prostoru Zajednice, aktivno i pasivno izborno pravo, pravo na konzularno-diplomatsku zaštitu te pravo peticije. Ciljevi zajedničke politike u području vanjske politike i sigurnosti su: očuvanje zajedničkih vrijednosti, osnovnih interesa, nezavisnosti i integriteta Unije; jačanje sigurnosti Unije i država članica; očuvanje mira i međunarodne sigurnosti u skladu s principima Povelje Ujedinjenih naroda, Helsinškog završnog akta i Pariške povelje; unaprjeđenje međunarodne suradnje; razvoj i očuvanje demokracije i vladavine prava, poštivanje ljudskih prava i osnovnih sloboda.⁵⁴¹ Glavno područje na kojem počiva Europska unija jest jedinstveno tržište koje se temelji na carinskoj uniji, jedinstvenoj valuti, i zajedničkoj politici u sferi ribarstva. Dana 29. listopada 2004. godine predsjednici i premijeri europskih država donijeli su prvi ustav Europske unije. Radna grupa koja se kasnije nazvala Konvencijom izašla je s prijedlogom ustava koji u novom svjetlu postavlja mogućnost djelovanja Europske unije, njezinih institucija i odnosa između članica i središta. Ustav je nakon dugih i žustrih rasprava prihvaćen na sastanku u Bruxellesu u lipnju 2004. godine, a na skupu u Rimu tekst Ustava potpisali su predstavnici svih 25 zemalja članica. Ustav EU-a ima 324 stranice, sastavljen je od četiri dijela uz 460 stranica aneksa, 36 protokola i 50 deklaracija te je 10-15 puta dulji od prosječnih nacionalnih ustava. Pojedine zemlje članice odredile su i različite načine ratifikacije. Petnaest zemalja odlučilo se za glasanje u parlamentu, dok je ostalih deset to pitanje htjelo postaviti na referendumu. Prva parlamentarna ratifikacija izvedena je bez problema u Mađarskoj, a u Španjolskoj je uz veliku apstinenciju na referendumu

---

⁵³⁹ Džombić, *Evropske inicijative*, 55.

⁵⁴⁰ Misita, *Osnovi prava*, 85.

⁵⁴¹ Borhardt, *The ABC of European Union*, 55.

europski Ustav ipak prihvaćen. Međutim, francuski i nizozemski birači bili su protiv, čime je čitav proces zaustavljen. Proces ratifikacije Ustavnog ugovora ili Ustava bio je zaustavljen vrlo brzo nakon referenduma u Francuskoj i Nizozemskoj. Problem je bio u neinformiranosti europskih građana, njihovoj udaljenosti od procesa odlučivanja, formaliziranosti i birokratiziranosti donošenja odluka, što je sve zajedno nazvano demokratskim deficitom EU-a. Tvorci Ustavnog ugovora pošli su od stava da Europa ima svoje kulturno, religijsko i humanističko naslijeđe, a u tekst Ugovora ugradili su i sva rješenja iz Povelje o temeljnim pravima EU-a. To je praktički značilo da su sačuvana sva osnovna načela europske integracije i da su ona trebala biti putokaz za budućnost. Cilj ovog dokumenta jest unaprijediti učinkovitost funkcioniranja Europske unije. Po svojoj definiciji predstavlja akt međunarodnog prava, i kao takav podliježe ratifikaciji svake države članice. Političke aktivnosti Europske unije očituju se u mnogim sferama, od politike zdravlja i ekonomske politike do vanjskih poslova i obrane.⁵⁴²

Veliku važnost u stvaranju Europske unije imao je Schengenski sporazum.⁵⁴³ Potpisan je 14. lipnja 1985. godine između Belgije, Nizozemske, Luksemburga, Njemačke i Francuske i trebao je ukinuti prepreke za slobodan promet preko zajedničkih granica. Tako je počelo stvaranje područja bez unutarnjih granica, poznato kao „schengensko područje“ ili „područje pokriveno schengenskim sporazumom.“ Godine 1990. ove zemlje su opet u Schengenu potpisale tzv. Konvenciju poznatu kao „Drugi schengenski sporazum“.⁵⁴⁴ Schengenska provedbena konvencija postavila je zajednička pravila primjerice za vize, vanjske granične kontrole, pravosudnu suradnju te suradnju među policijskim snagama i carinskim vlastima, da bi se unutar područja zemalja potpisnica omogućila sloboda kretanja pojedincima bez kršenja zakona i reda. Da bi to bilo moguće, uspostavljen je složen informacijski sustav (Schengenski informacijski sistem – SIS) radi razmjene podataka o identitetu točno određenih pojedinaca i robe (vozila, novčanica, osobnih isprava i dr.) Konvencija je stupila na snagu 1. rujna 1993. godine, no njezine odredbe nisu mogle praktično stupiti na snagu dok nisu osigurani nužni tehnički i pravni preduvjeti (poput baza podataka i odgovarajućih tijela za zaštitu podataka). Konvencija je tako u praktičnom smislu stupila na snagu 26. ožujka 1995. godine za izvorne sudionice Schengenskog sporazuma te za Španjolsku i Portugal. Od 1995. godine Konvenciji su

---

⁵⁴² Kaiser *et al.*, *The History of the European Union*, 54.

⁵⁴³ Smajić, *Europska unija*, 99.

⁵⁴⁴ Isto

pristupile i Italija, Grčka, Austrija, Danska, Finska i Švedska pa je ona za te tri nordijske zemlje stupila na snagu tek 25. ožujka 2001. godine.⁵⁴⁵

Sljedeći korak u oblikovanju institucionalnog i pravnog okvira Europske unije bio je ugovor koji su u Amsterdamu potpisali predstavnici petnaest država članica 2. listopada 1997. godine, a koji je stupio na snagu 1. svibnja 1999. godine. Amsterdamski ugovor trebao je razjasniti Maastrichtski. Trebalo je pronaći odgovarajuća rješenja za reviziju trostupanjske strukture Europske unije, širenje postupka suodlučivanja, dogradnje odredbi u pravosuđu i unutrašnjim poslovima; širenja zajedničke nadležnosti u područjima energije, civilne zaštite i turizma.⁵⁴⁶ Europska unija uvela je korištenje zajedničke valute – eura. Euro je službeno uveden kao zakonsko sredstvo plaćanja 1. siječnja 2002. godine u jedanaest država, tadašnjih i sadašnjih članica Europske unije. Koristi koje države članice eurozone imaju od jedinstvene valute su: cijene su stabilne i lako ih je usporediti što doprinosi jačanju konkurencije i povećanju obujma trgovine. Stabilna valuta doprinosi stabilnim kamatnim stopama i većim investicijama; smanjenje neizvjesnosti doprinosi i boljoj alokaciji resursa, većoj specijalizaciji i većoj integraciji; smanjuju se troškovi nastali zbog potrebe držanja većih novčanih rezervi u uvjetima neizvjesnosti. Nedostaci jedinstvene valute jesu gubljenje monetarnog suvereniteta i vođenja samostalne ekonomske politike.⁵⁴⁷

Danas Europska unija obuhvaća 28 članica. To su: Belgija, Italija, Njemačka, Francuska, Nizozemska, Velika Britanija, Irska, Danska, Grčka, Španjolska, Portugal, Austrija, Bugarska, Češka, Estonija, Latvija, Mađarska, Poljska, Rumunjska, Slovenija, Švedska, Cipar, Finska, Litva, Malta, Slovačka i Hrvatska koja je pristupila Europskoj uniji 1. srpnja 2013. godine. Države kandidati su: Albanija, Crna Gora, Makedonija, Srbija i Turska, a države potencijalni kandidati su: Bosna i Hercegovina te Kosovo. Ovisno o razvijenosti svake zemlje pojedinačno, organizacija Europske unije razlikuje se u različitim područjima.⁵⁴⁸

Što se tiče Bosne i Hercegovine, ona koristi programe pomoći EU-a već duže vremena. Svrha i karakter ove pomoći u stalnom je procesu mijenjanja ovisno o situaciji u BiH i odnosu EU-a prema njoj. Tako se karakter pomoći mijenjao, od urgentne humanitarne pomoći preko pomoći u cilju stabilizacije zemlje i uvođenja elemenata

---

⁵⁴⁵ Smajić, *Europska unija*, 125.

⁵⁴⁶ Misita, *Osnovi prava*, 90.

⁵⁴⁷ Džombić, *Evropske inicijative*, 113.

⁵⁴⁸ Smajić, *Europska unija*, 88.

podrške BiH za proces europskih integracija. Naime, 1999. godine EU je uspostavila novu strategiju za zemlje zapadnog Balkana poznatu kao Proces stabilizacije i pridruživanja. Tim se otvara perspektiva BiH za ostvarenje njezina strateškog cilja, a to je punopravno članstvo u EU.⁵⁴⁹

Potrebno je istaknuti da je posljednjih desetak godina prisutna i jasno vidljiva „kriza Europske unije“. Odgovor na pitanje o uzrocima i okolnostima nastajanja krize u Europi višeslojan je i zahtijeva malo više prostora. Prvo, svjetska financijska kriza počela je u ljeto 2007. godine krizom tržišta nekretnina u SAD-u, velikim gubicima i stečajevima poduzeća iz financijskog sektora, a od 2008. godine zahvatila je i odvela u stečaj veliki broj poduzeća u realnom sektoru, posebice građevinarstvu. Uzrok krize bio je nagli pad cijena nekretnina u SAD-u koje su prije toga dugo rasle potpomognute relativno lakim načinom uzimanja kredita uz početno niske kamatne stope, ali s mogućnošću promjena. Kriza koja je počela kolapsom velikih financijskih institucija u SAD-u brzo se proširila svijetom i dovela do problema i u europskom bankarskom sektoru. Tako je Njemačka morala spašavati svoju „Hypo Real Estate Holding“ kompaniju. Britanci su dokapitalizirali velike banke kao što su „Royal Bank of Scotland“, „HBOS“ i „Barclays“, Francuzi „BNP“ i „Societe Generale“ i Nizozemci „ING“. To je vodilo rastu kamatnih stopa i manjoj ponudi povoljnih kredita, odnosno novca, što izravno utječe na manju osobnu potrošnju i investicije. Usporedno s tim, europska dužnička kriza dostiže od 2010. godine do danas dramatične razmjere i prijete slomom kako Europske monetarne unije, tako i nekih zemalja (Grčka, Portugal, Španjolska, Italija) povlačeći za sobom temeljne ekonomske probleme poput porasta nezaposlenosti i pada BDP-a. Krajem 2010. godine dug Grčke iznosio je 340, a Irske 144,5 milijardi eura. Krajem 2011. dug Španjolske iznosio je 735, Portugala 490 milijardi dolara, dok je u siječnju 2012. godine dug Italije bio 1 935 milijardi eura ili 120% BDP-a, iako bi najviši propisani dug u eurozoni mogao biti 60% BDP-a. Monetarna unija teško bi mogla preživjeti izlazak Italije iz eurozone i povratak liri. Hoće li doći do veće integracije u Europskoj uniji još nije jasno, posebice zato što je Britanija tradicionalno osjetljiva na financijski sektor pa zasigurno neće podupirati veću fiskalnu i bankarsku integraciju.⁵⁵⁰ Iako neki čak predviđaju raspad Europske unije, ostaje na nama da vidimo što će se dogoditi u budućnosti.

---

⁵⁴⁹ Smajić, *Europska unija*, 95.

⁵⁵⁰ Benić, „Ekonomska kriza“, 850.

Popis kratica:

BDP – Bruto-društveni proizvod
EOZ – Europska obrambena zajednica
EEZ – Europska ekonomska zajednica
EZ – Europska zajednica
EU – Europska unija
EPZ – Europska politička zajednica
EUROATOM – Europska zajednica za atomsku energiju
EFTA – Udruženje za slobodnu europsku trgovinu
JEA – Jedinstveni europski akt
EZUČ – Europska zajednica za ugljen i čelik
OEEC – Organizacija za ekonomsku suradnju i razvoj
BENELUX – Belgija, Nizozemska i Luksemburg
NATO – Sjevernoatlantski savez
SIS – Schengenski informacijski sistem

Bibliografija

- Baldwin Richard, Charles Wyplosz. *Ekonomija evropskih integracija*. Beograd: Data Status, 2010.
- Benić, Đuro. „Ekonomska kriza u Europi i hrvatsko gospodarstvo”, *Ekonomska misao i praksa* 21 (2012), br. 2: 847-854.
- Borchardt, Klaus-Dieter. *The ABC of European Union Law*. Luxembourg: European Commission Media Library, 2010.
- Deadman, Martin. *The Origins and Development of the European Union 1945 – 2008*. London: Routledge, 2010.
- Džombić, Ilija J. *Evropske inicijative i institucije (Europska unija – prošlost, sadašnjost, budućnost)*. Sarajevo: Friedrich-Ebert-Stiftung, 2012.
- Fontaine, Pascal. *Europe in 12 lessons*. Luxembourg: European Commission, 2010.
- Grupa autora. *Europa s dušom: Govori koji su odredili savremenu Europu*. Beograd: Fondacija Konrad Adenauer, 2009.
- Guzzetti, Luca. *A Brief History of European Union*. Bruxelles: European Commission, 1995.
- Kaiser, Wolfram, Brigitte Leucht, Morten Rasmussen. *The History of the European Union*. London: European Commission, 2009.
- Kaiser, Wolfram, Jürgen Elvert. *European Union Enlargement, A comparative History*. London: Routledge, 2004.
- Kotlowski, Dean, Joan Hoff. *European Union: From Jean Monnet to the Euro*. Ohio: Ohio University Press, 2000.
- Lasić, Mile. *Europska unija: nastanak, strategijske nedoumice i integracijski dometi*. Sarajevo: Sarajevo Publishing, 2009.
- Misita, Nevenko. *Osnovi prava Europske unije*. Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, 2008.

Pagden, Antony. *The Idea of Europe: From Antiquity to the European Union*. Cambridge University, 2002.

Smajić, Zekerijah. *Europska unija za svakoga*. Sarajevo: Eurocontact, 2005.

SUMMARY

The European Union represents the most significant segment of the European integration. The idea about its formation and the formation itself have a long history. In 1950, the French Foreign Minister – Robert Schuman, motivated by the need of establishing peace, presented a project as the beginning of the European federalization process or more clearly as the first step towards the European Federation. Under this influence, in 1952, European Coal and Steel Community was established. In the upcoming years, two more communities were founded – European Economic Community and European Community for Atomic Energy. The result of the cooperation and integration of these two communities is the European Union. Formally, it is established on the 1st of November, 1993 by the Maastricht Treaty. European Union is the result of a discussion on building the everlasting peace in this region. It was created as a consequence of fear from the internal and foreign threats to the safety of Europe. The main goals of the European integrations are: encouraging the balanced and tenable economic development; to confirm its identity on the international scene, especially by spreading common foreign and secure politics; to strengthen the protection of rights and interests of the citizens of its members by the introduction of the rights of Union citizenship; to develop a close cooperation in the field of judiciary and internal affairs. Political activities of the European Union can be seen in different spheres – from the health care and economics to the foreign affairs and defence politics. Depending on the development of every country individually, the organization of the European Union differs on different fields. European Union, as the organization that unites Europe and that represents an important segment in development of the international cooperation and the peacekeeping, has become a subject of a study and research of the international historiography. Today, the establishment and development of the European Union are being studied greatly, but also is a question whether it shows some indications of its disruption and disadvantages that could be the reasons of the EU falling apart. Therefore, thanks to many authors, a lot of work exists that talks about this. Is EU going to fall apart in the future - remains the question for which we will be able to find an answer only in days ahead of us.

Keywords: *European Union, The Idea, Establishment*

